

*Bronislaras Martužeras
Liktengaitu klade*

Grāmata izdota ar Latgales reģiona attīstības aģentūras,
Valsts Kultūrkapitāla fonda un a / s “Latvijas valsts meži” finansiālu atbalstu.

Autori:

Kaspars Strods (vēsturiskais konteksts)

Anna Egliena (likteņgaitas)

Aldis Kise (nošu salikums)

Andris Baltacis (ideja)

Redaktore Baiba Baltace-Saukāne

Maketētāja Velta Andžāne

Korektore Skaidrīte Svikša

Iespiests SIA RA Drukātava

Izmantoti nodibinājuma “Bronislavas Martuževas fonds RAKSTĪTĀJA”
arhīva materiāli un fotogrāfijas (ja vien nav norādīts cits avots).

Izdevējs biedrība Muzikālais teātris-studija “Baltie lāči”

Grāmatas elektroniskā versija un video stāsti

<https://baltielaci.wordpress.com/blog/>

© Biedrība Muzikālais teātris-studija “Baltie lāči”, Rēzekne 2020.

ISBN 978-9934-23-242-8

Latvijas 20. gadsimta vēsture ir ierakstīta mūsu cilvēku likteņos. Bronislava Martuževa (1924–2012) ir laikmeta leģenda – nacionālpatriote, dzejniece un dziesminiece, kuras dzīvesstāsta un radošās biogrāfijas daudzinajums nes sevī jaudīgus impulsus Latvijas vēstures izpratnei un iedvesmu virzībai nākotnē.

Lai arī lielu daļu dzīves pavadījusi Lubānā, Bronislava Martuževa sevi allaž uzsvērti uzskatījusi par piederīgu Latgalei. Dzimusi Domopoles pagasta Slavītu ciemā, tagadējā Balvu novada Lazdukalna pagastā. No 1941. līdz 1944. gadam studējusi Rēzeknes Skolotāju institūtā. Pēc Otrā pasaules kara iesaistījies Latvijas nacionālo partizānu kustībā. 1951. gadā kopā ar ģimeni – māti, māsu un brāli – apcietināta, notiesāta un izsūtīta uz Sibīriju. 1956. gadā atgriezies Latvijā, piedzīvojot gan izstumšanu no sabiedrības, gan arī Atmodas laika nacionālo jūtu uzplaukumu tautā un neatkarības atjaunošanu. 1994. gadā saņēmusi Triju Zvaigžņu ordeni. Izdoti 10 dzejoļu krājumi, divas izlases, divi kopotu dzeju krājumi.

Viss izjustais un izsāpētais, garam tuvais un dārgais – tautas likteņgaitas, dabas un dvēseles ainavas – atspoguļojas Bronislavas Martuževas dzejā, viņas sacerētajās melodijās, dienasgrāmatās un stāstos.

Grāmatā “Bronislavas Martuževas Likteņgaitu klade” apvienoti laikmeta vēsturiskais konteksts, biogrāfiski stāsti, dienasgrāmatas fragmenti, dzeja rokrakstā un dziesminieces sacerētās melodijas nošu pierakstā. Izdevums veidots arī kā mācību procesā lietojams materiāls, kas caur vienu personību un likteni ļauj labāk izprast 20. gadsimta notikumus Latvijā, taču to caurvij dzejā un mūzikā izteiktās sajūtas.

1. nodaļa

Ai, tēvu norads, -
pāri noradiem!

Vēsturiskais konteksts

Latgales ainava, 20. gs. 30. gadi.

20. gadsimts Latgalē kļuva par pārmaiņu laiku. 1904. gadā, pēc gandrīz 40 gadu pārtraukuma bijušajās poļu Livonijas zemēs, tostarp Latgalē atcēla latīņu drukas aizliegumu. Sākās nacionālā atmoda. Iznāca grāmatas un preses izdevumi latgaliešu rakstu valodā, notika dažādi kultūras sarīkojumi (koncerti, teātra izrādes u. c.).

Pirmā pasaules kara rezultātā sabruka vairākas lielas Eiropas impērijas, tādējādi paverot iespēju daudzām tautām pašnoteikties un veidot savas valstis. Par vienu no tām 1918. gada 18. novembrī kļuva arī Latvijas Republika. Neskatoties uz to, jaunā Baltijas valsts cīnījās par savu neatkarību līdz pat 1920. gada janvāra nogalei, kad Latvijas armijas bruņotajiem spēkiem kopā ar saviem sabiedrotajiem izdevās atbrīvot Latgali no lielinieku karaspēka. Līdz ar to noslēdzās Neatkarības karš un pakāpeniski aizsākās jaunās demokrātiskās valsts attīstības ceļš.

Starpkaru periodā Latvijā iezīmējās divi nozīmīgi neatkarības periodi: parlamentārās iekārtas (1918–1934) un Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma (1934–1940) laiks. 20. gs. 20. gados Latvijā aizsākās vērienīgi pārmaiņu un attīstības procesi. Valsts parlaments – Saeima pieņēma vairākus svarīgus likumprojektus, kuri skāra izglītības, saimnieciskās, kultūras u. c. nozares.

Viens no svarīgākajiem valsts izpildvaras uzdevumiem bija zemes piešķiršana Latvijas iedzīvotājiem jeb Agrārās reformas realizēšana. Šī mērķa īstenošanai poļu un vācu muižniekiem tika atsavināti apjomīgi īpašumi un ieskaitīti jaunizveidotajā Valsts zemes fondā. Pēc tam to sadalīja sīkzemniekiem, bezzemniekiem, Neatkarības kara dalībniekiem u. c. Līdz ar to starpkaru Latvija veidojās kā agrāra valsts bez izteikti

lieliem rūpniecības uzņēmumiem. Reforma īpaši skāra Latgales reģionu, kurā jau kopš 17. gadsimta dominēja sādžu (ciemu) saimniekošanas sistēma – apdzīvota vieta, kurā iekļautas vairākas ēkas ar kopēju nosaukumu. To ietekmēja Latgales gadsimtiem ilgā atrašanās citās politiskajās un ekonomiskajās sistēmās (Polijas–Lietuvas valsts sastāvā, vēlāk Krievijas impērijas Vitebskas guberņas nomalē).

Rudzu plauja Latgalē, 20. gs. 30. gadi.

*Latgales lauku ainava, 20. gs. 30. gadi.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

kas ietekmēja arī viņu bērnu izaugsmi. Neskatoties uz to, pēckara apstākļi daudziem Latgales jauniešiem deva plašas izaugsmes iespējas. Viens no to priekšnoteikumiem bija kvalitatīvas un daudzpusīgas izglītības sistēmas izveide. Šajā procesā aktīvi piedalījās viena no starpkaru Latgales un visas Latvijas redzamākajām sievietēm – pedagoģe un politiķe Valerija Seile.

Pamatizglītība bija bezmaksas (sešu gadu apmācības kurss). Lai arī ne vienmēr, tomēr kopumā tas sekmēja daudzu mazāk turīgo zemnieku bērnu izglītošanu. Laika gaitā Latgalē izveidojās vairāki izglītības un kultūras centri, kuru vidū īpaši izcēlās reģiona lielākās pilsētas – Rēzekne un Daugavpils. Tajās darbu uzsāka vairākas augsta līmeņa mācību iestādes, tostarp Daugavpils un Rēzeknes Valsts skolotāju institūti, kļūstot par starpkaru Latgales un arī visas Latvijas inteliģences centriem. Par šo mācību iestāžu absolventiem kļuva daudzi vēlākie literāti, zinātnieki, sabiedriskie un politiskie darbinieki. Daudzi no viņiem savas izglītības gaitas turpināja Latvijas Universitātē Rīgā.

*Rēzeknes Valsts skolotāju institūts, 20. gs. 30. gadi.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

Situācija valstī mainījās pēc 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma un autoritārā režīma izveides. Jaunā iekārta aizliedza politisko partiju darbību, apturēja Saeimas, kā arī valsts pamatlikuma – Satversmes darbību, ieviesa preses cenzūru u. c. Lai arī pēc apvērsuma aizturēja vairākus politiskos pretiniekus (pārsvārā sociāldemokrātus un komunistus), tomēr kopumā K. Ulmaņa režīms bija maigs. Pretēji līdzīgu autoritāru un arī totalitāru valstu praksei režīma politiskie pretinieki netika fiziski iznīcināti. Autoritārā režīma laikā pastāvēja izteikts K. Ulmaņa vadonības kults. Priekšgalā izvirzījās latviskās kultūras izcelšana (t. s. “latviskošana”). Valsts nacionalizēja lielākos uzņēmumus un uz to pamata veidoja lielus uzņēmumus (“Laima”, “Aldaris” u. c.). Tika veidota t. s. kameru sistēma, kurās tika apvienoti dažādu profesiju pārstāvji. Tomēr kopumā Latvija saglabāja savu agrārās valsts “statusu”. “Latviskošana” ietekmēja arī Latgales kultūru, sevišķi latgaliešu valodu, kas pazuda no vietējo mācību iestāžu satura programmām, tāpat tika latviskoti dažādu apdzīvotu vietu un dabas objektu nosaukumi u. c. Priekšgalā izvirzījās sauklis “latviska Latvija”.

20. gs. 30. gadu otrajā pusē Eiropā strauji mainījās politiskā situācija. Viens no galvenajiem iemesliem bija nacistu nākšana pie varas vienā no Eiropas lielākajām valstīm – Vācijā. Tās ārpolitika kļuva agresīva un līdz ar to draudīga arī citām Eirāzijas kontinenta valstīm. 1939. gada 23. augustā, neilgi pirms Otrā pasaules kara sākuma, divas no tolaik lielākajām Eiropas totalitārajām valstīm – nacistiskā Vācija un Padomju Savienība parakstīja savstarpējo neuzbrukšanas līgumu jeb t. s. Molotova–Ribentropa paktu, kura slepenā papildvienošanās paredzēja ģeopolitisko interešu pārdali Eiropas austrumos. Šīs vienošanās rezultātā Polijas austrumu daļa, Besarābija, visas Baltijas valstis (tostarp Latvija) un arī Somija nonāca Padomju Savienības interešu lokā. 1. septembrī nacistiskā Vācija uzbruka Polijai un sākās Otrais pasaules karš. 17. septembrī Polijas austrumos ienāca PSRS karaspēks. Turpmākajos mēnešos padomju agresīvā ārpolitika “uzņēma apgriezienus”, un jau tā paša gada septembra

nogalē un oktobra sākumā visas Baltijas valstis viena pēc otras saņēma PSRS ultimātus par Sarkanās armijas vienību izvietojšanu savu valstu teritorijās. Arī Latvija pēc PSRS spiediena 5. oktobrī parakstīja Savstarpējās palīdzības paktu jeb t. s. Bāzu līgumu, kura ietvaros valsts teritorijā izvietojās aptuveni 25 000 vienību liels padomju armijas kontingents.

1940. gada pavasarī līdz ar nacistiskās Vācijas iebrukumiem Dānijā, Norvēģijā u. c. valstis situācija Eiropā kļuva vēl sarežģītāka. Tā paša gada jūnijs liktenīgs izrādījās arī Baltijas valstu neatkarībai. Viena pēc otras tās saņēma PSRS ultimātus par neierobežotu skaitu Sarkanās armijas vienību ienākšanu un padomju pusei draudzīgas valdības izveidi. Zīmīgi, ka tieši šajā laikā Daugavpilī (15.–16. jūnijā) notika ievērojams kultūras notikums – Trešie Latgales dziesmu svētki, kas, kā izrādījās, bija pēdējie... Dienu pēc šo svētku noslēguma (17. jūnijā) notika Latvijas okupācija. Padomju varasiestādes uzsāka privātpašumu nacionalizāciju un esošās sistēmas strauju iznīcināšanu. Visās izglītības un pārvaldes iestādēs kā obligāta tika ieviesta krievu valoda. Paralēli tam padomju represīvie orgāni uzsāka vadošo Latvijas valsts amatpersonu, kā arī inteliģences pārstāvju represijas, kuras savu kulmināciju sasniedza gadu vēlāk – 1941. gada jūnijā, kad vairāk nekā 15 000 Latvijas valstspiederīgo tika deportēti uz PSRS attālākajiem reģioniem, savukārt citus nogalināja uz vietas – Latvijā vai arī dažādās Padomju Savienībā izveidotajās ieslodzījuma vietās. Viņu vidū bija starpkaru Latvijas inteliģences kodols (skolotāji, ārsti, uzņēmēji, juristi, rakstnieki, politiskās elites pārstāvji, militārie darbinieki u. c.). Arī vairāki desmiti Latgales iedzīvotāju kļuva par šī nozieguma upuriem.

1941. gada 22. jūnija rītā nacistiskās Vācijas bruņotie spēki uzbruka PSRS. Pāris nedēļu laikā Latvijas teritorija nonāca jauna totalitārā režīma kontrolē. Balstoties uz nacistu rases teoriju un politiskajām nostādnēm, par galvenajiem upuriem kļuva okupētajās zemēs dzīvojošie ebreji un iepriekšējā (komunistiskā) režīma atbalstītāji. Arī Latgale kļuva par šī totalitārā režīma upuri – “asinszemi”. Sākotnēji – pēc pirmajā padomju okupācijas gadā piedzīvotajām represijām liela daļa vietējo iedzīvotāju uz vāciešiem raudzījās ar zināmām ilūzijām, cerēja uz brīvību, taču tās visai drīz noplaka. Jaunā totalitārā režīma ietvaros Latvijas teritorijā gandrīz pilnībā tika iznīcināta skaitliski lielā ebreju kopiena, vairāk nekā 70 000 cilvēku. Par masu slepkavību upuriem kļuva arī romi, garīgi slimie u. c. Šajos traģiskajos notikumos nereti piedalījās arī no vietējiem iedzīvotājiem veidotās militārās vienības. Bez fiziskām represijām, vairākus simtus Latvijas teritorijā dzīvojošo cilvēku nosūtīja piespiedu darbā uz citām vācu reihā zemēm.

Kopš 1943. gada janvāra vācu bruņotie spēki cieta aizvien lielākus zaudējumus austrumu frontē. Tā paša gada 10. februārī nacistiskās Vācijas vadonis Ādolfs Hitlers izdeva pavēli par Latviešu “brīvprātīgo” SS divīziju izveidi. Šāds solis bija pretrunā ar

Hāgas konvenciju, kas aizliedza veikt okupēto teritoriju iedzīvotājus mobilizāciju. Līdz 1944. gada vasarai tika izveidotas 15. un 19. Latviešu divīzijas, kurās dienēja vairāki desmiti tūkstošu Latvijas teritorijas iedzīvotāju, tostarp vairāki tūkstoši Latgalē dzīvojošo vīriešu.

Nacistu režīma laikā dažādu ierobežojumu periodā darbojās gan mācību, gan kultūras iestādes. Īpaši spilgti tas izpaudās pēc vāciešu neveiksmēm kaujas laukā austrumos. Šādu pieeju izmantoja arī Latgales inteliģence, tostarp aktīvi rīkojot dažādus kultūras pasākumus, izdodot literatūru latgaliešu rakstu valodā u. c. Zināmā mērā tā bija ilūzija, jo ilgtermiņā nacistiem nerūpēja vietējās kultūras attīstība, tā bija kā sava veida ideoloģiskais ierocis totalitārā režīma turpmākajos plānos.

1944. gada vasarā padomju bruņotie spēki veica uzbrukumu visā austrumu frontē, tā paša gada oktobrī ieņēma Rīgu, savukārt Latvijas rietumdaļu – Kurzemi (t. s. Kurzemes katlu) vien 1945. gada 8. maijā, kad nacistiskā Vācija kapitulēja un Eiropā beidzās Otrais pasaules karš. Tomēr tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju kara beigās nenesa gaidīto mieru, jo vienu okupācijas režīmu nomainīja cits – padomju diktatora Josifa Staļina vadītais represīvais režīms. Daudzi, baidoties no atkārtotām padomju represijām, kļuva par bēgļiem un pārcēlās uz dažādām pasaules valstīm (ASV, Vācija, Austrālija, Lielbritānija, Zviedrija u. c.).

1943. gada augustā izveidojās Latvijas Centrālā padome, kuras pamatmērķis bija starpkaru neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošana. Par tās vadītāju ievēlēja pirmā Latvijas valsts prezidenta Jāņa Čakstes dēlu Konstantīnu. 1944. gada 17. martā padomes pārstāvju izstrādāto memorandu parakstīja 188 Latvijas sabiedriskie, politiskie u. c. darbinieki. Dokuments paredzēja atjaunot Latvijas Republiku un veidot jaunu parlamentārās valsts valdību. Viens no šīs organizācijas aktīvākajiem dalībniekiem bija katoļu garīdznieks no Latgales – Jāzeps Rancāns. Lai gan nacistu varas iestādes veica vairāku LCP biedru arestus, tomēr organizācija turpināja darboties, tostarp nonākot trimdā. 1944. gada vasarā padomju spēki atkārtoti ienāca Latvijas teritorijā. Lai gan 1945. gada 8. maijā nacistu režīms tika sagrauts, tomēr tūkstošiem Latvijas teritorijā dzīvojošo cilvēku padomju varas atjaunošanās nozīmēja jaunas represijas un cīņu par izdzīvošanu.

Liktengaitas

*Es akmens gribu būt pie tavām kājām,
Simttūkstoš gadu dusēt kalna korē
Un vērot Latgali, tās ceļus.*

Broņislava Martuževa piedzima 1924. gada 8. aprīlī Latgalē, toreizējā Abrenes apriņķa Domopoles (tagad Bērzpils) pagasta Slavītu ciemā. Tas bija Zaļās ceturtdienas agrs rīts, māte kūti slauca govi un līdz istabai vairs netika. Laimīgi pagadījās klāt Slavītu bērnu saņēmēja Agata Galēja, kura palīdzēja meitenei ieraudzīt uzlecošo sauli un lielo pasauli no mazās kūtiņas skatupunkta, un tikai tad aiznesa uz istabu nomazgāt. Šo pirmo savas dzīves mirkli dzejniece ir aprakstījusi 1994. gada Katoļu kalendārā. Zaļā ceturtdiena kūtiņā – vai tā bija zīme, ka mūžs būs neparasts? Kaut kāda bibeliska nolemība šajā situācijā saskatāma, kaut arī nesekoja Zvaigznes diena un nenāca trīs Gudrie ar savām dāvanām...

*Bronislava Martuževa
Rēzeknes Skolotāju institūta laikā, 1942. gads.*

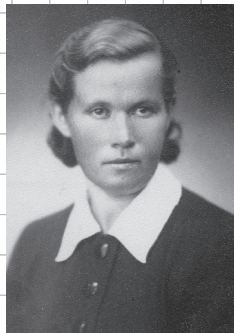
Pavisam šajā ģimenē piedzima deviņi bērni, no kuriem izdzīvoja pieci: Pēteris (12.05.1912.–04.09.1943.), Cipriāns (20.01.1914.–11.07.1976.), Magdalēna (18.11.1915.–31.12.2004.), Broņislava (08.04.1924.–13.02.2012.), Henrihs (15.07.1926.–21.06.1946.). Trīs māsiņas un viens brālītis nomira mazi. Tāds bija prieka un sāpju kauss mātei Helēnai un tēvam Jānim. Viņi abi bija no viena – Domopoles pagasta, tikai katrs no sava ciema.

Brālis Pēteris

Brālis Cīpriāns

Māsa Magdalēna

Brālis Henrihs

Ai, tēvs, ai, mana māmuli!

Mātes Helēnas Martuževas (03.06.1890. – 03.05.1963., dzim. Liuzeniece) dzimtā puse ir Paukles krastā, Beļausku ciemā, Vecpils muižas apkārtnē, kur atrodas arī Varenes kalns. Bīskapijas varas laikā 13. un 14. gadsimtā šis kalns Berezīnes kunga zemē bijis viens no varenākajiem, domājams, ka tur varētu būt bijusi bruņinieka pils. No tā varētu būt radies kalna nosaukums (varens, varenais). Māte visu mūžu dzīvoja ilgās pēc tā plašuma un debesu augstuma, kas no šī kalna paveras. To iemīlēja arī Bronislava Martuževa un šie vietvārdi, tāpat kā daudzi citi, kļuva par viņas dzejas daļu. Māte skolā bija gājusi tikai vienu dienu, – bez atļaujas aizgājusi līdz brālim, par ko saņēmusi pērienu, un tā skološanās arī beigusies. Lasīšana, kā jau vairumam, bija apgūstama no lūgšanu grāmatas, bet rakstīt iemācījusies drukātiem burtiem, un, kad dzejnieces tēvs Pirmā pasaules kara laikā atradās Galīcijā, māte drukāja viņam vēstules kirilicā. Māte bija dzimusi politiķe – bez augstām skolām orientējās politikā un pasaules kartē cauri visiem laikiem un notikumiem, zināja no galvas valstis un

Māte Helēna un tēvs Jānis.

valstsvīrus, lasīja aizrautīgi grāmatas (pēdējā lasāmviela pirms nāves bija V. Igo *Nožēlojamie*, kuru pārlasījusi trešo reizi), pēckara laiku melu plūdus viņai bija savs orientieris – avīzēs lasot rubriku “TASS *atsauc*” un izdarot savus secinājumus. Orientējās mūzikā, arī klasiskajā, un to ļoti mīlēja.

Tēvs Jānis Martuževs (20.02.1882. – 11.03.1937.) ir dzimis Slavītos, trīs gadus mācījies Domopoles draudzes skolā. Tas

bija laiks, kad bērniem skolā, ja piekēra runājam latgaliski, uz krūtīm karināja dēlīti ar uzrakstu: *он говорил по латышски* (viņš runāja latviski), un to varēja noņemt tikai tad, ja uzrādīja kādu citu, kurš arī ir runājis latviski, kuram tad to dēlīti uzkāra nākamajam. (Bronislavas tēva īstais uzvārds ir Mārtužs, taču kara laikā krievi to pārtaisījuši par Martuževu.)

Varenes kalns, 2020. gads. Foto: A. Saulītis.

Bērzpils pagasta valde, kuras loceklis viņš bija, tika tiesāta par dzimtsarakstu nodaļas atvēršanas novilcināšanu. Valde tika nomainīta un saukta pie atbildības. Miertiesas spriedums bija pārsūdzēts apgabaltiesā. Aizstāvim honorārs bija paredzēts 300 latu. Tēvs nespēja nomaksāt savu daļu, jo tad būtu jākrit parādos. Viņi abi ar mammu bija izlēmuši, ka nedēļu atsēdēt arestā būs vieglāk, un tēvs aizgāja kājām uz Alūksnes cietumu – pārnesa daudz *blatno* dziesmu, iepazīstināja ar cietuma apstākļiem, kas Bronislavai bija pazīstami, kad pati nonāca cietumā.

Vissvētā māt, nu miers ir rasts

Bronislavas vecāki apprecējās 1910. gadā. Mātei bija 20 gadu un pūra lāde bija pielocīta pilna. Laulības notika skaistajā Bērzu Svētās Annas Romas katoļu baznīcā, kas no senlaimiem ir dzimtas baznīca, tajā kristīti arī visi Martuževu bērni, te mūža garumā grūtos brīžos sev mierinājumu meklējusi un atradusi arī dzejniece. Savu Triju zvaigžņu ordeni viņa ir novēlējusi Bērzu baznīcai un tas atrodas uz Dievmātes altāra. Latgales katoliskā dzīves ziņa, Dieva klātbūtne, pašlīdība un ticība ir vadījusi viņu cauri visiem mūža pārbaudījumiem.

20 gadu vecumā Bronislava saslima ar tuberkulozi un pēc atgriešanās no apcietinājuma Sibīrijas nometnēs ilgstoši ārstējās. Līdzās citām kaitēm viņai pazuda balss. Ārsti Rīgā noteica operāciju. Bronislava izlūdzās pirms

Bronislava Martuževa pie Bērzu baznīcas, 2004. gads. Foto: A. Egliena.

tam iespēju aizbraukt uz mājām. Bija Vasarasvētki, viņa aizbrauca uz Bērzu baznīcu, pie Dievmātes altāra noskaitīja savas sirds lūgšanas, par pašas pelnītu naudu nolika ziedojumu – apaļu spožu rubli, un, kad apsēdās savā solā, draudze sāka dziedāt. Balsu korī sev par pārsteigumu viņa sadzirdēja, ka sāk skanēt arī pašas balss! Kad viņa aizbrauca uz Rīgu pie ārstiem, izrādījās, ka operācija vairs nav nepieciešama – kaverna plaušās bija aizvērusies ciet. Pateicībā viņa uzrakstīja dzejoli *Bērzu Dievmātei*. Mūža nogalē, kad bija palikusi viena, kāda žurnāliste reiz jautājusi, vai vienai nav garlaicīgi? Dzejniece atbildējusi: “Es nekad neesmu viena. Ar mani vienmēr ir Dievs un Dievmāte.”

Latwit, wai nawa ter žāl...

Latgale 20. gadsimta sākumā bija ļoti apdzīvota – ļaužu daudz, zemes maz. Zemi sadalīja dēliem. Ko bija darīt zemniekam, kam pietrūka zemes? Varēja rentēt kādu gabaliņu no muižnieka – vai nu par naudu, vai atstrādājot. Daudzi pārdeva vai pat atstāja savu iedzīvi un devās uz svešām zemēm. Francis Trasuns 1908. gadā centās pārliecināt savus tautas brāļus nebraukt prom uz svešajām zemēm, uz bargo Sibīrijas klimatu: “..Tādiem, kas grib lielāku platību un vēlas nomesties celmos, vietas ir diezgan savā pašu tēvu zemē, muižu mežos; es aizrādīju, ka mums, latviešiem, nav nekāda aprēķina aiziet, ka mēs nedrīkstam to darīt, ka aizgājēji ir zuduši tautai un Baznīcai, ka nabagam cilvēkam visur dzīvot grūti, ka mums vajaga meklēt zemi tepat – savās mājās vai tuvos kaimiņos. /../ Uz Sibīriju ir aizgājušas un aiziet ne tikai veselas saimes, bet veselī ciemi. /../ Nav prātīgi atstāt svešiniekiem savas mājas un tēvu iesildītus kaktus, lai paši paliktu par pasaules klaidoņiem svešā malā, bez radiem, bez tēvu zemes un bez savas valodas.”

Dzejnieces tēva tēvam Kazimiram Slavītos piederēja 16 ha zemes. Viņam bija 4 dēli, viens no tiem – Bronislavas tēvs Jānis. 1927. gadā, kad Jānis jau bija precējies un bija piedzimuši 8 bērni (3 jau miruši mazi), viņš piepildīja Franča Trasuna 1908. gada aicinājumu – “kas grib lielāku platību un vēlas nomesties celmos, vietas ir diezgan savā pašu tēvu zemē, muižu mežos”, – Martuževu dzimta *izceļoja* no pārāpdzīvotās Latgales uz Vidzemi, iepērkot 27 ha zemes – celmaini Lubānas muižas izcirstajos mežos. Kaut arī tēvs bija ievēlēts Bērzpils pagasta valdē un piedalījās zemes dalīšanā pagasta zemniekiem, viņam nebija “izveicības” iedalīt zemi arī sev, bet pietika uzņēmības likt savu saimi un iedzīvi laivā un doties pāri pārplūdušajiem Lubānas klāniem uz Vidzemes pusi, 18 kilometrus aiz Lubānas un uzsākt līdumnieka darbu, lai iekārtotu *Lazdiņu* mājas. Bronislavai bija trīs gadi, bet viņa šo pārceļšanos atcerējās:

“Spoža saule pār nepārredzamu mirdzošu ūdeņu klajumu, bet zem ūdens lokās gara zāle, mēs braucām laivās uz jauno dzīvesvietu Lubānas pagastā.”

Varbūt tāpēc tēvs dziesmu „*Latvīt, vai nava tev žal*” dziedāja ar tādu degsmi, ka vīri cēlās kājās un noņēma cepures?

Šī dziesma ir sena, no poļiem pārmantota. 1863. gadā Polijā notika sacelšanās, kurā tā gribēja atgūt neatkarību no Krievijas. Sacelšanos apspieda, sekoja represijas, uz Sibīriju izsūtījumā un katorgas darbos tika izvesti 80 000 poļu, notika masveida aresti, tika konfiscēti īpašumi, norisinājās izglītības rusifikācija un tika izvērsta katoļu Baznīcas vajāšana. Dzīve kļuva arvien grūtāka, arvien vairākus piemeklēja liktens doties savu dienišķo maizi pelnīt svešumā, kalnos... Un jautājums bija: „*Góralu, czy ci nie žal?*” [Kalnieti, vai tev nav žēl?]. Dziesma ir uzrakstīta 19. gs. otrajā pusē, teksta autors ir poļu dzejnieks no Krakovas Mihals Baluckis (*Michał Bałucki*), mūzikas autors ir vai nu Vladislavs Želeņskis (*Władysław Żeleński*) vai Mihals Svežiņskis (*Michał Świerzyński*) – par to poļi paši diskutē. Dziesma Polijā ir ļoti populāra, to ir dziedājis arī pāvests Jānis Pāvils II.

Latgaliski dziesmas vārdi pirmoreiz publicēti laikrakstā “Drywa” 1910. gadā, 1914. gadā Ontons Skrinda tos nopublicēja pirmajā latgaliešu dzejas antoloģijā “Kūklē”, atdzejojusi Bene Barkane, lokalizējot no *kalnieša uz latvieti*.

Kad Krišjāņa Barona dienu laikā 1986. gadā Zinātņu akadēmijā Bronislava Martuževa savas cītaras pavadībā nodziedāja šo dziesmu, zālē iestājās pilnīgs klusums, un viņa nodomāja, ka ir *galīgi izgāzusies*, bet pēc brīža sekojuši graužoši applausi. Dzejnieces vēlēšanās bija, lai šī viņas tēva dziedātā dziesma laikā pēc 100 gadiem, kad latvietis atkal dodas svešumā, Latvijā skanētu ar jaunu spēku, un viņa to nodeva mantojumā Andrim Baltacim. Ar nosaukumu “Brōleit” tā turpina savu ceļu tautā.

Ai, brīnumzeme, tēva sēta

Lazdiņas. Sākās līdumnieka darbs, un sākotnējā ročība bija tāda, ka tad, kad nolūza kaplis, bija grūti izdomāt, kā iegādāt jaunu. Kad skolā tika vākti ziedojumi Brīvības piemineklim, mazais brālis Ģendrīts, kā viņu ģimenē sauca, bija sakrājis 9 santīmus, un tēvam nebija vēl viena, ko pielikt, lai iznāktu apaļa summa. Bet arī ar šo neapaļo ziedojumu Henriha vārds parādījās avīzē kopējā ziedotāju sarakstā, un visi bija lepni par to. Šajā līdumnieku stūrī palika tēva spēki, un viņš nomira ar diloni tā arī nezinādams, ka brāļi pabeigs iesākto, uzbūvēs jauno māju, iekārtos saimniecību un bērni šo vietu vēlāk sauks par paradīzi. Tolaik dzimta svinēja jauncelsmes darba dzīvi

un nevienam nenāca prātā, ka nāks laikmetu grieži un pēc četrdesmit septiņiem gadiem Lazdiņas būs jāatstāj, vēl pēc 20 gadiem tās būs sabrukušas, aizaugušas brikšņos un ieaugušas dzejā.

Lazdiņas, 20. gs. 60. gadi.

*..Ir Lazdiņās zied ābeles.
Kā svētlukturi koki kurās.
Vējš ziedu smaržas nepanes,
Tā, jumtiem pieplakusi, turās...
Mans brālis spriež: viņš brūnumvīzē
Dzīvs esot uzņemts paradīzē..*

Bet kaut kas liels no tevis iznāks

Tēvs nomira 1937. gadā, bet Bronislavu pēc gada vai diviem apciemoja sapnis. Brāļi bija tikko *uzcirtuši* jauno dzīvojamo māju, vēl nebija ne logu, ne durvju, tikai caurumi tajās vietās, sliekšņa vietā vēl augsts balķis.

Neatceros, vai sapņoju naktī, dienvidū vai tāpat piesnaudusies, bet es vēl šodien ļoti, ļoti skaidri atceros tēvu – mirušais tēvs iznāk no Gulbenes puses meža, mugurā tas pats austais svārks, viņš tāds priecīgs atnāk uz jauno māju, pārkāpj pār augsto sliekšņa balķi, visur ieiet, visu apskatās un saka: “Labi!” Es staigāju visur viņam līdzī, man nav miera – mans sapnis ir tikt Rēzeknes Skolotāju institūtā, un es noprasu: “Tēt, vai es tikšu uz institūtu?” Un tēvs saka: “Uz institūtu tu tiksī, bet par skolotāju nebūsi. Nē, par skolotāju tu nekad nebūsi, bet kaut kas liels no tevis iznāks.” Stāstīju to mātei, brāļiem, Madaļai – visiem bija gardi jo gardi ko pasmieties, jo īpaši par to, ka kaut kas liels no šitā meitēna iznāksot!

Bet smieklī bija nevieta. Tēva teiktais mūža gaitā ir piepildījies, kā mēdz teikt, mats matā. Bija pabeigta Cepurītes pamatskola, kur meitenei mellenēs krāsotā un mammas šūtā vienkāršā kleitiņā, turklāt ar latgaliskās izloknes intonācijām bija

jāpiedzīvo ne mazums izsmiekla. Viņa bija vecāka par citiem, jo nepietiekamās rocības dēļ skolā sākusi iet tikai 1935. gadā – 11 gadu vecumā. Pirmajā gadā pabeidza divas klases, no skolotājiem saņēma arvien nopietnākus uzdevumus. Vienīgi matemātikā nācās patrenēties papildus, bet arī ar to drīz vien bija kārtība, un skolotāji sāka aicināt palīgā labot citu skolēnu klases darbus. Kodīgās mēles aprīma. Lubānas vidusskolā jau tika gatavoti referāti skolēnu un pieaugušo sanāksmēm, arī iesauka *Brastiņ Ernests* vairs nebija sāpīga. Kaut kur klusiņām radās pa kādam dzejolim. Tāpat vien. Taču skola deva ne tikai zināšanas, bet veidoja arī stāju. Cepurītes skolas skolotājs Pēteris Šmits bija apbalvots ar Triju zvaigžņu ordeni, kuru svētkos mēdza pielikt savam goda svārkam. To zvaigzņiņu spožums saglabājās cauri mūžam. Skolas internātā bija *Draudzīgā aicinājuma* dāvināts radioaparāts, un katra diena deviņos vakarā beidzās ar dziesmas *Tev mūžam dzīvot, Latvija!* noklausīšanos, kājās stāvot. Valsts svētku reizēs skolas internātā no rīta mostoties bija dzirdams, kā valsts karogs plīvo vējā. Tas viss atstāja iespaidu, nu jau var teikt – uz mūžu.

Skolotājs Pēteris Šmits – autoritāte un paraugs, arī uz mūžu. Arī 1940. gadā, kad Padomju Savienība okupēja Latviju.

Izlaidums Lubānas sešklasīgajā pamatskolā, 1940. gads.

Foto: A. Grāvers.

No dienasgrāmatas 27.07.1960.:

Četrdesmitā gada Oktobra svētku mītiņš pie Lubānas biedrības nama. Dzeistra saule (mūsu klase drebinās fizkultūriešu “formas” tērpos), plakāti, negals ļaužu (vismaz man toreiz tā šķita). Pēc daudziem oficiāliem runātājiem kāpj tribīnē Pēteris Šmits, 1905. un 1917. gada revolucionārs. Neliels, sakņains augums, sirma galva, tūkstoš starainu grumbu ap acīm... Tēva seju neatceros tik skaidri, kā šo! “Mīlie lubānieši! Uz celma dzimušie, purvos augušie! Ne cars, ne varoņi, ne dievi! – Mūsu pašu rokas, pašu sīkstums, vagās apartā savas zemes mīlestība barojusi un baros mūs. Tā izcēla mūs

ļaudis, padarīja par tiem, kas esam. Kamēr mūsu rokas darba nebīsies, kamēr mūsos mitīs godaprāts, kamēr mūsu sirdis būs tīras, neviens mums nebūs kungs, nevienam mēs nebūsim parādā, – paši sev saimnieki, paši barotāji--“.

Lai Dievs tevi svētī, mūžībā aizgājušais goda vīrs! Runāt tu prati un dzīvoji tāpat kā runāji. Tādu ļaužu nav nemaz tik daudz.

Viņš arī nomira burtiski uz vagas, pie arkla balstiem, rušinot skolas paraugdārziņu. Kurš gads tas bija? Četrdesmit devītais, tā šķiet. Ziedēja jāņrozītes. Un es nevarēju aizbraukt pavadīt: mani tolaik meklēja.

Ai, Rēzekne, Rēzekneite, dvēselē īsāduse

Pirmās padomju okupācijas laiks bija beidzies, un brāļi nolēma, ka meiteni vajag laist tālāk skolā. Vecākais brālis Pēteris ar divriteni 1941. gada vasarā aizveda Broņislavas dokumentus un rudenī ar zirga pajūgu pašu Broņislavu uz skolotāju institūtu Rēzeknē. 1943. gadā ar infekciozo meningītu Pēteris nomira Rīgas 1. slimnīcā, arī Broņislavā jau bija ieperinājušies tuberkulozes bacīļi. Studēšana kara laikā Rēzeknē pieticīgi situētās studentes bacīļiem bija labvēlīga. Nekas cits neatlika, – bija jāatgriežas mājās.

No dienasgrāmatas 19.10.1961.:

..tas bija divdesmit gadus atpakaļ. Sniegs uzkrīta un nodzeltināja lapas vienā naktī, pēc tam nokusa. Un es gatavojos uz iestājpārbaudījumiem Rēzeknē, eksāmeni sākās tikai trešajā novembrī. Dievs tētīt, cik garas toreiz bija dienas, nedēļas, mēneši. Cik nepārvarami tāli ceļi! Līdz pašai Rēzeknei ar zirgu. Reizojām mēs abi ar Pēteri – ne ar ratiem, ne ar ragavām, bet uz priekšu vajadzēja tikt. Meklēja viņš man dzīvokli, nervozēja man līdz eksāmenos (bijām pa septiņiem kandidātiem uz vienu vakanci) un rūpju pilns brauca mājās viens pats. /../ Kā patika viss – par spīti apģērbu un apavu trūkumam, par spīti neiespējamajām skolās telpām, par spīti svešumam, trūkumam, šķēršļiem uz katra soļa. Tur palika mana veselība – pārtikas kartīšu un zeķu kuponu rindās, dezinfekcijas pirtis apejot, klases žurnālus no viena pilsētas gala uz otru nēsājot ar klikatiņām ziemas salā un atkušņu sķīdoņā skraidot, stāvgrūdām bērnu piebāztā klasē pie lupatām aizbāztiem logiem sēdot... Es biju klases vecākā, man vienmēr bija sabiedrisku uzdevumu – līdz kaklam. Internāta nebija, tas tika piešķirts vēl trūcīgākiem kā es, maniem brāļiem taču reihsmarkas turējās...

No dienasgrāmatas 10.08.1959.:

Ja gribi ko panākt, nedrīkst padoties “noskaņām”, kā es kādreiz četrdesmit trešā gada rudenī: nobijos no tuberkulozes, no kara apsēstās Rēzeknes grūtībām, kas varēja “pārāk krasi ietekmēt tās gaitu”, un paliku mājās. Vai nu tur kas tik ļauns būtu noticis, ja esmu vēl tik ilgi nodzīvojuši pēc tam? Par ideāliem jācīnās. /../ Es esmu glēvule, protams. Dažkārt glēvums glābj. Tomēr citreiz glēvuļiem jāpiedalās notikumos, kas vislielākajiem drošiniekiem it kā tīšus paiet garām, un tad beigās ir svarīgi tikai, kā viņi turējušies mainītajās lomās, - gan drosmīgie, gan glēvuļi. /../ “Ja kam jānotiek – vai nav vienalga, vai agrāk tas notiek vai vēlāk?” Hamletam taisnība.

Un beigu beigās – apstākļi negroza raksturu. Uz Taišetu mani aizsūtītu arī no skolotājas katedras. Melot no tās man neļautu profesijas gods.

Nu un ko tad skumt?

Piepildījās sapnī tēva teiktais: “Bet skolotāja tu nekad nebūsi”.

Man dziesmu vācēlīte bij pie akas cerīnkrūmā

Zem saules pasaule simtskanīga bija Lazdīnās. Galvenais mūzikas skolotājs (ar četrus klašu izglītību) bija vecākais brālis Pēteris, kurš pats sameistaroja pirmo vijoli – izgreda kaut ko līdzīgu pavārnīcai, pārvilkta stīgas un... spēlēja pat zaļumballēs, bet, kad nopirka īsto vijoli un pēc tam iegādājās arī cītaru, sākās pasaulīgo prieku svētki. Mazais Henrihs, baritons ar izcilu tembru, spēlēja visu, kas gadījās: vijoli, cītaru, akordeonu, ģitāru. Cipriāns ar spēlēšanu nodarbojās pa retam, arī Magdalēna bija atturīga, bet abu balsis – baritons un soprāns – palīdzēja rotāt dzīvošanu arī bez instrumentiem. Bronislavas alts gaviļēja kopā ar cītaru, Rēzeknes Skolotāju institūtā Jūlijs Rozītis iemācīja ne tikai vijoles spēli, bet arī nošu rakstu. Jau pirms kara dzejniece bija sacerējusi pa kādam meldīņam, un ik pa laikam, pārbraucot mājās no Skolotāju institūta, kā ceļamaize tika atvestas dziesmas, kuras iemācījās un uz balsīm dziedāja visa dzimta, nezinot, ka melodija tām ir pašu māsas darināta.

Debesīs rūsā kvēl

Brāli Cipriānu 1944. gada februārī iesauca vācu Policijas bataljonā – viņš nonāca Baltkrievijā, pēc tam, kad 1944. gada augustā atkāpās uz Latviju, nonāca Daugavpilī, tad Bolderājā, tad tika pārvietots uz Kurzemi, lai pārformētu uz Vāciju. Dezertēja

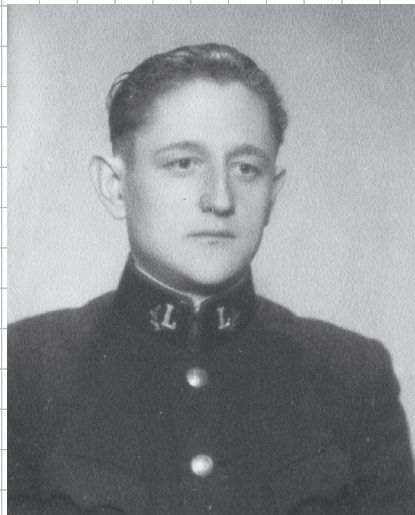
dienā, kad tika nolasīta pavēle, ka visi, kuri dezertēs, tiks nošauti. Pēc kapitulācijas pieteicās kapitulācijas punktā, jo bija apsolīts, ka laidīs mājās. Bet līdz mājām iznāca garš ceļš – caur Krieviju: Belamorkanālu un Medvežgorsku, līdz mājās no filtrācijas nometnes atgriezās 1946. gada 17. jūlijā.

Mazais brālis Henrihs 1944. gada jūnijā beidza Lubānas Meža skolu un tā paša gada 2. augustā viņu iesauca leģionā. Mazais brālis vairs nekad netika redzēts. Nevienš nepārstāja dzimtā gaidīt, cerēt. Visi meklējumi bija veltīgi. Un tikai 2003. gada 29. maijā no Latvijas Valsts arhīva tika saņemta ziņa: “Miris ar sirds nepietiekamību 1946. gada 21. jūnijā Gruzijā, Kutaisi filtrācijas nometnē.” Un tas arī viss. “Rakstu rakstus izrakstiju,/ Bāleliņu gaidīdama” – dzied ansamblis *RAXTU RAXTI*. Tas ir par brāli Henrihu.

Bronislavas līgavaini Jāni Skumbiņu iesauca leģionā 1943. gada 26. jūnijā un viņa likteni nav izdevies noskaidrot.

Mājās bija palikušas trīs sievietes – vienas meža vidū. 1944. gada 4. augustā vācu armijas daļas lika iziet no mājas, un kopā ar vairākiem kaimiņiem viņas iegāja mežā un mājās atgriezās pēc trim dienām. 7. augustā Lubānā ienāca Sarkanā armija. Lai neietu tajā dienēt, uz Lazdiņām no Latgales ieradās Donats Krivišs ar 7 pagrīdes biedriem un slēpās tur vairākus mēnešus. 1945. gada vasarā mājās no kara, no Kurzemes cietokšņa pārnāca latviešu puīši, kuri negribēja iet dienēt Sarkanajā armijā, – viņi iegāja mežā.

Otrais pasaules karš bija beidzies, bet bija sācies cits – karš pēc kara. *Kaut kas liels* jau bija sācies.

Jānis Skumbiņš
(02.02.1920. - ?).

Hi Rēzene, Rēzeneite,
Dvēsētē tsāderse —
Tōsu vōceleste
Mogōnom pēkyrese.

Daq tsmeites tōus nōtūs
Pā kaņeikas dōnāa stnas, —
Tm teikas, nāvainōtas
Ogēs jāmetkas dnas.

ēgles Ančupōnūs.
Pā apgōli nliņōtas klauz.
Tovā nāvā rēnas
Jautm vēl nārbē. Saundēja.

Beitis, pāvērtēs nūvēt
Nāleidom vūceitas, nōtas:
Dabasūs nōpe tūmī,
Dabasūs eētē pōti.

Kyule vīds saplonuse.
Kas nāvā spōnnūs jū eēl?
Rēzene, jāmetkas puse,
Pasvot nōē dēsmeiti vēl!

— Jautas, mani sōtōdama,
Stōsta sora bogōteibe...

Ar saules rietu tonnos evana,
Pār ūdeņiem pland krāns vārds.
Ja lielā majā dziedāšana,
Un gaisos Radītāja Gars.

Tu, mana terna Mariana,
Tavs dziedājumus nemainīgs.
Mūžmūžos tavos tonnos zvaigzīš,
Un majā runātes dziedāms vīš.

Tu, mana terna Mariana,
Kāds maigums tavos pakaļiem!
Lai stunda pēdīgajā manā
Miers sirds nolaižas no trens.

Lai nūska ienāk aris manās,
Kad Angelus no tonnēm plūst,
Un vissā veļās ilgāšanās
Pār vainagu jore runātes nūs.

Debesis rūsas rēt-
Līme no nākamā laika.
Paliec ar mani vēl:
Marts ir tās laika.

Logos un nedeg raivis gums.
Jūmošs tās pasauli rāri.
Jālu rei pamodres sūns,
Tāi klaiņā un garī?

Primanres cītarai.
Pārrišlā raustlēt lauj stīgai:
Kāi tās dūstet nei tās
Mentistīgai.

Debesis rūsas gar-
Blāmo pās nākamšun drentūn:
skumji tās man un kat
starp klusūnām hēnūn.

Ej, un lai drošs Tis ir pātis!
Gaidrēs nav raras pās sirdi:
Agri vai vēl nāc, -
Gaidrēs. Gaidrēs?!.

Debesis rūsas rēt-
Kedrenes zīmi Arēs sūta.
Lains jau. Bet palieci vēl:
Marts ir tās grūta.

26. 11 43.

Brōleit

Mihals Baluckis
atdzejojusi Bene Barkane

Poļu izcelsmes melodija

C G Dm C F C Am G C F

5 ^{Pants}
C Dm G C

7 Lat-vīt, voi na - va tev žā - āl, škie-r-tīs nu dzim - te-nes so - vas? _

9 Pa-mest šuos su - dob - ra u - pes, me-žus i kol - nus, i pļo - vas? _

11 ^{Piedz.}
F G C

Brō-leit, voi na - va tev žāl škie-r-tīs nu dzim - te-nes so - vas? _

11 F Dm G G7 C

Brō-leit, voi na - va tev žāl? Grī - zīs, koļš na - va par vāl!

Latvīts iz dabasim verās,
Osoras rytučim jam lejās.
Soka jis: "Gryši bez maizes!"
Iz tuolū pusi jis īt.

Ekur iz kolna pi krysta
Meiluokuo osoras lej,
"Palic tu, brōleit, palic, tu,
Kam tu iz svešumu ej?"

Neskumsti, daiļā, tik daudz...

Jānis Akuraters

Bronislava Martuževa

The musical score is written in G major and 3/4 time. It consists of five systems of music. The first system (measures 1-8) is marked 'Ievads' and includes chords G, G7, and C. The second system (measures 9-16) includes chords G, D, and G. The third system (measures 17-24) is marked 'Pants' and includes chords G and Am. The fourth system (measures 25-32) includes chords D, C, D, and G. The fifth system (measures 33-40) is marked 'Piedz.' and includes chords G, G7, and C. The sixth system (measures 41-48) includes chords G, D, and G. The lyrics are written below the notes.

1 Ievads

9

17 Pants G Am

Nes kums-ti, dai-lā, tik daudz sap-ņus pie ma-las liec,

25 D C D G

il-gas kaut bez-ga-la sauc, ka-trs pie ze-mes ir siets.

33 Piedz. G G7 C

Pie-ņem, ko die-na mums nes, Stei-dzīgs ir sau-les laiks.

41 G D G

Malds vai nav tu un es? Būt un ne būt tik tvaiks.

Kas gan ir vērtīgs, kas sīks?
 Dzīve vienvienīgā zied.
 Dienu, kā roze kas tvīkst,
 Laika ūdeņos svied.
 Mūžīgā straume ir tā,
 Buras un cērības nes,
 Aizšūpo krēslībā
 Miesas un dvēseles.

Kādēļ mums raudāt, kam skumt?
 Saule kā standarts mums.
 Sirdis kā vīna trauks
 Sapnī gaišs starojums.
 Ak, kādā steigā trauc
 Dienas prom mūžībā,
 Lūpām lai kvēlot ļauts
 Bīķerī liesmotā.

2. nodaļa

Zeme - māt un debesīs,
dodiet spēku mums!

Vēsturiskais konteksts

Pirmie pēckara gadi un nacionālās pretošanās kustības posms

1944. gada vasarā Latvijas teritorijā atkārtoti ienāca PSRS bruņotie spēki. Līdz tā paša gada rudenim Sarkanā armija gandrīz pilnībā bija okupējusi Latvijas teritoriju, izņemot Kurzemi, kurā izveidojās t. s. Kurzemes katls. Šajā teritorijā sīvas militārās sadursmes starp padomju un vācu vienībām notika līdz pat nacistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā.

Līdzīgi kā daudzas citas Austrumeiropas valstis, arī Latvijas teritorija kara gados piedzīvoja milzīgus cilvēkresursu un arī infrastruktūras zaudējumus (sagrautas ēkas, nopostīti ceļi, tilti, nogalināti un represēti vairāki desmiti tūkstoši iedzīvotāju u. c.). Tāpat aptuveni 180 tūkstoši cilvēku pameta Latvijas teritoriju un devās bēgļu gaitās uz Rietumvalstīm. Pēc dažādām aplēsēm, Otrā pasaules kara rezultātā iedzīvotāju skaits Latvijas teritorijā samazinājās par vairākiem simtiem tūkstošu, kas veidoja aptuveni trešdaļu no Latvijas pirmskara iedzīvotāju kopskaita (pēc 1935. gada Tautas skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvoja 1 950 502 iedzīvotāji). Gan padomju, gan nacistu bruņoto spēku īstenoto militāro operāciju rezultātā vairākas pilsētas bija ievērojami nopostītas, turklāt daudzas no tām zaudēja pat 50-90 procentus apbūves, tostarp Jelgava, Rēzekne, Daugavpils u. c. Kara gados Latvijas teritorijā pieejamie resursi (gan materiālie, gan cilvēkresursi) tika plaši izmantoti abu okupācijas režīmu vajadzībām. Atgriežoties padomju varas iestādes atsāka pirmajā okupācijas gadā iesākto īpašumu un uzņēmumu nacionalizāciju (sovjetizāciju), tostarp lauksaimniecības zemju ieskaitīšanu t. s. Valsts zemes fondā. Īpaši tas skāra zemniekus, kuru īpašumi pārsniedza 20–30 hektārus, kā arī nacistiskās Vācijas režīma atbalstītājus un t. s. “valsts ienaidniekus”. Paralēli tam zemniekiem vajadzēja pildīt okupācijas režīma noteikto obligāto lauksaimniecības produktu piegādi valsts vajadzībām u. c. Tika ieviesta jauna nodokļu sistēma, kas bija vērstā pret “lielajiem zemes īpašniekiem”. Tās rezultātā vairākas zemnieku saimniecības izputēja. Pilnībā tika iznīcināta privātā uzņēmējdarbība, turpinājās kolektivizācijas process. Valsts kontrolē bez atlīdzības nonāca arī baznīcu un to draudžu zemes īpašumi u. c.

Vairāki desmiti tūkstoši Latvijas iedzīvotāju cieta no abu totalitāro režīmu represijām, tomēr daudzu cilvēku atmiņā bija palikuši tieši 1940.–1941. gada

padomju okupācijas periodā veiktie noziegumi (deportācijas, slepkavības, aresti, nacionalizācijas u. c.). Šo naidu sekmēja arī nacistu varas periodā īstenotā propaganda, kurā komunistiskā režīma represīvās darbības tika īpaši akcentētas. Līdz ar to atkārtotā padomju okupācija daudziem Latvijas teritorijā dzīvojošajiem nozīmēja kara turpinājumu...

Praktiski uzreiz padomju varas iestādes uzsāka vietējo iedzīvotāju piespiedu mobilizāciju Sarkanajā armijā. Tai tika pakļauti vīrieši vecumā no 16 līdz 60 gadiem. Nereti tas skāra ģimenes, kuru tuviniekus jau iesauca nacistiskās Vācijas bruņotajos formējumos. Līdz ar to izveidojās situācija, ka frontes pretējās pusēs atradās vienas ģimenes locekļi... Vairākas ģimenes palika bez apgādniekiem. Tomēr daudzi no iesaukšanai pakļautajiem atteicās pildīt padomju varas iestāžu rīkojumu un dezertēja, jo nevēlējās piedalīties bezjēdzīgajās kaujās Sarkanās armijas rindās.

Padomju režīms īpaši vērsās pret bijušajiem leģionāriem, Vācijas bruņoto spēku militārpersonām, Sarkanās armijas dezertieriem, karagūstekņiem u. c., kuri, padomju varas iestāžu skatījumā, bija "neuzticamas" personas, tādēļ viņus nosūtīja uz filtrācijas nometnēm PSRS. 1944.–1945. gadā šo personu skaits pārsniedza 58 tūkstošus cilvēku. Nereti represēja arī deportēto cilvēku tuviniekus, kaimiņus u. c. Tāpat PSRS represīvie orgāni no jauna okupētajās t. s. Kurzemes katla teritorijās personības noskaidrošanai aizturēja vīriešus vecumā no 16 līdz 60 gadiem. Daudzi no viņiem "kā valsts nodevēji" nonāca Gulaga u. c. padomju sistēmas nometnēs, kur pavadīja daudzus gadus, bet liela daļa no šiem cilvēkiem devās uz mežiem un veidoja bruņotu pretošanās kustību jaunajam okupācijas režīmam. Sāka veidoties Latvijas Nacionālo partizānu jeb t. s. mežabrāļu vienības. Tajās iesaistījās vairāki tūkstoši cilvēku. Bieži vien partizānu vidū atradās bijušie leģionāri, kā arī starpkaru perioda Latvijas armijā, Aizsargos u. c. struktūrās dienotie. Nereti partizāniem palīdzēja arī viņu ģimenes locekļi, kuri diemžēl bieži kļuva par padomju represīvo iestāžu upuriem. Tāpat partizānu atbalstīšanā aktīvi iesaistījās daudzi tuvējie iedzīvotāji – deva tiem pajumti, pārtiku, informēja par apkārtnē notiekošo (arī padomju varas struktūru darbību) u. c. PSRS represīvie orgāni apcietināja šos cilvēkus un piespieda (pamatā ar spīdzināšanu, draudiem u. c.) atklāt partizānu slēpšanās vietas, sniegt ziņas par iesaistītajām personām u. c. informāciju ar mērķi apturēt konkrēto vienību darbību. Tāpat kā soda veidu pielietoja īpašuma konfiskāciju vai arī tā iznīcināšanu (nodedzināšanu).

Nacionālo partizānu organizācijas izveidojās dažādās apdzīvotās vietās. Viens no pirmajiem reģioniem bija Latgale, tostarp bijušā Rēzeknes un Daugavpils apriņķu teritorijās. Par vienu no centrālajiem rajoniem kļuva kādreizējais Abrenes apriņķis – Balvi, Viļaka u. c. Nereti partizāni savus komandpunktus ierīkoja mežainos un purvainos apvidos. Vienlaikus šis apstāklis apgrūtināja šo vietu pieejamību padomju represīvo iestāžu vienībām, kuru darbinieki, pretstatā tuvākās apkārtnes

iedzīvotājiem, bieži vien nepārzināja vietējās apkārtnes ģeogrāfiskās īpatnības. Viens no galvenajām pretošanās kustības atzariem bija agronoma Pētera Supes (1921–1946) 1944. gada decembrī izveidotā Latvijas Nacionālo partizānu apvienība, kas savas pretpadomju aktivitātes izvērta līdz pat 1953. gadam. Laika gaitā partizānu organizācijas izveidojās arī citos reģionos, piemēram, Valkas, Jēkabpils, Liepājas un Ventspils apkārtņē. Daudzi no pretošanās kustības dalībniekiem cerēja uz Rietumu sabiedroto atbalstu neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanā, īpaši – iespējamajam Rietumvalstu karam pret Padomju Savienību.

Nacionālie partizāni uzbruka vietējiem padomju varas iestāžu darbiniekiem (izpildkomiteju vadībai, represīvo iestāžu pārstāvjiem u. c.), kā arī citiem kolaborantiem, kuri atbalstīja okupācijas režīmu Latvijas teritorijā. Partizāni sabotēja pagastu izpildkomiteju un ciema padomju darbu (nogalināja padomju aktivistus un represīvo iestāžu darbiniekus). Tāpat notika uzbrukumi padomju okupācijas spēku apgādes transportam, dzelzceļa un komunikāciju līniju bojāšana, tiltu spridzināšana u. c. akcijas.

Cīņā pret “bandītiem”, kā tos dēvēja padomju vara, okupācijas režīms iesaistīja Iekšlietu Tautas komisariāta jeb NKVD (čekas) un PSRS Iekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka daļas, kuru uzdevums bija identificēt un iznīcināt pretpadomju “elementus”. Tika organizētas speciālas kaujas vienības (istrebiteļi), kuru uzdevums bija apspiest un iznīcināt Nacionālās pretošanās kustības vienības un viņu atbalstītājus.

Lai mazinātu partizānu aktivitātes, padomju vara aicināja viņus legalizēties jeb pārtraukt bruņotu cīņu. Okupācijas varas iestādes solīja pret viņiem neveikt nekādas represijas. Tomēr daudzos gadījumos pēc legalizēšanās šie cilvēki piedzīvoja represijas (deportācijas, īpašumu konfiskācijas u. c.).

Pretošanās kustības dalībniekus padomju režīms uzskatīja par “bandītiem” un par nopietnu komunistiskā režīma apdraudējumu. Jāsaka gan, ka nacionālo partizānu darbību daudzas personas izmantoja savu personīgo, savtīgo mērķu sasniegšanai, piemēram, apzaga zemniekus, veica dažādus vardarbības aktus u. c. Šādas pretlikumīgas darbības veica arī bijušie sarkanarmieši un dažādi kriminālie elementi.

S tarp partizāniem un PSRS bruņotajām vienībām nereti izcēlās ievērojamas kaujas. Lielākā no tām notika 1945. gada marta pirmajās dienās Viļakas apkārtņē – Stompaku purvā (t. s. Stompaku kauja). Tajā krita 28 nacionālie partizāni, savukārt padomju puse zaudēja 46 cilvēkus. Laika gaitā PSRS drošības iestādēm, iesaistot

Latvijas Nacionālo partizānu apvienības vadītājs Pēteris Supe, 20. gs. 40. gadi. Latvijas Kara muzeja krājums.

aizvien lielākus spēkus, izdevās partizānu kustības aktivitātes samazināt un vēlāk arī pilnībā iznīcināt. Svarīgu lomu šajās operācijās veica ne tikai NKVD karaspēka vienības, bet arī speciāli šīm operācijām sagatavotie aģenti (kaujinieki), kuru darbības rezultātā nereti iznīcināja vairākas partizānu vienības. Viens no spilgtākajiem šādiem gadījumiem ir Latvijas Nacionālo partizānu apvienības vadītāja Pētera Supes nogalināšana Viļakas apriņķī 1946. gada 1. aprīlī. Šo slepkavību paveica padomju represīvo orgānu aģents un bijušais nacionālais partizāns Jānis Klimkāns. Bieži vien padomju varas pārstāvji partizānu liķus novietoja publiskai apskatei, tādējādi cenšoties iebaidīt sabiedrību un mazināt pretošanās kustības apmērus.

Paralēli bruņotai pretestībai eksistēja arī nevardarbīgās pretošanās formas. Piemēram, skrejlapu un avīžu izdošana, kurās aicināja iedzīvotājus uz pretošanos komunistu varai. Ar šādām aktivitātēm partizānu organizācijas dalībnieki cerēja uz nacionālo ideju izplatīšanos plašākā sabiedrībā. Tāpat partizānu atbalstītāji ievāca informāciju par vietējiem padomju darbiniekiem, aktīvistiem u.c. Nereti nevardarbīgās pretošanās organizēšanai veidoja dažādas grupas, kas darbojās Nacionālo partizānu paspārnē. Vairākas šādas grupas izveidojās jauniešu, tostarp skolēnu vidū. Viena no šādām pagrīdes grupām – “Latgales Vanagi” 20. gs. 40. gadu otrajā pusē darbojās Nautrēnu vidusskolā. Arī par šādām darbībām padomju represīvie orgāni iesaistītās personas nereti apcietināja un tām piesprieda nāvessodu. Šāds liktenis piemeklēja arī pedagoģi un rakstnieci, nelegālā izdevuma “Tēvzemes Sargs” atbildīgo redaktori Valentīnu Munduri (pseidonīms – *Marta Skuja*). Viņa kopš 1945. gada darbojās kā Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienības prezidija priekšsēdētāja vietiece. Padomju represīvie orgāni V. Munduri aizturēja 1946. gada 12. martā un tā paša gada 17. septembrī viņai tika izpildīts nāvessods. Līdzīgs liktenis piemeklēja šīs organizācijas vadītāju, katoļu priesteri Antonu Juhņeviču.

Nacionālās pretošanās kustība apsīka 20. gs. 50. gadu pirmajā pusē, kad kļuva skaidrs, ka nesāksies jauns militārais konflikts starp rietumiem un PSRS. Pēdējā zināmā partizānu grupa (Mičuļu ģimene) no meža iznāca 1957. gada februārī Viļānu apkārtnē. Latvija palika viņpus “dzelzs priekšvara”... Kopumā Nacionālo partizānu bruņotā darbībā iekļāvās pāri 12 000 cilvēku, no tiem bojā gāja vairāk nekā 2 400, savukārt arestēti tika gandrīz 5 500 cilvēku.

Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienības
Vilcāna grupas dalībnieki, 1947. gads.
Latvijas Kara muzeja krājums.

Liktengaitas

*Sirds nepanesa laimes šīs,
Viens pats pret miljoniem es cēlos*

Karš bija beidzies, bet sācies cits – *karš pēc kara*. Profesors Henrihs Strods ir liecinājis, ka Latvijas Nacionālo partizānu karā, kas ilga no 1944. līdz 1956. gadam, piedalījās ap 20 000 cīnītāju un 80 000 atbalstītāju. Martuževi bija starp tiem abiem. Tas bija cietsirdīgs laiks, jo īpaši grūts tiem, kuru augstākais ideāls nebija tikai pašu kailā dzīvība, bet kuru attieksmi pret pasauli noteica iekšējā brīvība un gara spēks. Lazdiņu māja atradās meža vidū – nekad nevarēja būt drošs, kas tajā var ienākt.

Latvijas Nacionālo partizānu cīņas Latvijas ziemeļaustrumos vērienīguma ziņā tiek atzītas par vienu no ievērojamākajiem posmiem Latvijas partizānu kara vēsturē. Pēteris Supe (segvārds *Aivars Cinītis*), Latvijas Nacionālo partizānu apvienības (LNPA) dibinātājs un vadītājs, viņa adjutants Vilis Toms (segvārds *Kārlēns*), saukts arī par *ģenerālsekretāru*, daudzkārt apmeklēja Martuževu mājas. Uz Bronislavas jautājumu, kāpēc segvārds *Cinītis*, viņš atbildējis ar tautā zināmo sakāmvārdu: “Mazs cinītis gāž lielu vezumu.” Un gāzis arī. Atbildot, kā viņš sācis savas nelegālista gaitas, *Cinītis* smiedamies stāstījis: esot no paša Skorцени lidmašīnas ar izpletni nomests frontes aizmugurē, lai darītu galvassāpes padomju varai. Vēlāk izrādījās, ka aiz šīs zobgalīgās intonācijas slēpjas patiesība. Supe neko nav pratis no kara lietām, tāpēc pieteicies vācu izlūkos, lai izietu apmācību. 1944. gada 1. oktobrī no vācu izlūkdienesta lidmašīnas padomju frontes aizmugurē Baltinavas apkaimē kopā ar desantnieku grupu nomests, 24 gadus vecais bijušais agronoms un mazpulku vadītājs bija iedvesmojies cīņai no 1944. gada

Bronislava Martuževa, 1943. gads.

Bronislava Martuževa pie Pētera Supes
pieminekļa Viļakā, 2006. gads.
Foto: A. Egliena

marta Latvijas Centrālās padomes memo-
randa ar prasību pēc Latvijas neatkarības.
Cinītis bija nolēmis mežabražu haotiskajā
kustībā nodibināt kārtību un likumību: tika
izstrādāti LNPA statūti, apspriesti Latviešu
nacionāldemokrātiskās partijas statūti un
rīcības programma. Bija pārliecība par
Eiropas valstu apvienošanos tuvākajā laikā.
Cinītis un *Kārlēns* ienesa *Lazdiņās* LNPA
avīzītes *Mazais Vēstnesis*, kaut kur sadabūtu
vērtīgu izziņas literatūru: ASV prezidenta
Harija Trumena runu tikko nodibinātajā

Apvienoto Nāciju Organizācijas plenārsēdē, tur deklarētās cilvēka tiesību tēzes, pat
ANO statūtu brošūru, kā arī izglītojošus rakstus par valsti un tās struktūrām, skaidro-
jumus jēdzieniem “valsts kapitālisms”, “valsts sociālisms”, “demokrātija”... *Cinītis*
atnesa arī pa kādai *saistošai lektīrai* (tā viņš esot teicis): Le Bona “Pūļa psiholoģija”,
K. Raudives “Dzīves kultūrai”, T. Celma “Patiesība un šķitums”... Bronislavai nebija
politiskās izglītības un pieredzes, bet viņa ļoti labi prata analizēt, līdzās bija mātes asais
prāts un brāļa Cipriana skaidrā galva, un nakts stundās, kad citi partizāni siltumā iz-
gulēja trauslo miegu, pie aizklāta loga petrolejas lampas gaismā kopā ar Pēteri Supi un
Vili Tomu tika apspriesti šie lielie jautājumi – statūti, rīcības programmas, situācijas...

Martuževu *Lazdiņās* pa laikam iegriezās arī citi šīs vienības vīri: Antons Circenis
(segvārds *Vārpa*), Kazimirs Circenis (*Bismarks*), Hugo Bisenieks (*Kārlis*), Jānis Klucis
(*Pavasars*), Pēteris Logins (*Krāce*), Jāzeps Garais (*Smilga*), Egils Brinkmanis, Bruno
Dundurs u. c. Māte, savas intuīcijas vadīta, mācēja pazīt cilvēkus, brīdināja vīrus par
iefiltrētiem nodevējiem, jo sevišķi par partizānu ar segvārdu *Kāls*, kura īstais vārds, kā
tas atklājās vēlāk, bija Jānis Klimkāns: viņa nodevības rezultātā tika iznīcinātas
vairākas partizānu grupas, viņa kartīte ir atrodama arī VDK kartotēkā. Un brīdināja
ne velti. Pēc nesenas vizītes Martuževu mājās, 1946. gada 1. aprīļa pievakarē Supe
devās pie Latvijas armijas pulkvežleitnanta Oto Kluča, kurš dzīvoja Gulbenes apriņķa
Jaungulbenes pagastā sava brāļa mājā. Dodoties turp, visus apsargus atstāja nometnē
un devās ceļā ar savu vietnieku Henriku Ausekli (*Tēraudu*) un Klimkānu. Tā bijusi
vienīgā reize, kad Supe devās ceļā bez miesassargiem, un arī liktenīgā. Viņi iegāja mājā
un sāka sarunas. Vienā galda pusē sēdējis Supe un Auseklis, otrā – Klucis un
Klimkāns. Pēc brīža Klimkāns sacījis, ka, mežā dzīvodams, ilgi neesot dzēris siltu
pienu. Saimniece teikusi, ka tas ir pieliekamajā. Klimkāns pieteicies palīdzēt atnest,
bet, izgājis priekšnamā, uzvilka automātu un, nākot atpakaļ, nogalināja gan LNPA
komandieri, gan viņa vietnieku.

Daudzi gāja bojā, daudziem šī laika upuriem Martuževa ir veltījusi dzejas. Pašlaik, tik tālu prom no tiem notikumiem, ir izaicinājums meklēt un rast atbildi uz jautājumiem: kas ir patriotisms, tēvu zemes mīlestība? Kādas saknes, akas un avoti to baro? Vai tā ir cīņa PAR vai PRET? Varbūt tā ir spēja saglabāt savu godīgo un patieso mugurkaulu (kā dzejā: *Neliecas pēdējā taisne – mugurkauls*), iekšējo brīvību un ļoti personīgi un jaudīgi savā mazajā esības laukumā to apliecināt? Dzīvē un dzejā. Martuževas dzejolī / veltījumā partizāniem (to viņa uzskatīja par vienu no trim saviem būtiskākajiem dzejoļiem) nobeigumā ir rindas: *Ja nav vairs dzīves, kāda tīk, / Lai tiek jel nāve, kādu vēlos.*

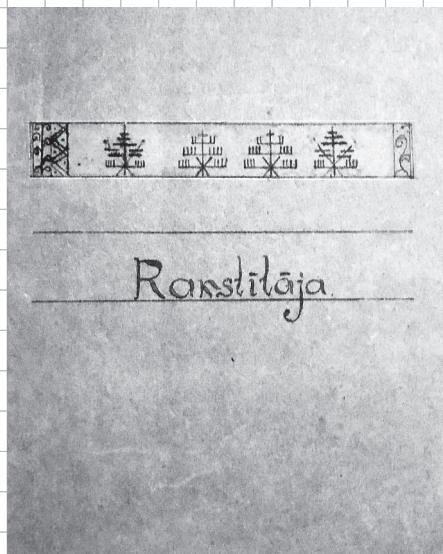
Galds, spilvens, klusums, četras sienas un vientulība mūžīgā

1946. gada vasarā Bronislava tika brīdināta, ka par dalību nacionālajā pretošanās kustībā, brīvdomīgu izrunāšanos pret padomju varu un sadarbību ar nacionālajiem partizāniem viņa ir ierakstīta meklējamo un apcietināmo sarakstā. To uzzinot, viņa izgāja no mājām un no augusta līdz oktobrim dzīvoja pie radiem Latgalē. “*Tā staigāju es ceļus šos, / No krusta ceļmalā līdz krustam...*” Rudenī vienā radu saimē bija kāzas, kurās bija ielūgta arī Martuževu saime. Brālis Cipriāns jau bija atgriezies no filtrācijas nometnes Krievijā, un ģimene pieņēma lēmumu, kurā izšķirošā bija tieši brāļa pieredze: ja māsu apcietinās, viņai būs jāpārcieš viss, ko viņš jau tur piedzīvojis. Un visus citus arī apcietinās. Kāpēc vergot svešā zemē un mirt neēdušai, ja var dzīvot savās mājās un, ja jāmirst, mirsim visi paēduši! Un Cipriāns *Lazdiņās* zem grīdas ierīkoja bunkuru, kur Bronislava slēpās no 1946. gada novembra līdz 1951. gada 14. februārim. Gandrīz pieci gadi pagrīdē, turklāt ar tuberkulozi, kura jau bija iegūta vācu laikā – kaut arī savās mājās, kaut arī dzimtas aprūpētai, – tas nebija viegli ne pašai, ne visiem citiem līdzinātājiem. Dienā viņa varēja ik pa laikam uzturēties istabās, bet vienmēr kādam bija jābūt sardzē, lai nelaikā mājās neienāk sveši ļaudis. Bija nedaudzi, kuriem uzticējās un ar kuriem satikās, t.sk. ar mežabrāļiem. Naktīs viņa gulēja māsas istabā uz matrača blakus savai gultai, un, līdzko manīja kādu troksni, – ātri saritināja savu matracīti un nozuda bunkurā. Gulta bija saklāta kā dienā, – lai tad, ja naktī iebrūk meklētāji, tā nav silti iegulēta. Bet meklētāji nākuši bieži, jo bija aizdomas, ka Bronislava slēpjas mājās, – sākumā retāk, bet pēdējā gadā pat reizi mēnesī: klauzcināja, ar durkļiem durstīja sienas, lika brālim lauzt grīdas, ko brālis enerģiski darīja tā, ka šķembas lec, jo viņš zināja, kur drikst lauzt... Nāca ar suņiem, bet suņi jau Bronislavu nepazīna un mierīgi sēdēja pagaldē... Un tā piecus gadus.

Bronislavas segvārds partizānu vidē bija *Ieviņa*, māsa Magdalēna darbojās kā sakarniece, māte kā sargpostenis – allaž gatava savējos aizsargāt. Nekad un ne par ko nevarēja būt drošs. Cipriāns gāja peļņā meža darbos, par Bronislavas slēpšanos mājās bija aizdomas, brāli pratināja, sita līdz bezsamaņai.

Raksta rakstītāja, margo liktens metus

Bet ko lai cilvēks dara augām dienām un naktīm vienatnē, neizejot no mājas? Sacer pantiņus, sacer dziesmiņas. Un pieraksta. *Dziļā meža lokā / Vientulīga māja, / Augu dienu sēd pie loga, / Jauna rakstītāja...* Dzejoli *Lūgšana gadu mijā* jaunā pagrīdniece dienu pirms savas 25. dzimšanas dienas lūdzas: *Dievs, dziedāt lieci man kā putni dzied! /.../ Un lai mans ceļš ir laika kustēšanās!* Vēlāk, publicējot, vārds kustēšanās tiek labots par virzīšanās, bet doma tā pati – būt ne vērotājai, bet virzītājai, ar Dievpalīgu: *Dievs, žēlīgi šo laiku uzlūko / Un savu tautu viņa nežēlībā!* Vairāki trauslo nakšu zīmīgi miega sapņi pārtop dzejā. Saules bula liesmās viss izkaltis, viss brēc sāpēs, un šajā posta svelmē: *Es biju sauleņstiebrs viens uz plaša lauka.* Tad viss mainās, nāk veldze, no atzēlušā lauka izkāpj silta migla, burbuļo strauti un zeme smaida kā laipna cietēja... Vēl ir naktssapnis / dzejolis *Murgos*: tunelis, šaurums, tumsa, un kāda balss pavēl: nomet spalvaskātu! Viņa satur to abām rokām, iekožas ar zobiem un – notur! *Topi stipra, sirds!* – viņa raksta, un arī jautā: *Mīlestība, – kas tā dziļi klusā?* –, jo sirds ir jauna un ilgojas laimes.

Pagrīdē rokrakstā izveidotā krājuma "Rakstītāja" vāks. Krājums glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā.

Dzejā Martuževa ieraksta savu un savas tautas dzīvi, savu laikmetu. Ikdienas slānis baro radošo garu. Garīgā dzīve ir kā ceļvedis skarbajā īstenībā, kā pretsāpju un pretbaiļu līdzeklis, patvērumš. Daļa no šiem dzejoļiem ir publicēta līdzšinējos izdotajos krājumos, bet ir arī vēl npublicēti. Apbrīnojama gatavība, pārliecība un briedums ir šajā dzejā, kuru raksta lauku meitene, kurai ir mazliet pāri divdesmit! Meža vidū, pagrīdē, nomalē, bet tajā pašā laikā arī daudzu notikumu centrā. Un rūtiņu kladē skaidrā rokrakstā tiek sakārtots krājums ar nosaukumu *Rakstītāja*, tā 96 lappusēs ir ierakstīts 171 dzejolis.

Arī šai kladei ir savs stāsts. Tā allaž tika slēpta, glabāta no svešām acīm – gan sķūnī sienā, gan kaut kur aiz sijas, gan visbeidzot bēniņu smiltīs, tur tā arī palika, kad Martuževi tika apcietināti. Pēc atgriešanās no Sibīrijas dzejniece to neatrada. Bet 1974. gadā Martuževi *Lazdiņas* atstāja un nopirka *Dārziņus* – 2 km no Lubānas. Lai nosiltinātu guļbaļķu māju, brālis Cipriāns *Lazdiņās* izņēma grīdas un griestu dēļus, un no griestiem kopā ar smiltīm nokrita arī senmeklētā *Rakstītāja!*

Šajā laikā tika sacerētas arī dziesmas – ar saviem pašas vārdiem, ar citu dzejnieku vārdiem. Mežabrāļi, pamatā jauni puisi, pēc grūtām meža gaitām uz brīdi tikuši siltumā bija kāri uz dziedāšanu. Un Bronislava viņiem samācija, bet viņi nekad neuzzināja, kas ir šo dziesmu autors (gan autores kautrības, gan konspirācijas dēļ!), bet viņi tās dziedāja un iznēsāja pa pagastiem, arī tā saukto *Jaunību*, sacerētu 1947. gada 11. janvārī pagrīdes bunkuriņā. Tā veltīta partizānam Jānim Klucim: *Kamdēļ skumjas tavās acīs šovakar, mans draugs?* Hugo Biseniekam veltīta dziesma: *Dziedi man, meitene, skaistāko dziesmu!* Egilam Brinkmanim: *Pacel glāzi – priekā!* Šīs un citas Martuževas dziesmas turpina skanēt tālāk – nu jau Andra Baltača un citu dziesminieku balsis. *Zem briesmu drauda – ak, kā garšo prieks!* – tā rakstīja Rakstītāja savā ilgajā vientulības krātiņā.

Par Latviju – nacionālu, daiļu un varenu

Tas ir laiks, kad notiek bruņota, neapbruņota un garīga pretošanās okupācijas varas prasībām, dažādos veidos cīnoties pret valdošo vēju prasībām. Slēpjoties pagrīdē, tiek meklēta iespēja būt vēl kaut kā derīgiem savam laikam, un tiek izdots nelegāls žurnāls *Dzimtene*. Galvenais veidotājs bija Vilis Toms, arī Bronislava Martuževa. Noformējumu gatavoja Pēteris Logins (segvārds *Krāce*). Pēc Martuževas stāstītā, 1950. gadā iznāca 11 numuri, katru no tiem Bronislava pārrakstīja ar roku apmēram 10 eksemplāros un tie tika slepeni izplatīti. Vēlāk izrādījās, ka vairums saņēmēju steidzīgi vien aiz bailēm žurnāliņus bija nogādājuši uz čeku – tie kalpoja kā lietiskais pierādījums pretvalstiskai darbībai. Žurnāla moto bija “*Par Latviju – nacionālu, daiļu un varenu*”. Saturā: par 1. maija „*progresīvo spēku skati*”, par mātēm, kuru rokas izauklējušas Latvijas likteņu lēmējus, par gaismas un tumsas bērniem, par

*Bronislava Martuževa ar pagrīdes žurnālu
“Dzimtene”, 20. gs. 90. gadi.
Latvijas Okupācijas muzeja arhivs.*

latvisko stāju, par kolhoziem un Krievzemes sūro likteni, ejot *pa Ļeņina ceļu uz laimi un slavu*, par divu nometņu – rietumu demokrātijas un austrumu sarkanā despotisma cīņu, par divām sāpju dienām – 1941. gada 14. jūniju un 1949. gada 25. martu, par Padomju Savienību kā kultūras viltošanas saimi, par notikumiem ārzemēs. Tur ir ievietots arī pa kādam atbilstošam feļetonam, arī daži Bronislavas Martuževas dzejoļi.

Brīvestības zīmi cieši turu rokā

Loks savilkās arvien šaurāks, meklētāji apciemoja arvien biežāk. Bronislava tika meklēta arī kaimiņu mājās. Neatrada. Vispirms 1951. gada 11. februārī apcietināja brāli Cipriānu un māsu Magdalēnu, sauktu arī par Midīti. 14. februārī *Lazdiņās* ieradās ar rotu zaldātu un lidzi ragavās atveda jau iepriekš arestēto Cipriānu – sadauzītu, ar rokudzelžos saslēgtām rokām uz muguras. Bunkurā kopā ar Bronislavu slēpās arī Vilis Toms – viņš *Lazdiņās* slēpās no 1950. gada decembra. Neatrada. Un tad bunkurā bija dzirdams, kā no istabas izved māti un pagalmā atskanēja šāvieni. Un Bronislava ar Vili Tomu nolēma padoties, lai pasargātu māti.

Kāpēc atbrauca meklēt atkārtoti 14. februārī? Vēlāk, t. s. jau Stūra mājas pagrabos kāda apcietinātā Bronislavai izstāstījusi, ko viņa dzirdējusi Cesvaines iecirknī dienā, kad tur atveda apcietinātus Cipriānu un Magdalēnu. Arestētāji savā starpā runājuši, ka Bronislavas tajās mājās nav. Iecirknī bijusi arī kāda sieviete, kura teikusi, ka viņai tur ir jābūt, jo viņa ir tik slima, ka nekur nevar aiziet. Šī sieviete bija Bronislavas kaimiņiene un draudzene, ar kuru kopā vadītas skaistās jaunības dienas. Viņa bija mezzine, dzimusi 1925. gadā, un pati bija Bronislavai izstāstījusi, ka parakstījusies par sadarbību ar VDK. Viņas divas kartītes ir atrodamas arī VDK kartotēkā, datētas ar 06.09.1949., tur ir arī atzīme, ka 31.01.1990. viņa izslēgta no kartotēkas sakarā ar neiespējamu tālāku izmantošanu vecuma dēļ.

Māti apcietināja vēlāk – 25. maijā. Viņa zināja, ka tā būs, bija tam gatava. Daļu no mājas iedzīves bija izdalījusi kaimiņiem, daļu pēc tam saņēma arī atpakaļ. Visa dzimta, kuri gadiem sargāja viens otru un arī svešus – Bronislava, māte, brālis, māsa – un kopā ar viņiem Vilis Toms, bija apcietināti. *No rīta līdz naktij / Nepakļaujamo lokā. / Brīvestības zīmi / Cieši turu rokā.*

No dienasgrāmatas 14.04.1958.:

Visu nakti mocīja nelabi sapņi. /.. / ieradusies, mīlīga un jautra, it kā “ни в чем не бывало”, lasa man kaut kādas Hertas vēstules un visādus pantus. Lai jel es nejautājos un nebrīnoties... viņa taču esot man izdarījusi tikai pakalpojumu, aizskapēdama mani uz cietumu, jo kā gan citādi es būtu tikusi no pagrīdes ārā? Vienīgi zārkā! Vai man vairs

nepiemītot agrākā loģika? Saku, ka viņai patiesi taisnība, un es jau arī neko neteiktu, tikai – kāpēc viņa nedalījās ar mani tanī labā, ko man sagādāja? Būtu devusies man līdz – arī uz cietumu – un izbaudījusi man līdz visas tās laimes, es, protams, daudz labāk saprastu viņas labdarīgos motīvus...

Fu, kādas nevēlēšanās tik nenāk! Pilnīgi saprotu Hamletu, kas pat no nāves miega gribēja vairīties aiz bailēm, ka arī tā laikā rādīsies nelabi sapņi. Un atmosties nebūs iespējas. Patiesi jau nezinu, vai visus tā skumdzina draugu neuzticība. Varbūt arī mani tā nesatriektu, ja būtu nākusi palēnām. Bet /../ izrikojās brīnumkrasi. Nodot spiestam – tas nav nekas sevišķs. Cilvēka spēki uzdod, un viņš runā vienalga ko, lai tikai ātrāk būtu miers, vienalga kāds. Bet nodot – pārdot un saņemt atalgojumu – tam jau vajadzīgs īpašs talants. Taisni jābrīnās, kādas potences var slēpties cilvēkā, ar kuru tu pusi mūža esi bijis viena sirds un viena dvēsele.

No dienasgrāmatas 05.08.1959.:

“Nakts tikšķieni šķiet lietu lēnais pulss...” Kas tā teica? Miļlais, robusti veselīgais Austrīņš. Vaļējā logā kāpj zilgani pelēcīgs rīts ar sārtu blāzmiņu. Atmosfēra no klepus lēkmes. Jau trešu nakti guļu tikai uz krūtīm. Tā nav nekāda gulēšana, bet citādi nevaru, klepus žņaudz nost. Nelīdz nekādas zāles. Kā gan pagrīdes gados es varēju to uzvarēt ar gribasspēku vien? Ko gan nespēj bailes no nelaiques un cīņas azarts! Četrarpus gadus – ne skaņas.

Logā liecas rīts, zilganīgi pelēks ar sārtu, kā blāvs sudrabs, ko apspīd liesmas. Vaļā logā vienmērīgi plūst vēsa gaisa lēnais vilnis. Diena nav vairs tālu. Paldies Dievam! Man nupat bija tik briesmīgas bailes.

Baiļu sajūtas vajāja mūs visus jau tanīs gados. Īpaši pēdējā rudenī pirms aresta. Midīte (māsa Magdalēna – redaktore piezīme) jau bija gluži sabrukusi, un es tāpat. Mēs “sargājām” viena otru naktīs. Par laimi, viņa nebija pagrīdē, varēja braukt pie ārstiem. Tie viņu atkal dabūja uz pekām.

Man bija jānocēlās tālāk tāpat. Nostrādājušos Midīti modināt bija žēl, un īsta elle bija tā vasara un rudens gabals. Ne temperatūra, ne asiņošana, ne galējais nespēks tā negrāva dzīvotspēju kā šīs briesmīgās nakšu bailes. Visbeidzīgākais nomods šķita labāks par palikšanu vienai un laišanās miegā. Ar ilgām gaidīju, kaut ienāktu un pabūtu ar mani kāds, kam drīkstēju rādīties. Bet kam tad drīkstēju?

Kā es toreiz nedomāju, pati nesaprotu. Varbūt tāpēc, ka ieradās Vilis Toms? Pareizāk – netika prom. Bija agrs sniegs un pārplūdusi Pededze. Vajadzēja palikt... jā, kaut kur taču vajadzēja cilvēkam palikt!

Mamma ar Cipri (brāli Cipriānu – redaktore piezīme) dzīvoja priekšējā istabā, tāpat kā tagad. Midītes istabā bija divas gultas. Viena no tām vienmēr stāvēja parādiski saklāta, tajā “neviens negulēja”. Un patiesi – pat nakts kratīšana nevarēja atrast šo gultu

iesildītu. Sasilušās drānas, parasti virs segas saklātas, trauksmes gadījumā pazuda zem grīdas līdz ar mani. Es nekad neizgērbos naktīs. Vajadzēja būt gatavai. Un lūka cilājās viegli un klusi.

Kur bija gulēt Vilim Tomam? Turpat zemē, šai “goda gultai” līdzās. Un vajadzēja tikai man uztrūkties no miega, kad viņš jau jautāja: “Kas notika?” Ak, kas tā bija par svētību! Nevienam, kas naktī nav trūcies no rēgaina miega un šausmās klausījies, kā apkārt elpo gulošie, kam pašlaik ar tevi it kā nav nekādas daļas, – neviens nevar pat iedomāties briesmīgo tādu brīžu vientulību. Bet tagad vairs nekā briesmīga nebija, mēs bijām divi. Cīnījāmies pret murgiem divatā. Tumsa nebija tukša, tuvumā atsaucās otrs.

Un nakts – lietuvēns lēnlēnām pārveidojās par nakti – pasaku.

Cietums grāva mani gaudams, nometnes turpināja to pašu, pārbraucieni paveica atlikušo. Tomēr ne viennīcās, ne pārsūtāmo punktu netīrībā un dūmos, ne bacilāro sekcijās mani nav vairs vajājušas nakts šausmas. Atmosodas sviedros, bet tūliņ bija klāt atgieda, ka neesmu viena. Es nevarēju mirt. Ja vien nemāca kāds “racionāla rakstura lietuvēns”, tad iracionālajam pie manis nebija ceļa. Atmosoda bija ieguvums: kamēr citi elpoja miegā un it kā bija tālu, es varēju pabūt divatā ar to, kas dienas gaismā bija zudis.

Šorīt es pamodos ar šausmām. Un atrados tukšumā. Vili Tom, vai nu tu pavisam esi mani atstājis? Vai nu jau viss? Tu neklausīsies vairs pa naktīm manos elpas vilcienos? Un es nedzirdēšu tavējos? Viss ir pārvarams. Tagad. Esmu atgriezies mājās. Visi manējie ir netālu. Aiz loga ir zaļš dārzs, un rīts aust.

No dienasgrāmatas 23.08.1960.:

“...Līdzī jums eju – mūžam dzīvot.” --

Tā beidzās mans šis nakts sapnis. Nez, kas bija par mani apžēlojies un šo sapni sūtījis. Biju partizānu patruļniece. Biju tāda, kāda dzīvē nekad neesmu: drosmīga, uzņēmīga, pašsavaldīga. Slidēju armijas slēpņiem pa vidu, elektriskiem aizsprostiem pa apakšu, dzeloņdrāšu žogiem pa starpām, un nekas man nenotika, nekas mani neatklāja. Es slēpos vasarīgā mežā, slapjos siena blāķos, nesu un gādāju kaut ko meža brāļiem, un bija tādi spēka uzplūdi, tāds prieks dzīvot, ne mazākās baiļu sajūtas, nekādas nevarības. Es dziedāju dziesmas, pašas nāca, un es atmodos, čukstot to pantus. Domās raisījās brīnumviegli, negribējās celties un tās ar pierakstīšanu aizbaidīt. Bet atmiedzis aprija visu, rītā neko vairs neatcerējos, un tagad visu dienu tikai raudas nāk.

Rakstītāja

Dzīlā meža lokā
Vientulīga māja;
Augu dienu sēd pie loga
Jauna rakstītāja.

Skati satumsuši
Dziju tīnas glauda,
Pirksti saules neraduši,
Adatiņas šauda.

Raksta rakstītāja,
Margo liktens metus:
Bēdas garas, ceres vājas,
Prieka brīžus retus.

Raksta tautu saru
Citās izsvaidītu,
Tēru tēru dūru, diaru
Svešu izlaupītu.

Raksta arklam rūsu,
Šķēpu asi trūtu;
Raksta māsu, jaunu mūžu
Ziedā izpostītu.

Karotājiem brāļiem
Bēru paladziņus,
Rādu bērniem turkiem, tāliem
Asru lakatiņus.

Melnas klājas sienas,
Rakstītāju baida, –
Saules dzijas it nerienas...
Sētā zīle skraida.

Aiznes Dieram ziņu,
Vēstnesīte zīle!
Aiznes rakstu karodziņu –
Melnos mezglas vīle.

Katrā mezglā sietu
Simtu sirdžu pūtu,
Simtu dzīvju nāvē ietu,
Simtu domu grūtu.

Udā ērkšķu rāja,
Saules zīme viņā –
Glabā, Diers, laiku mijā
Tautu savā zīnā!

1949. gada oktobrī

Jānim Klauēim.

Kādreiz mums jau bija Jēzū, mana draugs?
Pamirsa bēdīt garām laistu jau vairs neapmierināts,
Dānī sauc. Dānī sauc. Tēn tu dānī, draugs?
Rotājies, pirmi rudens saimēs novēst atdēt laurus.

Mīla dēl un mīla glāsta. Atves sirdi lai!
Tēd tā lai laimes miris pūt mīlībai.
Neatļauj, neatļauj, na tā garām trauce!
Smēgēt, kaad mēlīs sirdī, acīs mēlēt
nebūs lauks.

Jēzū, mums pētnas glāves pūt pēdrem

Kas gūm sētis, nūp jau uter dānīs cēt mums

Līnāmām, līnāmām, kamēr atāut rīt,
Atāal jānēt rūpju dānīs atneklam sēt lēt.

Ko ar' līnām pēcos rēly, kas mūs neapmierina.
Caun' unāntem neapmierināts ienesis mūs pētnas.
Jānāmā, jānāmā, jānāmā vīnā trauce...
B.201 no lēt, pētnas saimēs nējes nodāet
atdēt laurus.

11. I 47.

Dūgšana gadu mija.

Dīvs, dziedāt lieci man, kā jautis dzied,
Pār visu, kas vien radies Tavā dvārā;
Starp ļaudīm liec ar vajā sirdi iet
Un likiet star, kas neatrodams patā!
Ar nastu līdri stiprumam liec augt
Un dari tos par draugiem dēsimās manās;
Liec laikā sadarot, pār laiku plaukt
Un lai mans cels' ir laika kustēšanās!

Dīvs, zēlīgi šo laiku uzlūko
Un savus ļaudis viņa nēsēlibā, -
Kas jauts vēl spēj, tam spēkus pavairo,
Bet gūrušās ņem savā unģādībā;
Lai drosmē aug, ko sīkus dēvēt mēdž,
Lai brālis brāli stop, ko nerod patā,
Lai atkal derību ar ļaudīm debēs slēdž,
Un tauta atspīgst Tavā svētā dvārā!

1949. g. 4. aprīlī.

Cik labi būtu.

Cik labi tieēt būtu,
Ka nomirt ir tik mīgt,
Tik nosta pārāk drūtu
No pleca nosta liet.

Es darīju, cik spēju.
Drievs, spried nu, kā tev prāts.
Un ko vairs nevarēju,
Lai veic pēc manis kāds.

Es ilgi mieru krāšu:
Bij cīrušs gana sīvs.
Kā veikts las.-pauzīcāšu,
Kad atkal tapsū dāvs.

Vai ļaudis teva namā
Nū "laimīgāki mīt?"
Vai saule nebeidzamā
Pār krīvam galvām spīd?

Sakas gaismā meā, saurī,
Pa vārjām liekijs dies,
Un senie bēdu draugi
Man līksmi blakām ies...-

Cik labi tieēt būtu,
Ka mīrlisie reiz most!
Tā stundu var visgrūtu
Ar prieka jausmām
jozt.

1949. g. 24. decembrī.

Zvaigžņu strēlnieks

Ādolfs Erss

Bronislava Martuževa

The musical score is written on three staves. The first staff is the instrumental introduction, starting with a treble clef and a 4/4 time signature. It features a key signature of one flat (B-flat) and includes a repeat sign with first and second endings. Chords Dm, C, G, and C are indicated above the staff. The second staff is the vocal line, starting at measure 6. It includes the lyrics: "Va-ka-rā, kad zel - ta lo - ku zvaig-žņu strēl-nieks zilg - mē_ sniedz. Mī-jā,". The third staff continues the vocal line, starting at measure 10. It includes the lyrics: "vē-ēl-reiz sa-vu ro - ku man uz kars-tās pie-res liec. Mī-jā, liec." and includes a repeat sign with first and second endings. Chords Dm, C, G, and C are indicated above the staff.

Mieru cīņās neieguvu,
Sniegs to glāsts kā pārsla maigs.
Pasmaidīs man beidzot tuvu
Atvadīdamies tavš vaigs.

Laukos atkal krēsla klāšies,
Dienas sprīdis galā būs,
Vedīs spožas kristālkāpes,
Mūžībā kas vienos mūs.

Tu kā izgaistoša ēna
Vēl pār mani nolieksies,
Un tad projām ieši lēnām,
Stundenis būs apstājies.

Ruzēt(i) norudzēj apiņu stīga*

Bronislava Martuževa

Bronislava Martuževa

The musical score is written in 3/4 time and consists of five systems of music. Each system includes a vocal line and a guitar accompaniment line. The guitar line features chords (C, G, F, D7) and rhythmic patterns. The vocal line includes lyrics in Latvian. The score is divided into two parts: the first part (measures 1-15) and the second part (measures 16-32). The first part has two verses of lyrics. The second part has one verse of lyrics. The score ends with a double bar line and repeat dots.

1. Ru - zē - t(i) no - ru - dzēj a - pi - ņu sīf - gas. Jau ma - na va - sa - ra vi - ņā - pus
2. At - ziē - d(a) ro - ze, birst ma - go - nī - te. Ne mei - ta es bi - ju guns - dzirks - te -

8 Rī gas. Aiz tā - la tor - ņa, aiz zi - la kal - na tur ma - nu va - sa - ru pa - nā - ca
lī - te. Kur pur - vu bri - du, kur rā - vā sti - gu, no pui - šu ce - pu - rēm lai - pi - ņu

16 sal - na. Ce - pu - res, ce - pu - res puš - ķo - tas ka - ram cik brā - ļu, cik tau - tu
li - ku.

23 pa ziē - du za - ram. Va - ka - rā sal - tā pie vār - tiem

28 ska - tos tik vien viz bal - tu - ma, cik pa - šai ma - tos.

* Vārdi sacerēti 1977. gadā, melodija – 2005. gada maijā.

3. nodala

Pa Staļina ceļu
konvoja paradībā

Vēsturiskais konteksts

Stalīna represijas un deportēto dzīve izsūtījumā

Pēckara apstākļos padomju režīms savu politisko, ekonomisko un sociālo mērķu sasniegšanai Latvijā īstenoja dažāda veida represijas. Īpaši nežēlīgi tas izpaudās PSRS diktatora Josifa Staļina (1878–1953) varas periodā. Par šīs politikas upuriem kļuva gan ar nacistu režīmu saistītās personas, gan bruņotās un nevardarbīgās pretošanās kustības dalībnieki, gan daudzi citi, kuri nepakļāvās jaunajai vardarbīgajai politiskajai un saimnieciskajai politikai.

Jau 1940.–1941. gadā padomju varas iestādes represēja ap 7000 Latvijas iedzīvotāju (neskaitot 1941. gada 14. jūnija deportācijas). Bieži vien par Staļina režīma upuriem kļuva ne tikai bijušajos vācu militārajos formējumos dienošās personas, zemnieki u. c. padomju varas uztverē bīstami “elementi”, bet arī no nacistu okupācijas režīma cietušās personas. Piemēram, atsevišķi holokaustā izdzīvojušie ebreji, padomju karagūstekņi, nacistu okupācijas laikā represētie u. c.

Kā izplatīti represiju veidi tika pielietoti cilvēku aresti, tiesāšana un brīvības atņemšana (ievietošana cietumos u. c.). Tam par iemeslu varēja kļūt ne tikai atklāta pretestība padomju varai, bet arī “pretpadomju” anekdošu stāstīšana vai jebkādas neapmierinātības izpausmes par jauno okupācijas režīma īstenoto politiku. Kā jebkurā totalitārā iekārtā, arī PSRS viens no galvenajiem šādu represiju mērķiem bija sabiedrības iebiedēšana un pilnīga tās kontrole.

Padomju varas iestāžu īstenotās represijas pret Latvijas iedzīvotājiem notika jau kopš Sarkanās armijas ienākšanas 1944. gada vasarā. Tās skāra plašas sabiedrības masas. Viens no Padomju Savienības represīvo orgānu īstenotajiem represiju veidiem bija konkrētas teritorijas iedzīvotāju izsūtīšanas jeb deportācijas. Tās izmantoja pret dažādām personām un arī sabiedrības grupām, tostarp cilvēkus, kuri sadarbojušies ar vācu okupācijas režīmu, nacionālās pretošanās kustības atbalstītājus, to ģimenes locekļus jeb t. s. dzimtenes nodevējus, kolektivizācijas (apvienošanas kolhozos) pretiniekus u. c. personas. Šādas operācijas tika īstenotas, lai, piemēram, sekmētu kolektivizācijas, sovetizācijas u. c. procesus, kā arī mazinātu pretošanos padomju okupācijas režīmam.

“Pretpadomju elementus” apcietināja, ievietoja cietumos un tad izsūtīja uz dažādām Gulaga sistēmas labošanas nometnēm, kurās ieslodzītie birži vien nespēja izdzīvot smagajos ikdienas dzīves apstākļos (bads, vardarbība u. c.) un mira. Daudzi represētie neatgriezeniski sabojāja veselību, kas atstāja paliekošas sekas uz viņu visu turpmāko mūžu. Represētos ikdienā iesaistīja dažādos smagos fiziskos darbos (mežu izciršanā, akmeņogļu ieguvē, ceļu būvē u. c. apjomīgu padomju infrastruktūras objektu celtniecībā), tādējādi viņi kļuva par padomju režīma bezmaksas darbaspēku. Turklāt bieži vien šādās nometnēs politiskajiem ieslodzītajiem nācās sadzīvot ar īstiem noziedzniekiem un viņu īstenotajām pretlikumīgajām darbībām (zādzībām, fizisku un psiholoģisku, emocionālo vardarbību u. c.).

Sākotnēji uzsāktā Latvijas zemnieku kolektivizācija notika ļoti lēni, jo lielākā daļa iedzīvotāju neatbalstīja “jauno” saimniekošanas modeli. Šāda lietu kārtība neapmierināja padomju okupācijas režīmu. Varas iestādes turīgākos zemniekus (kuriem piederēja vismaz 30 ha zemes) un tos, kuri nepildīja šo iestāžu uzspiestās lauksaimniecības produkcijas piegādes valsts vajadzībām, nemaksāja augstos nodokļus u. c. dēvēja par “kulakiem”. Būtībā šīs padomju represīvās darbības bija vērstas uz turīgāko zemnieku saimniecību sagraušanu un kolektivizācijas paātrināšanu.

Savu augstāko punktu Baltijas valstu teritorijās represijas sasniedza 1949. gada marta beigās, kad padomju varas iestādes īstenoja iedzīvotāju masveida izsūtīšanu jeb operāciju “Krasta banga” (krievu valodā – *Прубой*). Tās rezultātā vairāk nekā 42 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju (pamatā latviešu tautības zemnieki kopā ar savām ģimenēm) piespiedu kārtā tika deportēti uz Padomju Savienības attālākajiem reģioniem (Omskas, Tomskas, Tālo Austrumu u. c. apgabaliem). Liela daļa no deportētajiem bija sievietes un bērni (vairāk nekā 70%). Starp izsūtītajiem bija arī daudz sirmgalvju, darbnespējīgo u. c. personu.

Cilvēkiem vairākas dienas nācās pavadīt pārpildītos preču vilcienu vagonos (t. s. lopu vagonos) bez ūdens un pārtikas. Daudzi no viņiem nomira ceļā (galvenokārt gados veci cilvēki un bērni), citi – jau esot izsūtījumā. Deportācijām bija arī tālejošas sekas, jo bailēs no jaunām represijām tūkstošiem iedzīvotāju masveidā stājās kolhozos. Tomēr atradās arī tādi, kuri pēc šiem traģiskajiem

Skats uz Vorkutu, 1958. gads.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.

notikumiem iesaistījās pretošanās kustībā. Turklāt jāņem vērā, ka starp deportētajiem bija arī nacionālās pretošanās kustības atbalstītāji un viņu ģimenes locekļi.

Deportētie izsūtījumā devās ar nelielu personīgo mantu daudzumu, galvenokārt ar to, ko varēja paņemt līdzi. Izsūtīto īpašumus rekvizēja padomju varas iestādes.

Nometne Sibīrijā.

Lopus, zemi un lauksaimniecības inventāru izmantoja kolhozu vajadzībām. Daudzas mantas pārdeva un ienākumi no tām nonāca PSRS valsts kasē, tāpat vairākos gadījumos mantas piesavinājās padomju varas iestāžu darbinieki (arī kolhozu un vietējo pagastu izpildvaras pārstāvji u. c.).

Nonākot nometinājuma vietā, deportētajiem vajadzēja uzsākt dzīvi smagos klimatiskos un sadzīves apstākļos. Ierodoties galapunktā, daudziem no izsūtītajiem paziņoja, ka viņi konkrētajās vietās deportēti “uz mūžu”. Turklāt bieži vien ģimenes tika izšķirtas, jo vīriešus atdalīja no sievietēm un bērniem. Cilvēkiem trūka pārtikas, apģērba u. c. Bieži vien izsūtījumā nonākušos izmitināja vienkāršās koka celtnēs, kurās vienlaikus nereti uzturējās vairākas ģimenes. Cilvēki, kuriem nebija dzīvesvietas, sākotnēji savus mitekļus iekārtoja zemnīcās. Pamatā izsūtītos izvietoja teritorijās, kas nebija pielāgotas cilvēka normālas dzīves vajadzībām, bet drīzāk izdzīvošanai. Tur bija slikta infrastruktūra (ceļu sistēma), veselības aprūpe, ierobežota izglītības pieejamība u. c. Daudzi nomira, turklāt bieži izsūtītie bērni zaudēja abus vecākus un kļuva par bāreņiem. Nometinājuma vietās deportētos piespieda strādāt vietējos kolhozos, galvenokārt smagos lauku un meža darbos, kuros piedalījās arī sievietes un bērni. Turklāt nereti vietējie klimatiskie apstākļi (aukstās ziemas) būtiski apgrūtināja lauksaimniecībai nepieciešamo zemju ierīkošanu un apstrādi. Pārtikas trūkuma dēļ tika fiksētas arī zādzības, par ko padomju iestādes bargi sodīja, tostarp ar vairāku gadu ieslodzījumu cietumos vai labošanas darbu nometnēs.

Represētās personas nedrīkstēja brīvi pārvietoties, pastāvēja stingra reģistrēšanās un uzskaites sistēma. Šo procesu uzraudzīja PSRS Valsts drošības ministrijas pārstāvji. Par noteikumu pārkāpšanu draudēja dažādi sodi, tostarp kriminālatbildība. Principā represētās personas nebija tiesīgas lemt par savu dzīvi, viņu turpmākais liktenis bija padomju režīma kontrolē. Deportētie PSRS varas iestādēm rakstīja sūdzības par sliktajiem dzīves apstākļiem, lūgumus par pārvietošanu un atbalsta sniegšanu u. c., tomēr lielākā daļa šādu iesniegumu tika noraidīti, daudzi atbildes uz saviem jautājumiem nemaz nesaņēma.

Pakāpeniska izsūtīto atgriešanās Latvijā notika tikai pēc J. Staļina nāves 1953. gadā, kad visā PSRS sākās t. s. destalinizācija, kuras ietvaros uzsāka pārskatīt arī politiski represēto lietas. Bieži vien pēc atgriešanās šie cilvēki nespēja atsākt normālu ikdienas dzīvi, turklāt izsūtījums bija kā “zīmogs” visai viņu turpmākajai dzīvei. Šie

*Meža cirsmā Krasnojarskā, 1953. gads.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

cilvēki tika diskriminēti (liegta darba, studiju iespējas u. c.), liegta iespēja saņemt palīdzību un atbalstu no valsts un vietējas izpildvaras struktūrām u. c.. Turklāt daudziem atbraukušajiem un padomju represijas izcietušajiem nemaz nebija kur atgriezties, jo daudzi radnieki arī atradās izsūtījumā, bet viņu pirmsdeportāciju dzīvesvietās jau uzturējās citas personas vai arī tās bija iznīcinātas.

Deportētās personas tika izstumtas no “ideālā” padomju sabiedrības dzīves modeļa, jo vara, gluži tāpat kā daudzi vietējie iedzīvotāji, šos cilvēkus nereti uzskatīja par “valsts ienaidniekiem” un neatbalstīja viņu integrēšanos normālā ikdienas dzīvē. Deportācijas daudzos cilvēkos radīja ne tikai fiziskas ciešanas, bet arī psiholoģiskas problēmas, jo vēl vairākus gadu desmitus Latvijas iedzīvotāji baidījās, ka tamlīdzīgas akcijas varētu atkārtoties. Lai gan 1949. gada 25. marta deportācijas bija skaitliski ievērojamākā cilvēku masveida izsūtīšana, tomēr tamlīdzīgas mazāka mēroga izsūtīšanas notika arī turpmāk. Kopumā no 1944. līdz 1953. gadam par padomju represīvo iestāžu upuriem kļuva ap 200 tūkstošu Latvijas iedzīvotāju. Represiju mērķis bija apspiest Latvijas teritorijā dzīvojošo cilvēku bruņoto un nevardarbīgo pretošanos, kā arī pēc iespējas ātrāk īstenot visaptverošu kolektīvizācijas procesu. Padomju režīmam tas arī izdevās, jo bailēs no jauna represiju viļņa tūkstošiem latviešu zemnieku masveidā sāka stāties kolhozos.

Liktengaitas

Sev iznīcību parakstījām ar drošu domu – atgriezties

Ir 1951.gads, visa Martuževu dzimta apcietināta, viņi tiek tiesāti. Tiek atklāta krimināllieta Nr.15385 (glabājas LNA LVA_F1986_A1_4683). Apsūdzības slēdziens parakstīts 1951.gada 21.jūnijā, LPSR Valsts Drošības ministrijas Kara tribunāla spriedums – 1951.gada 19.jūlijā. Daudzkārt tur sastopams Izmeklēšanas nodaļas vecākā izmeklētāja majora Morozova vārds. Atbilstoši Krievijas Padomju Socialistiskās Federatīvās Republikas Kriminālkodeksa 58.panta dažādiem apakšpunktiem un arī dažiem citiem pantiem *par dzimtenes nodevību* spriedumā ir noteikta soda izciešana Gulaga labošanas darba nometnēs: mātei Helēnai Martuževai (par neziņošanu) – 10 gadi bez mantas konfiskācijas; mātai Magdalēnai Martuževai – 25 gadi ar mantas konfiskāciju; brālim Ciprianam Martuževam – 25 gadi ar mantas konfiskāciju; Bronislavai Martuževai – 25 gadi ar mantas konfiskāciju. Lietiskos pierādījumus: pretpadomju žurnālus, vēstules, karikatūras kā bezvērtīgus tiek nolemts iznīcināt. Bronislava Martuževa teica, ka šajā kategorijā ietilpa arī viņas dzejoļu klade, kurai tāpat arī tika nolāsīts spriedums, bet spriedumā tā netiek minēta. Martuževu krimināllietā kā liecinieki figurē arī Vilis Toms un Jānis Klucis, kuri paši tiek tiesāti atsevišķi.

Apcietinātie no *Lazdiņām* vispirms tika aizvesti uz LPSR Valsts Drošības ministrijas Cesvaines iecirkni, notika sākotnējās pratināšanas, tika gatavoti aresta orderi, izpildītas dažādas formalitātes – rakstiskas un fiziskas (sevišķi brālis bijis sadauzīts vienos zilumos). Un tad viņi tika pārvietoti uz Rīgu, uz VDK, tautā sauktu

LATVIJAS VALSTS ARHĪVS

Комитет Государственной Безопасности
при Совете Министров Латвийской ССР

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО
№ 15385

по обвинению Чаричуневе Ц.Я.,
Чаричуневе Б.Я., Чаричуневе М.Я.,
Чаричуневе Х.П. в сокр. ст. ст. 58-19,
58-10 ст. 4 17-58-10 Ук РСФСР

В 2 томах
Том № 1

Начато „15“ УССР 1951 г.
Закончено „15“

Архивный **4683**

Архив Учетно-Архивного отдела КБ при Совете Министров Латвийской ССР

Сдано в архив „ “ 19 ____ г.

УЧЕНО
В 1962 г.

Martuževu krimināllietas 1. sējuma vāks,
LNA LVA_F1986_A1_4683

par *Stūra māju*. Bronislava Martuževa atceras: viņus visus – Bronislavu, māsu, brāli un partizānu Vili Tomu (māte vēl nebija apcietināta) ieveda Rīgā. Bija kaut kur gar Vērmanes parku jāiet kājām, un tas skats bijis tāds, ka tramvaji apstājās uz ielām un ļaudis skatījās ar šausmām: ved četrus cilvēkus ar saslēgtām rokām, pa priekšu iet vīrs, kuram pie cepures saulīte – latviešu karavīru nozīme (vēl nebija noplēsta), un aiz viņa divas sievietes, un tad vēl viens vīrs. Māsa Bronislavu veda zem rokas, jo viņai pēc pieciem gadiem pagrīdē kājas bija kā pusparalizētas.

Sākumā tika ievietoti *Stūra mājas* pagrabos, katrs atsevišķi, protams. Pēc tam pārvietoti uz Centrālcietumu, uz *Stūra māju* tika vesti uz nopratināšanām. To bija daudz, protokolos atzīmēts pratināšanas sākuma laiks un tās beigas. Pratināšanas ilgā trīs, četras stundas, bet 28.05.1951. Cipriāns tiek paratināts gandrīz 11 stundas: no 13.45 līdz 01.00. Cipriāns ir centies mazināt pārējo ģimenes locekļu atbildību, uzņemoties vairāk pats: piemēram, jautāts, vai māte un māsa baroja “bandītus”, vai deva līdzīgu pārtiku, vai sniedza informāciju, viņš atbildējis: pēc mana norādījuma vai pēc manas pavēles māte un māsa darīja to un to... Krimināllietā protokoli ir rakstīti krievu valodā, pratināšanā ir piedalījies tulks, kurš protokolā arī parakstās, ka tulkojis pareizi. Šie protokoli jālasa piesardzīgi un kritiski, apzinoties, ka tajos ir rakstīts arī tas, ko gribēja dzirdēt, ne tas, ko teica.

Bronislavas jaunākā brāļa Henriha klasesbiedrs Jānis Biete bija operatīvais pilnvarotais, Centrālcietuma partorgs. Kādā reizē viņš izsaucis Bronislavu un prasījis: “Ko es varu darīt jūsu labā? Vai jūs mani atceraties? Es biju ar jūsu brāli vienā klasē. Nu, redz kā ir, kā jums tagad ir iznācis, vajadzēja iet pa Staļina ceļu...” Tad nu gan Bronislava pārskaitusies un teikusi: “Pa Staļina ceļu es iešu tikai konvoja pavadībā!”

1951. gada 22. jūnijā visi Martuževi tiek atvesti uz *Stūra māju* un viņiem tiek nolāsīts Apsūdzības slēdziens. Beidzot viņi visi atkal ir satikušies! Bet šajā mājā pirms kara atradās Latvijas Iekšlietu ministrija, un kāda stāva kādā kabinetā, kurā viņi tiek ievesti, ir saglabājušās vēl Latvijas laika mēbeles: ozolkoka galds ar kokriezumiem, ozolkoka krēsli ar augstajām atzveltēm, no kurām ir izgriezti, iespējams, Latvijas ģerbonis. Atbilstoši noteikumiem, apcietinātajiem bija jāsež uz krēsla maliņas ar rokām uz

*Latviešu sievietes Neveļskas nometnē, 1955. gada 2. oktobris.
3. rindā centrā Bronislava Martuževa (ar balto lakatiņu)*

ceļgaliem, nedrīkstāja staigāt. Un Bronislava ieraudzījusi, ka stiklotajā ozolkoka bufetē ir Latvijas laika trauki un glāzes ar sakrustotiem sarkanbaltsarkaniem karogiem. Viņa teica: “Man gribas dzert.” Viņai bija tuberkuloze, un tas vienmēr ticis ņemts vērā. Majors Morozovs piecēlās, izņēma no bufetes glāzi ar sarkanbaltsarkaniem karogiem, ielēja ūdeni un pasniedza Bronislavai. Brālis Cipriāns arī pamanīja, kas tā par glāzi, un teica: “Mās, es arī gribu padzerties!” Bronislava pieceļas (vēl nav no tās dzērusi, tuberkuloze!), aiziet un pasniedz glāzi brālim (Morozovs neaizrāda!), pasniedz mātai, pasniedz mammai un padzēras pati! Koši – sprieduma nolasišanas reizē visa dzimta ir padzērusies no sarkanbaltsarkano karogu glāzes! Šī situācija rada dzejoli “*Lietas nobeigums*”!

Pēc tam viņi tiek vesti atpakaļ uz Centrālcietumu, pa ceļam pārrunā lietas, smejas – beidzot satikušies! Un konvojs neiztur: “Над чем смеётесь? У вас же полная катушка!” (Par ko smejaties? Jums taču pilna spole! T. i. – 25 gadi). Bet Bronislava stāsta: “Mums bija tāda sajūta, ka mēs atgriezīsimies!”

*Un lūgšanu, ko neskaitījām,
Bij sadzirdējis tobrīd Dievs.
Mēs bultas Viņa rokā bijām.
Sēr iznīcību parakstījām
Ar drošu domu – atgriezties.*

Bet cietums augstskola ir tautai

Pēc lietas izskatīšanas un sprieduma nolasišanas Martuževiem vēl vairākus mēnešus nācās pavadīt Centrālcietumā un no tā izveda katru atsevišķi. Martuževi nepieder deportēto kategorijai, jo tika apcietināti, pratināti, tiesāti un aizvesti katrs uz savu gulaga nometni. Tur bija inteliģences koncentrāts, dažādu tautību, dažādu profesiju un amata rangū notiesātie, vairumā t. s. *dzimtenes nodevēji*.

Gulags bija svarīgākais politisko represiju instruments PSRS, tas pārvaldīja koncentrācijas un “labošanas darba” nometnes PSRS teritorijā. No 1921. līdz 1954. gadam PSRS par “kontrrevolucionāriem noziegumiem” notiesāja 3 777 380 cilvēkus. Tajā skaitā nāvessodu piesprieda 642 980 cilvēkiem, bet ieslodzījumu ar termiņu – 25 gadi un mazāk – 2 369 220 cilvēkiem. 1951. gadā gulaga nometnēs pavisam atradās 28 520 latvieši.

Sevišķās nometnes organizēja visbargākā klimata rajonos – Intā, Vorkutā, Noriļskā, Kolimā, Kazahstānas stepēs un Mordovijas mežos. 1948. gadā noorganizēja septiņas šādas nometnes: Miņeraļnij (turp nosūtīta māsa Magdalēna), Gorlags,

Dubravlags, Steplags, Berlags, Rečlags, Ozerlags (tika nosūtīta Bronislava). Kamišlags tika organizēts 1951. gadā (tika nosūtīts brālis Cipriāns). Režīmu tajās noteica īpaša PSRS IeM instrukcija. Pēc ierašanās ieslodzītajam izsniedza svītraina auduma virsdrēbes. Katram piešķīra numuru, ko piešuva pie virsdrēbēm. Barakās izvietoja pa 100 – 200 cilvēku, ar aprēķinu – 2 kvadrātmetri vienam. Baraku logi bija aizrestoti, durvis pa nakti slēdza. Visus darbspējīgos izmantoja smagos fiziskos darbos, kur dzina bruņota konvoja pavadībā. Darba dienas ilgums, neskaitot pusdienas, bija 10 stundas. Periodiski, bet ne retāk kā reizi nedēļā, nometnēs notika kratīšanas. Tikpat regulāri rikoja ieslodzīto pārbaudes. Režīma pārkāpējus nosūtīja uz soda barakām, kur ievietoja kopējās kamerās vai vieninieku karcerī. Pēc Staļina nāves režīms nometnēs pakāpeniski kļuva brīvāks. Gulaga sistēma tika likvidēta ar PSRS Ministru padomes 1960. gada 13. janvāra lēmumu un PSRS Iekšlietu ministrijas pavēli.

Māte Helēna no Latvijas netika izvesta. Tiesā savā pēdējā vārdā Bronislava lūdza tikai vienu – apžēlot māti, jo viņa nav nozīegusies neko citu, viņa ir tikai sargājusi savu bērnu. Prokurors to ņēma vērā, pārkvalificēja pantu un nomainīja sodu no 25 gadiem uz 10 gadiem. No Rīgas Centrālcietuma viņu izveda 1952. gada 11. februārī, viņa atradās Latvijas cietumos – Ogrē, Jelgavā, Rīgā. Pēc Staļina nāves tika atbrīvota 1954. gada 26. jūlijā – slimības dēļ, un pirmā atgriezās *Lazdiņās*.

Magdalēnu no Rīgas Centrālcietuma izveda 1951. gada 5. septembrī uz Minlagu – īpaša režīma nometni, kas apvienoja piecus Noriļskas, Vorkutas, Intas, Uhtas un Apatitu (Hibinos) kombinātus; piedalījās dzelzceļa līnijas Konoša–Kotlasa būvniecībā Arhangeļskas apgabalā. Intā bija ceļu taisīšana, slotu griešana; pāri Urāliem braucot, redzēja balto lāci, tika pārvietota Rietumsibīrijā, Salihardā, Tjumeņas apriņķī Nadimā, tad pa kolonām Krasnoborskā. Pēdējā nometne, no kuras 1954. gada 22. oktobrī atbrīvoja, bija Krasavina.

Cipriānu no Rīgas Centrālcietuma izveda 1952. gada 1. februārī. Ceļš veda uz Kamišlagu un Siblagu, tur bija nometnes Omskā, Tomskā, Kemerovā, Novosibirskā pie Obas pietekas Irtišas. Brāli atbrīvoja 1956. gada 17. augustā.

Ak, dzimtene, tu man sirds dziļumā

Bronislavu no Rīgas Centrālcietuma izveda 1952. gada 1. februārī. Ceļš uz Ozerlaga nometnēm Taišetā trasē ilga divus mēnešus. Par šo “ceļojumu” viņa stāstīja:

“Kad nonācām Ļeņingradā, pārsūtāmo punkta vestibilā kāds latvietis pagriezās un teica: “Jūs esat Cipra māsa, Cipri šodien aizveda...”. Ļeņingradā sabiju kādas 10 dienas. Apcietinātās Ļeņingradas studentes un Ukrainas skolotājas iecēla mani par kameras vecāko. Es viņām paprasīju, lai katra nodzied savu tautas dziesmu. Tas

atviegloja gaidīšanas neziņu. Man visu laiku temperatūra bija, uz darbu nesūtīja. Gulēju kamerā. Bija vēl viena latviete, to pēc 3 dienām aizveda. Kā izvēlēja par kameras vecāko, tā izsauca uz etapu, iedeva katram 2 bagātīgas siļķes un kukuli maizes.

Braucām Stolipina vagonos (tie ir speciāli vagoni ieslodzīto personu pārvešanai no vienas ieslodzījuma vietas uz citu jeb pa tā dēvēto "etapu"), bija tualete. Vagons pārdalīts ar restēm pa vidu, vienā pusē apcietinātie, otrā konvojs. Kupejā braucām 2 apcietinātās: es un otra apcietinātā – krimināliste, kas nozagusi 3 diegu spolītes fabrikā, notiesāta uz 3 gadiem, un 2 konvoja vīri. Neviens nesaka, uz kuriem braucam. Pēkšņi – Vologdas stepes. Lidzenums, lidzenums, lidzenums... Krūmiņi un lidzenums, lidzenums.... Uznāca histērija, sāku kliegt un raudāt. Konvojs, gruzīnu puikas, uztraukušies, viskautko piedāvā, viens pats raud un slauka asaras.

Tad nonācām Vjatkā (Kirovā), mūs abas izdalīja katru uz savu pusi. Man bija no mājām kājās valenki baltie, lielais skusts un mātes kažoks ar tādām no ādas taisītām pogām – tas man bija mugurā, kad apcietināja, ar to arī pārbraucu no Sibīrijas. /../

Vjatkā mūs aizsūtīja pa taisno uz pirti. Puiši bāza visas drēbes uz prožarku – izkarsēšanu, pašas plikas zem dušas. Nožēlojamā pirtiņā pie lodziņa večuks un jauns zellis izsniedz ziepju gabaliņu. Man temperatūra 37,6, nozīmēta vešana uz slimnīcu. Drēbes izsutinātas, nav ko apģērbt. Zellis iedod savas vatētās bikses – jāiet puskilometru līdz cietumam. Kad tiku slimnīcā, bikses aizsūtīju atpakaļ. Slimnīcā apgulējās pie krāsns, zem balta pārvalka. Pāris nedēļas sabiju slimnīcā, tad pārcēla uz kopīgām kamerām. /../ Sargi bija laipni. Izsauc Martuževu. Pienesums. Mahorkas paciņa. Viens latvietis sūtīja. Patī nepīpēju, varēju pārdot. Atkal ielika slimnīcā, jauna kārtība. Jauns pavārs, krievs, pārbaroja. Kirovā sabiju vairāk par mēnesi. /../

Tad vairāk kā 2 nedēļas braucām – caur Sverdlovsku, kur redzēju skaistu vakarblāzmu. Ceļā caur Sverdlovsku uz Krasnojarsku radās temperatūra pāri 40 grādiem, kad pat kriminālisti apžēlojās un palaida vagonā uz augšējās nāras pie loga. Skaista poliete, kas bija nozīmēta vagonā par feldšeri, noteica, ka tas esot sirds somiņas iekaisums, sameklēja un deva zāles, lai es varētu tās drausmīgās, līdz bezsamaņai neizturamās sāpes sirdī remdināt. Bet vagoni piebāzts – kā siļķes mucā.

No tām sāpēm un temperatūras es degu, nejutu nekā. Un tad redzu it kā pa miegam, it kā bez miega: ārā spoža saule, mēs braucam pāri kalniem, tad viss spožums apdziest. Atnāk Jānis Skumbiņš, mans līgavainis, vācu formā, iedod man smagu, smagu spīcku kastīti. Es taisu to kastīti vaļā. Viņš saka: "Attāisi, attāisi vaļā!" Es paskatos – tajā kastītē zelts! Liels zelta gabals! Jānis saka: "Neko vairāk es tev palīdzēt nevaru. Zelts tagad tev ir, bet gredzens būs jāizkaļ pašai." Un viss paputēja.

Kad pie Krasnojarskas ieraudzīju ar ogļu putekļiem noputējušus vītolus, jau sēdēju. Krasnojarskā pavadījām kādas 24 stundas. Ak, kas apkārtne par nabadzību! Govis staigāja ap kūtiem un ēda no jumtiem salmus. Krasnojarska – industrijas pilsēta, ogļu

vagoni, kokss. Aizveda uz pirti – milzīgu telpu ar daudzām dušām. Pārsēdināja citā vagonu sastāvā, kur daudz vagonu, visi piepildīti. Sniegs ar lietu, ceļa galā jāstāv ar rokām uz muguras, arī visas mantiņas uz muguras. Apsargi ar suņiem. Solis pa labi, solis pa kreisi – tā jau skaitās bēgšana. Krasnojarskā bija tilts pār Jeņiseju – šausmīgi garš. Man atkal nāca virsū histērija.

Taišetā nonācām apmēram 1952. gada 1. aprīlī. Milzīga nometne. Milzīgas barakas. /../ Tur sabijām kādu nedēļu, kādas 18 latvietes tai reizē. Kad veda no Taišetas pārsūtāmā punkta, tur viss bruģēts, ar ogļu izdedžiem nobērts. Viss slapjš, man baltie valenki kājās piemirkuši. Ukrainas meitas sapriecājās, ka vedīs uz vizlas lēģeriem – tur strādā ar vizlu, darbs nav tik grūts... Kā visas skrēja uz vagoniem! Es pēdējā, konvojs aiz manis. Pie vagona visiem pavēle: KRUGOM! (Apkārt griezties!) Un es esmu pirmā. Uzraugs saka: “Sadjīs, budeš staršei po vagonu!” (Sēdies, būsi vagona vecākā), un es ieņemu labāko vietu pie loga. Katram nosauc apcietinājuma pantu, nosauc tās dienas datumu – 8. aprīlis! Mana 28. dzimšanas diena! Veda tālu, tur nepieņēma, no vizlas priekiem nekas nesanāca. Pa ceļam ar vienu aci pamanīju Baikālu, rīta gaismā miglas vālos.

Tad veda atpakaļ. 18. kolona pieņēma. Tur bija jārāpjas augstā kalnā, ļoti skaistā vietā. Pavērās brīnišķīgs skats uz taigu, uz visām pusēm. Tur izvietoja. Pirmais darbs bija izcirst sasaldētās kāpostmucas no ledus. Citi uz ragavām vilka malku augstajā kalnā, citi pielāpīja dzelzceļa uzbērumu – pa 12–15 vecenes sajūdzta un vilka kastes. Pēc pāris dienu vilkšanas man atklājās asiņošana. Barakas komendante bija latviete, drāšu fabrikas direktora Pētersona kundze vai meita. Labvēlīga. Sāku mācīties krieviski – no Puškina “Jevģenija Ņegina”. Zināju latviski no galvas, dabūju grāmatu krieviski, – un mācījos. Pētersone apmācīja. Tad pie invalīdiem telpās ārdīju vecas lupatas, uz lieliem drēbju gabaliem uzzīmēja rakstus un no lupatām šuva paklājus. Iznāca gatavie mākslas darbi. Strādāju arī pie adījumu ārdīšanas. Pētersone pamanīja asinis, nozīmēja uz 040 slimnīcu.

Lēģeris – slimnīca, lēģeris – slimnīca. Ar Maiju Silmali satikos 040 slimnīcā, psihokorpusā. Arī ar Āriju Blumbergu. Slimnīca bija nometnes ārpusē, bet netālu, tās pašas Taišetas trases malā. /../

Tā bija Austrumsibīrija. Viena adrese bija: Irkutskas apgabals, Čukšas rajons, p.n. Čuna. Sajānu kalni – ak, tavu skaistu pasauli! Daba tur ļoti patika. Taišetā neviens lēģeris

Ārija Blumberga, Maija Silmale un Bronīslava Martuževa, Taišeta, 1955. gada 31. decembris.

*Apcietinātās Kostomarovā, aizmuģurē
1. no kreisās – Bronīslava Martuževa, uzraksts
otrā pusē – “Uz šīm trepēm es bieži sēdēju vasarā,
jums vēstules rakstot”. 1956. gada 2. marts*

malām izstumtais inteliģences zieds. Tur bija arī latvietes, Krimas tatārietes, mūķenes, Kremļa ārstes... Bija jāsastopas ar daudzējādiem grūtumiem, ciešanām un postu, tajā pašā laikā bija ārkārtīgi piesātināta gara dzīve, un dzejniece vēl vecumdienās varēja no galvas skaitīt Ļešju Ukrainku, dziedāt dziesmas ukraiņu un krievu valodā, tur viņa iemīlēja tolaik Padomju Savienībā aizliegtos dzejniekus Aleksandru Bloku un Sergeju Jeseninu, kurus ir arī atdzejojusi, garaspēku uzturēja arī Austrumsibīrijas skaistā daba un Sajānu kalni.

Bronīslava izbrauca no Rīgas ar tuberkulozi smagā formā, klāt nāca dažādas citas kaites, līdz tika atzīta arī šizofrēnija. Tas esot bijis glābiņš – vairs nesūtīja smagajos vergu darbos, un arī runāt varēja brīvi, jo – ko tu trakam padarīsi! Kad Bronīslava bija ļoti slima, baltkrievu katoliete no maizes drupatiņām savirpināja, uz aukliņas savēra un izgatavoja rožukroni, pat ornamentētu un nedaudz iekrāsotu, un kā mierinājumu uzdāvināja Bronīslavai. Pa naktīm sacerēja pantus, vēlāk pierakstīja. Dzejniecei bija izcila atmiņa, viņa tos

nebija lielāks par 500–600 cilvēku, visi inteliģence. Skaitījās visbīstamākie. Bratskā biju kādu laiku. Neveļskā un Kostomarovā biju – tās bija bijušās japāņu kolonas, skaistas, tur nodzīvoju no 1954. līdz 1956. gadam. Nometnes, kur pirms tam bija bijuši japāņu karagūstekņi, bija ne barakas, bet rotu kastītes! Uz augsta torņa no koka kāds pulkstens – skaitīja minūtes, stundas, gadus! Trepītes, apstādījumi, ziedēja asteres, krizantēmas. Ķīnieši ar labu vārdu pieminami. Viss apvidus skaitījās Ozerlag.”

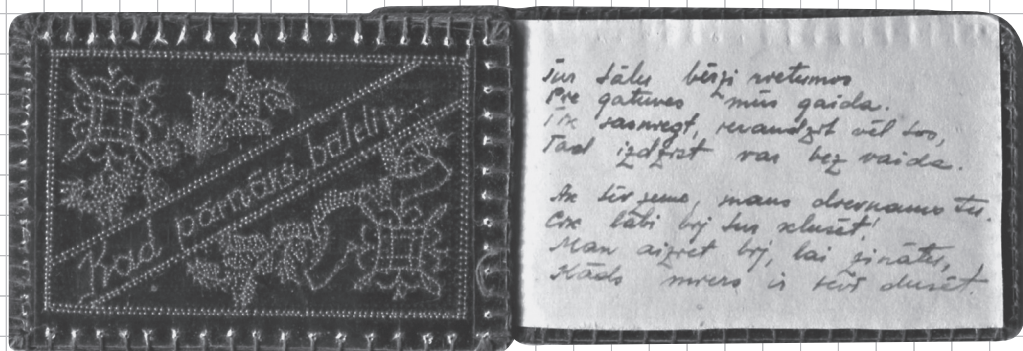
Vēl Rīgā, Stūra mājas pagrabos, dzejniece satikās ar apcietinātajiem no t. s. Franču grupas, – arī ar Elzu Stērsti. Arī vēlākajos ceļos sastaptie ļaudis bija no “varen plašās dzimtenes” malu

*Krimas tatāru virsnieka meita
Asja Beketova, Milda Grīnfelde,
Bronīslava Martuževa Kostomarovā,
1956. gada 1. jūlijs.*

atcerējās no galvas. Ķīmiskā zīmuļa serdi izšķīdināja ūdenī, un iznāca tinte. Izejvielas no Rīgas atsūtīja Maijas Silmales māte. Varēja rakstīt, bet rakstīt nedrīkstēja, – ja atrada, tad atņēma. Tur 1952. gada 18. novembrī tika uzrakstīts dzejolis “Brīvības pieminēklis”. No nelielām papīra lapiņām salocīja un sašuva mazas burtnīciņas un tajās tika pierakstīti dzejoļi. No vizlas plāksnītēm tika veidotas mazas suvenīrgāmatiņas, ar adatu izgrebti rotājumi ar ierakstītām dzejām – tās dāvināja viena otrai, sūtīja brālim uz viņa nometni. No lielā skusta izvilka diegus un noadīja kādu zeķi, salāpīja izdilumus. Auda prievītes, taisīja dažādus izšuvumus, sedziņas. Ja nebija adatas, dabūja zivs asaku, izurbināja caurumu galā un varēja šūt. Vajadzēja izdzīvot, noturēties un nezaudēt gara stāju.

Broņislavas Martuževas no vizlas darināta grāmatiņa,
kas tika aizsūtīta brālim Ciprianam uz nometni.
Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums.

1956. gada 20. jūlijā tiek dokumentēts lēmums par Broņislavas Martuževas atbrīvošanu, bet šo ziņu viņa saņēma 26. jūlijā, Annas dienā. Dzejā šo *Atgriešanās vīziju* viņa jau bija uzrakstījusi 1952. gada 26. jūlijā Čukšas slimnīcā, 040 kolonijā.

Broņislava Martuževa kopā ar Mildu Grīnfeldi, novārgusi, pārgurusi, turēdamās uz fiziskās iznīcības robežas, devās mājup. Naktī vilciens kādā stacijā apstājās, un viņa pēkšņi dzird: strādnieki iet un dzied: “*Jaunība, jaunība, sārtais viņa trauks...*” Latvija ar pašas dziesmu sveicināja viņas atgriešanos!

Milda Grīnfelde palika pie mātes Skrīveros. Rīgā Broņislavu, kura nespējot pakustēt un nezinot, kur iet, sēdēja vagonā, sameklēja Maija Silmale un Mirdza Ersa, un ar ormani aizveda pie Maijas uz tagadējo Alberta ielu. Uz mājām *Lazdiņās* viņa tika tikai pēc gada, kuru ar Maijas Silmales mammaš gādību pavadīja pa tuberkulozes slimnīcām Rīgā. Viņa izskatījās un jutās kā vraks, bija grūti iejusties “normālā” dzīvē, vien neliecās *pēdējā taisne – mugurkauls*. *Ceļš pa Staļina ceļu konvoja pavadībā* bija nostaiģāts.

No sarunas ieraksta 12.03.1999.:

Jautājums: Tiek daudz runāts par grūtumiem, bet – kā bija ar prieku?

Atbilde: – Kas būtu mūžs bez grūtumiem? Bet tie grūtumi bija tīrais sākums, salīdzinot ar prieku. Prieka taču bija vairāk, prieka bija vairāk! Arī tajos pašos grūtumos... Kā mēs Jāņus svinējām lēģerī – Ārija, Maija un es – ejam no barakas uz baraku, apligodamas latviešus, kaut nebija atļauts staigāt, bet vēlākos gados – kas toreiz vairs tik ļoti skatījās? Un mēs trāpījām uz Zviedrijas vēstniecības vienu dāmu un tā mums iznesa siera gabaliņu. Viņa bija zviedriete, mēs jau puslīdz runājām krieviski, viņa svabadi runāja krieviski, saprasti varēja. Tur nebija tādas tautas, kas tur nebūtu, pat korejieši, ķīnieši un japāņi. Korejiešu meitenes skaistas, milzīgiem matiem, resnām bizēm. Tad Ziemassvētki

nāk, es esmu kopā ar ukraiņu meitenēm vienā barakā. Ukraiņu meitenes taisa vertepu. Kas tas ir? Tā ir Ziemassvētku izrāde, tā kā pie mums saka “čigānos iet”, visādas improvizācijas taisa. Bet viņiem ir stingri pēc Bībeles sižeta: kā tas Kristus bērniņš piedzimst, un Marija, un Jāzeps, Trīs Karaļi atnāk ar dāvanām, pēc tam nāk Heroda uzbrukums, kad viņš tos bērnus kauj, un Rahele raud, ceļos noņemusies pie raudu mūra... Tas bija vienkārši pasakaini! Es neko tādu nebiju redzējusi! Un tad parādās eņģelis, un es nezinu, kur viņas bija ņēmušas, bet no zosu baltajām spalvām bija sašūti spārni. Es tik sajūsmināta, pati taisījos iet līdzī, bet tad sāka vajāt.

Tas prieks ir atkarīgs no cilvēka paša. Ja gribēsi vaimanāt, tad vaimanāsi. Četrdesmit otrajā gadā Lazdiņās mēs braucām uz kaimiņiem Ziemassvētkus svinēt, tur bija jautri jaunieši, iejūdza zirgu un laida apkārt pa mājām salasīt meitenes. Mūsu puikas parasti bija muzikanti – divas vijoles un citars. Un es ierakstīju savā dienasgrāmatā: labi zinu, ka nekādas laimes nebūs, bet pagaidām mēs visi esam kopā, tāpēc esam liksmi un nav par ko skumt. Tikpat kā ar pirkstu debesīs trāpīts! Nākamajā gadā sākās...

Es ļoti labi zināju, kas ir labs. Mūsu ģimenei nebija tieksmes vaimanāt. Es jau pagrīdē savā dzejā esmu ierakstījusi: zem briesmu drauda, ak, kā garšo prieks!

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Форма А

БЦ 1/3

СПРАВКА № 036481

Идентификационный номер: 13369946

И.И. фамилия: Мартузева

Имя: Мария

Выдана гражданину(ке) Брониславе Мартузева

год рождения: 1924 национальность: латышка

уроженцу(ке) Берзиньской Валентины, Вишванского уезда Латв. ССР, от которой, что он(она) содержался(ась) в местах заключения МВД с 15. февраля 51 г. по 21 июля 1956 г., откуда освобожден(а) на основании из приговора № 77 от 07.07.56 Комиссии по пересмотру дел в соответствии с Указом от 24.08.56. Следует к месту жительства Цесвайненский район, с/п. Магара

Историческая справка (колонки, тюрьмы)

Историческая справка (колонки, тюрьмы)

Izziņa par Bronislavas Martuževas atbrīvošanu no noņemšanas, 1956. gada 21. jūlijs.

Diētas nobeigums

Man patīnētājs smēdau glāsi
Ar šaurstolhem korogtem,
Pat nēvēdams īteru frāgi,
Tmā reānāja, kas nāt jāstn,
Pā sūvēm blēru simbalkem.

— Bet bēstn aen respēdējās:
— Man aen nodarbes, mēs dod!
— No dētes atgārtē, nā spēēm
Mēs citāts šo glāsi dēerām
Nā dēvagaldu nobaudot.

Un smaidija šei bēds māle,
Kā bēls spraveikusi no,
(Kaut mājas bēis kaudējusi)
Kaut vāls bēis aurdējusi,
Bet svētā bapainā, š pā no.

Kā bulta pūvā mēlu mēlēm,
Kā mēs pā moarem bērtēci
Bēi vīnā seīt. Bēls spraveikusi, dēlām.
Bēis, pāvāgs mēlām, pābēgs dēlām,
Dēnos sūvēts eīnā spēvā šei.

Kuāi pāpā pāvārbu pāvāpās?
Mēs nēvāstn, ja vāvābēis,
Pā šei, iambērtā, dēvāpā,
Bēls arištā, gūlēm, bēls arištā,
Kū nēvāpā šei mēlām vējs.

Kā rāpātā mēs novāstn
Šei sēlās sēlās dēvāpā šei,
Kā nēvāle mēs sēvāpāpā
Bet arištā sēlās šei dēvāpā,
Kā dēvāpā mēs pāvāpāpā.

Cau iēstn pāvāpā šei šei,
Cau nēvāpā šei šei
Šei nēvāpā šei nēvāpāpā.
Šei sēvāpā šei nēvāpāpā,
Šei sēvāpāpā šei dēvāpāpā...

Un tēvāpā, no nēvāpāpā,
Bēls sēvāpāpā šei dēvāpāpā
Mēs bulta šei nēvāpāpā
Šei iēvāpā pāvāpāpā
Bet šei pāpā — mēs atgārtē.

Brīvības pieminēklis

Lās nakts bez miega. Stundas lās
Kā pilieni uz rainas.
Krūt – ceļas pusnakts paminas,
Sit birdi, raksti mainās.
Kā Burtnieksala ezerā
Kāpj augšup Rīga vakarā,
Kāpj pilsēta kā daiva.

Zem padebešiem torņu daudz
Un rindām guņi spīri.
Tūr pilsēts, joslām slēdzies, saudz
Un rotā savu Brīvi,
Kas dienu – nakti zvaigznes trīs
Ceļ paceldama debēsīs
Kā saucienu uz dzīvi.

Un kur vien latīju mēli dzird,
Trīs zvaigznes visu ziņā.
Tās piesauc emigranta sirds,
Tās cietumniekam miņā,
Un trimdnieks, kas tundru brien,
Uz zvaigznēm palaujas arvien –
Tās visu dzīves ziņā.

Tās liktas debess grāmatā.
Kur spēks, kas nepielautu?
Kalst kaltis roka skaudīgā,
Kas stiepsies, lai tās rautu.
Aug novembrīgās debēsīs,
Pār sirmo Rīgu lepni vīz,
Pār izkaisīto tautu.

Un kamēr trijas zvaigznes stār,
Mēs brīvgrāmatu šķirstām,
Un kamēr trijas zvaigznes stār,
Mēs nepiederam šķirstam.
Lai žogus ceļ, lai restes kal,
Mēs nākam, nākam atpakaļ,
Pa brūcēm, sirdīs cirstām!

Tās rakstīts Dieva grāmatā.
Kur spēks, kas nepielautu?
Kalst kaltis skauģa roka tā,
Kas celta, lai mūs kautu.
Trīs zvaigznes padebešos trauc,
Uz nebeidzamu dzīvi sauc –
Sauc visu manu tautu.

Taišetas trasē 1952. gada 18. novembrī

Ak dzimtene, tu man siidi
dzīlumā,
Lai vārgstu kur, lai cik man sūri
Kad rietā reos nalus ^{klājas} zrelmā,
Man šars medus satolums siidi
krājas.

Ak dzimtene, tu man siidi dzīlumā,
Tās ūsus dzīves spēkus jundi kājas,
Vēle mūjam draīli gelta dziedzina
Un nelauj nokimt šīs bēdus
mājas.

Kad acismo gūandz, jolus pār
Liestību, brocomes,
Es dzīli, dzīli dzīdes šars dzīsmes
Kā bīgo šāls šā trise manā
auris.

Es dzenis, nanti lūgšana, tev
raidis,
Es dienu, nant' no labu euru,
gaidis —
Tā jauno sauli, nas no šīs
auris.

1952. g. jūlijs beigās.

Dzīve sauc*

Bronislava Martuževa

Bronislava Martuževa

A D A
Kam - dēļ skum - jas Ta - vās a - cīs šo - va - kar, mans draugs?___

9 E A
Pri - ka brī - di, ga - rām lais - tu, tās vairs ne - at - sauks. ___

17 A⁷ D
Dzī - ve sauc, dzī - ve sauc! Vai Tu dzir - di, draugs? ___

25 A E A
Ro - tā - jies, pirms ru - dens sal - nās no - vīst zie - du lauks! ___

Mīla dzeļ un mīla glāsta. Atver sirdi tai!
Ved tā tevi laimes mirklī pretī mūžībai.
Neatļauj, neatļauj, ka tā garām trauc:
Sniegs kad matus sidrabos, vairs mīlēt nebūs ļauts!

Šovakar mums pilnas glāzes putu ziediem zied.
Kas gān sacīs, kurp jau rītu dzīves ceļš mums iet?
Līksmosim, līksmosim, kamēr ataust rīts,
Atkal jaunu rūpju dienu atnesdams sev līdz!

Ko ar' liktens plecos veltu, tas mūs nesaliek .
Cauri ērkšķiem nesadzeltus iznesīs mūs prieks.
Jaunība, jaunība, sārtā vīna trauks...
Dzer no tā, pirms skarbos vējos nodzelt dzīves lauks!

* Sacerēta pagrīdē 1947. gada 11. janvārī. Veltīta Jānim Klucim.

Pamet skumjas, pamet nievas *

Pēteris Aigars

Broņislava Martuževa

1. G C D G
 Pa-met skum - jas, pa-met nie-vas, lai tev zie - di pā-ri lās. Šal-cot
 5 C Am G D 1. G
 jum - jas bal-tas ie - vas, re-dzi-vi-sās ceļ - ma - lās. Šal-cot
 9 2. G G C D
 lās. Lē-nu vil - ni lī-go lau - ki, un tev pre - tī, kur vien
 13 G C Am G D
 ej. Ra-sas pil - ni zie-du trau - ki mirdz vis-ap-kārt pa - sau -
 17 1. G 2. G G C 9
 21 lei Ra-sas lei. G Zie dos plau - cis, ra - su dzē - ris spirts tu
 24 C D D7 G 9 12 9 12 8
 va - ri tā - lāk iet Līks - mās a - cis
 pus-aiz - vē - ris brī - di tu - ri el - pu ciet.

Pilni kaisles zemei pāri
 Mirdzot laižas rīts un riets.
 Debess gaismas glausta vāri
 Pati zeme plauks kā zieds.

* Sacerēta 1943. gadā Rēzeknē.

4. nodaļa

Ka izteic vārdi:
pārnākt mājās

Vēsturiskais konteksts

Dzīve padomju Latvijā

Padomju okupācijas apstākļos gandrīz visas cilvēka dzīves jomas tika pakļautas valsts kontrolei. Tā regulēja ne tikai ekonomiskās un sociālās, bet arī kultūras, mākslas, reliģijas, izglītības u. c. jomas, kas ietekmēja ikviena padomju cilvēka ikdienas dzīvi.

Kā jau totalitārā iekārtā, padomju režīms likvidēja privātīpašumu un savā pārziņā pārņēma visu ražošanu un ekonomiku. Padomju varas gados lauksaimniecības produktu pamatražošana pārvirzījās uz kolhoziem, tomēr dau-

*Daudzstāvu dzīvojamā nama celtniecība, 1964. gads.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

dzim iedzīvotājiem saglabājās arī nelielas piemājas saimniecības. Padomju režīma birokrātiskais aparāts darbojās pēc plānveida ekonomikas shēmas jeb t. s. piecgades plāniem, kuriem bieži vien nebija nekāda sakara ar reālo situāciju valstī. Šie plāni nebija vērsti uz augstvērtīgas produkcijas ražošanu, bet gan uz kvantitatīvajiem parametriem, līdz ar to pamatīgi cieta produkcijas kvalitāte. Valsts noteica un kontrolēja sarazotās produkcijas cenas. Tomēr nereti PSRS izgatavotās preces nespēja konkurēt ar Rietumos ražoto produkciju. Viens no galvenajiem iemesliem bija zemais mehanizācijas un inovatīvo tehnikas līdzekļu pielietojuma līmenis. PSRS industrializāciju raksturoja dārgas izmaksas un zema ražošanas efektivitāte.

Padomju Savienība īstenoja strauju valsts industrializācijas procesu, kā rezultātā Latvijā tika izveidoti lieli ražošanas uzņēmumi. Tomēr vairāki no tiem radās uz starpkaru perioda Latvijas uzņēmumu bāzes, tostarp Valsts Elektrotehniskā rūpnīca (VEF). Latgalē par industrializācijas centriem kļuva reģiona lielākās pilsētas Daugavpils un Rēzekne. Izveidojās tādi uzņēmumi kā Rēzeknes Piena konservu kombināts, elektrobūvinstrumentu rūpnīca "REBIR", Ķīmiskās šķiedras rūpnīca u. c.

Vērienīgā industrializācijas procesa iespaidā Latvijā strauji pieauga cittautiešu īpatsvars, jo lielā daudzumā bija nepieciešami dažādu nozaru speciālisti (inženieri, būvnieki u. c.). Tā rezultātā Latvijā iebrauca vairāki simti tūkstoši krievu, ukraiņu,

baltkrievu u.c. tautību cilvēku no dažādām Padomju Savienības republikām. Iebraucēju vidū bija arī dažādi komunistiskās partijas funkcionāri, administratīvie u.c. darbinieki. Šo speciālistu vajadzībām vairākās apdzīvotās vietās (gan pilsētās, gan ciemos) aizsākās vērīenīga sērijveida komunālo daudzdzīvokļu namu celtniecība. Neskatoties uz to, dzīvojamās platības problēma bija vērojama visu padomju režīma periodu.

Latvijas teritorijā atradās Baltijas kara apgabala štāba centrs (Rīgā), kura uzturēšanai tika tērēti milzīgi finanšu resursi. Laika gaitā daudzās apdzīvotās vietās izvietoja dažādus militāros objektus, tostarp būvēja rakešu bāzes, poligonus u.c. infrastruktūras objektus. Šādi procesi sekmēja to, ka no PSRS ieceļoja arī ievērojams skaits dažāda ranga militārpersonu, inženieru u.c. speciālistu, kā arī viņu ģimenes. Nereti šo cilvēku vajadzībām būvēja speciālus dzīvojamus ciematus, no kuriem vēlāk attīstījās arī pilsētas, piemēram, Skrunda. Kopumā militārā industrija Latvijas PSR veidoja smagu finanšu resursu slogu, kas kopumā ievērojami bremsēja valsts ekonomisko attīstību. Neskatoties uz to, Latvijā un citās Baltijas valstīs saglabājās salīdzinoši augstāks dzīves līmenis nekā citās padomju republikās, tomēr tas krietni atpalika no rietumvalstīm viņpus t. s. dzelzs priekšvara.

Augstā imigrācijas viļņa rezultātā Latvijā strauji pieauga iedzīvotāju skaits. Kopumā padomju varas gados Latvijā ieceļoja vairāk nekā miljons cilvēku. Šāds pavērsiens sev līdzi nesa arī izteikti negatīvas sekas, jo okupācijas gadu laikā strauji samazinājās latviešu tautības cilvēku īpatsvars: no pāri par 75 procentiem pirms Otrā pasaules kara līdz mazliet vairāk nekā 50 procentiem 20. gs. 80. gadu beigās. Šie procesi sekmēja arī varas iestāžu īstenoto rusifikācijas politiku un latviešu valodas nozīmes mazināšanos visās dzīves jomās. Jāņem vērā, ka krievu valodai šajā laikā bija izteikti prioritārs statuss, tostarp valsts un pašvaldību iestādēs. Tāpat arī lielākā daļa iespaiddarbu un televīzijas satura tika veidoti tieši krievu valodā. Līdzīgi kā citās padomju republikās, arī Latvijā bija vērojams pakāpenisks vietējo iedzīvotāju asimilācijas process.

Lielā preču un pakalpojuma pieprasījuma dēļ veidojās to deficīts. Notika dažādu preču normēšana. Deficīts saistījās arī ar faktu, ka daudzas preces un produkti lielos daudzumos tika izvestas uz citām PSRS republikām. Tāpat deficītu ietekmēja produkcijas zemā cena. Veidojās lielas rindas pēc dzīvokļiem, automašīnām, mēbelēm u.c. Tomēr šajos apstākļos radās situācija, kad konkrētai sabiedrības daļai daudzi pakalpojumi bija pieejami ārpus rindas. Šajā kategorijā ietilpa komunistiskās partijas u.c. padomju struktūru darbinieki (ierēdņi), dažādu valsts uzņēmumu vadītāji, augsta ranga militārpersonas u.c. Daudzi no šiem cilvēkiem varēja saņemt arī "bez rindas" ārstēšanos dažādās sanatorijās, augstākas kvalitātes preces, turklāt nereti ar tām apgādāja arī savus ģimenes locekļus un draugus. Šī situācija veicināja t. s.

“blata” sistēmas rašanos, kad personas, kurām bija pieejamas kādas preces vai pakalpojumi, mainījās ar citiem. Piemēram, apģērbu iemainīja pret kādu kultūras pasākuma (teātra) apmeklējumu u.c. Bieži vien šādas iespējas radās ne tikai ierēdņiem, bet arī ārstiem, aktieriem, māksliniekiem u. c. nozaru pārstāvjiem.

Padomju gados bija izteikts akcents uz krievu kultūras hegemoniju visās dzīves jomās (kultūrā, mākslā u. c.). Svarīga loma latviskās kultūras un pašapziņas uzturēšanā bija Dzejas dienu (kopš 1965. gada), Mākslas dienu u. c. kultūras svētkiem, bet jo īpaši Dziesmu svētku tradīcijai. Pēc 60. gadiem pakāpeniski attīstījās kino industrija (1958. gadā izveidota “Rīgas kinostudija”), mūzika, teātri, literatūra u. c. kultūras nozares. Literatūrā un mākslā pastāvēja cenzūra jeb t.s. tabu tēmas. Par to pārkāpumiem kultūras cilvēkiem nereti liedza publiski izteikties vai kā literātiem izdot savus darbus. Šāds liktenis skāra arī dzejnieku Knutu Skujenieku (1936), Ojāru Vācieti (1933–1983), Vizmu Belševicu (1931–2005) u. c. Pret nepaklausīgajiem lietoja arī ekonomiskas sankcijas u. c. Dziesmu svētki norisinājās ar padomju ideoloģisko ievirzi, tomēr latviešiem šie svētki simbolizēja nacionālo pašapziņu. Kultūrā un mākslā ieviesās sociālais reālisms, visur attēloja padomju sasniegumus un komunisma uzplaukumu.

20. gs. 70.–80. gados jauniešus interesēja dažādi masu kultūras procesi viņpus dzelzs priekšvara. Popularitāti ieguva rokmūzika, pankroks, dažādas ekoloģiskās kustības, jauniešu kultūras (hipiji, panki u. c.), kas kļuva par pamanāmu protesta simbolu pret padomju sistēmu. Lai gan padomju vara šos procesus centās nobremzēt, tomēr tie pakāpeniski aizvien biežāk ienāca vietējā kultūras vidē un savā ziņā aizvien vairāk sekmēja, ka Latvijā nelegālā ceļā sāka ienākt preces no Rietumiem (apģērbs, mūzikas plātes u. c.).

Būtiska loma padomju sistēmā tika atvēlēta arī izglītības nozarei. Starpkaru izglītības sistēma piedzīvoja kardinālas izmaiņas. Pilnībā likvidēja pirms Otrā pasaules kara pastāvošās mazākumtautību (ebreju, poļu, vācu u. c.) skolas. Jauno izglītības sistēmu organizēja pēc latviešu un krievu plūsmas principa. Dažādām vecuma grupām veidoja politizētās organizācijas (pionieri, oktobrēni, komjaunieši). Lai arī jaunu zināšanu iegūšana pamatā bija bez maksas (tostarp augstākā izglītība), tomēr izglītības virszuddevums bija sagatavot t.s. padomju pilsoni ar kolektīvo atbildību un ticību komunisma ideāliem. Padomju sistēmā svarīgākais aspekts bija nevis personiskajām, bet gan valsts interesēm. Valstī darbojās arī bezmaksas medicīnas sistēma, kā arī valsts finansētās zinātnes un kultūras nozares.

Padomju režīms īstenoja ateisma politiku, jo reliģija tika uzskatīta par komunisma režīmam traucējošu pagātnes sabiedrības modeļa palieku. Daudzus baznīcas īpašumus nacionalizēja, īstenoja pilnīgu reliģisko konfesiju kontroli. Baznīcas apmeklēšana tika uzskatīta par padomju cilvēkam necienīgu, nepieņemamu

lietu. Par šādiem gadījumiem nereti tika izteikti publiski aizrādījumi (kaunināšana), tostarp skolu vidē.

Padomju cilvēka ikdienā pakāpeniski ienāca dažādi jauni svētki un nereliģiskas tradīcijas, kuru mērķis bija Baznīcas ietekmes mazināšana. Piemēram, ieviesa Bērņības svētkus, aizvien biežāk sāka praktizēt laulību reģistrāciju ārpus baznīcas, rīkot dejas u. c. pasākumus. Tāpat popularitāti ieguva Sieviešu (8. marts) un padomju

*Oktoobra revolūcijas mītiņa dalībnieki Rēzeknē,
1981. gada 7. novembris.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

armijas jeb t. s. Vīriešu (23. februāris) dienu svinēšana. Neatņemama padomju tradīcija bija dažādu ideoloģisko svētku (Oktoobra revolūcijas, 1. Maija (Darba), 9. maija jeb t. s. Uzvaras dienas u. c.) atzīmēšana. Tomēr, neskatoties uz padomju iestāžu pūliņiem, arī reliģiskie svētki (kāzas, kristības, kapusvētki u. c.) joprojām notika, īpaši šādas tradīcijas saglabājās katoļticīgajā Latgalē. Paraleli tam svinēja arī senlatviešu tradicionālos svētkus – Līgo, Ziemassvētkus u. c.

Pēc diktatora Josifa Staļina nāves 1953. gadā padomju represīvās darbības un kontrole kļuva mazāka, tomēr tās joprojām saglabājās augstā līmenī. Laika gaitā notika pāreja no fiziskām represijām uz citām tās formām, kuru mērķis aizvien bija tendēts uz sabiedrības kontroli. Padomju režīma pazīstamākais represīvais orgāns Valsts Drošības komiteja (VDK) iedzīvotājus izspiegoja, izsekoja, iebiedēja, veica arestus, uzraudzību u. c. Īpašu vērību pievērsa tiem padomju pilsoņiem, kuriem otrpus “dzelzs priekšķeram” bija radi, draugi vai paziņas, kuri devās uz Rietumiem īsi pirms padomju režīma īstenotās Latvijas okupācijas. Varas struktūras vērsās arī pret liberāli domājošajiem un t. s. pretpadomju elementiem. Kā represiju veidus praktizēja atlaišanu no darba, atskaitīšanu no mācību iestādēm u. c. Nereti “pretpadomju elementiem” piemēroja arī piespiedu ārstēšanos speciālajās medicīnas iestādēs (psihiatriskajās slimnīcās). Tāpat padomju varas orgāni caur vietējās inteliģences pārstāvjiem centās sabiedrībā un aiz valsts robežām radīt un nostiprināt pozitīvu padomju valsts tēlu.

20. gs. 80. gadu otrajā pusē aizvien skaidrāk izpaudās daudzās padomju sistēmas samilzušās problēmas. Tās vēstīja par tuvojošamies pārmaiņām, kas pavēra ceļu arī daudzu padomju republiku tautām sākt lolot savas neatkarības idejas.

Liktengaitas

*Tas bija murgs – tas ilgais ceļš, ko gājām.
Gar Daugaru mēs pārnākam uz mājām*

Bronislavas mamma Helēna atgriezās pirmā, arī māsa Magdalēna pārnāca mājās jau 1954. gadā un izcīnīja grūtāko cīniņu ar trūkumu un *Lazdiņās* iemitinātajiem noziedzīgajiem elementiem. 1956. gada augusta otrajā pusē atgriezās arī Ciprians.

Sākumā mammu nemaz negribēja laist atpakaļ savā mājā. Bet tolaik par Lubānas ciema izpildkomitejas priekšsēdētāju strādāja Bronislava Kriviša, kura bija atnākusi no Bērzpils, pateicoties viņai, māte varēja apmesties savās mājās. Mātei nebija noteikta mantas konfiskācija, un Bronislava Kriviša panākusi, ka likums tiek ievērots un mātei *Lazdiņas* pienākas.

Bronislava no Taišetas atgriezās 1956. gada augusta sākumā.

No Maijas Silmales / Bronislavas vēstules uz *Lazdiņām* 1956. gada 5. augustā:

“Šī nu vienreiz ir svētdiena pa īstam, tas ir, šodien ir vēsturiska svētdiena, 5. augusts, jo šorīt pulksten 5 un 26 minūtēs Rīgas stacijā ieradās tas speciālais vilciens, no kura izkāpa – jā, jā, viņa pati, tā visulielākā zoss – Brona. Un es no savas puses izrādīju vislielāko varonību, aiziedama viņai uz staciju pretim un ar vecmodīgu ormani nogādādama viņu tai pašā vecajā mājā ar divi lauvām uz jumta*. Patlaban viņa guļ ar termoforu uz acs. Tūliņ uz šīs lapiņas atzīmēsies viņas personiskais domu gājiens, proti, lūgšu viņai diktēt vēstuli. /.. / Manas mīļās bitītes! Sveiki, sveiki, /.. / bet pašreiz ar saviem spēkiem tālāk netieku, jo viena acs nestrādā un otra streiko aiz solidaritātes, tāpēc, ka nevaru likt virsū brilles. Ļauns nekas nav, acs ir vesela un pilnīgā kārtībā, tikai neganti iekaisusi un sāp, jo visi Sibīrijas dzelzceļa putekļi sakrituši viņā iekšā. Vispār par ceļu – paldies Dievam, ka tas ir beidzies. Uz plaušām arī, acīmredzot, atkal drusku uzgūlās. /.. /”

* Tā ir māja Alberta (tolaik Friča Gaiļa) ielā 4, dz. 8, māja, kas minēta Anšlava Egliša romānā “Līgavu mednieki” – Surģenieka nams. Tajā minētais atslēgas logs bija tieši Maijas istabai.

Bronislavas vēstule no Rīgas brālim uz nometni 1956. gada 12. augustā:

“Sveiks, mīlo brālīt Ciprīt!

Tavu pēdējo vēstuli saņēmu Taišetas peresilkā, braucot uz staciju. Tad vēl biju dikti moža un dzīves priecīga. Gatavojos rakstīt Tev jau no ceļa, bet vilcienā dikti ātri saslīmu: caurvējš, karstums, kvēpi, putekļi, un pēc pāris dienām es jau gulēju kā striķis. Naudiņas* jau mums bija izdots diezgan pieklājīgs kvantums, un mēs varējām netraucēti ēst, bet drīz vien nokrita arī ēstgriba, un Maskavā es jau biju vemšanas stadijā. /../ No Maskavas līdz Rīgai jau braucu, pati lāga sevis neatmanīdama, un visīstākā laime bija tā, ka stacijā Maijuks bija jau priekšā. /../ Tad jau man temperatūra bija 39 un jutu – par tālāku braukšanu nav ko domāt. /../ Nekad neaizmirsīšu to trako ratiņstūmēju Maskavā, kas mums par izvešanu no stacijas līdz auto pieturas vietai izplēsa 50 rubļu. Tas laikam tāpēc, ka es pati sēdēju virsū uz mantām. Skats bija tiešām nemirstīgs – es pat ar savu vienu aci varēju redzēt, ka maskavieši vērš uz mani savus ģimjus. Taisni kā nolāpīts – mēs taču braucām vesela banda latviešu, bet neviens pats bēdīgākais invalīds nepanes ceļu tik slikti kā es: tas trakais troksnis mani uzveica. /../ Nu, brālīt, vēl Tev drīzi, drīzi braukt uz māju, pietiek arī Tev to Sibīrijas jaukumu. Brauc uz ģimenes dārziņa novākšanu un godīgu raušanos kolhozā. Ja laimīgi pasperas, Tu vari tikt mājās pirms manis. Nu, dzīvo, turies un daudz, daudz bučas.”

*Bronislavas stāsts par naudu. Pirms prombraukšanas no nometnes viņa bija padzirdējusi, ka katram, kuru atbrīvo, pienākas līdz 500 rubļu. Viņa uzrakstījusi iesniegumu un aizsūtījusi Mildu Grīnfeldi pie nometnes priekšniecības. Milda atnākusi ar atteikumu. Tad Bronislava pati devusies pie priekšniecības un teikusi: “Ja tā nauda pienākas, tad es to gribu saņemt. Ja jūs to naudu nedosiet, tad es nekur nebroukšu: kā jūs mani atvedāt, tā jūs mani arī nogādājiēt mājās!” Un viņa tos 500 rubļus ir saņēmusi.

Bronislavai bija aizpampusi seja, strutojošas acis, distrofiska sirds, traumēta psihe un tuberkuloze atklātā formā... Maijas Silmales mammai ar apbrīnojamu uzņēmību izdevās izlauzties cauri padomju likumu un aizliegumu džungļiem, lai atrastu kaut mazākās tiesības tiem, ko likumi bija pametuši bez tiesībām. Viņai izdevās iekārtot Bronislavu republikāniskajā tuberkulozes slimnīcā Duntē ielā – bez pieraksta Rīgā un republikā! Pārmaiņus ārstēšanās notika gan Duntē ielā, gan Rīgas pilsētas Biķernieku sanatorijā. Ar Duntē ielas slimnīcu dzejniecei ļoti laimējās ne tikai saistībā ar tuberkulozes ārstniecību. Tur strādāja gudri un iejūtīgi ārsti – plaušu ķirurgs Aleksandrs Kalniņš un viņa sieva Irmgarde Kalniņa, ar kuriem dzejniece iemantoja draudzību un sarakstījās mūža garumā. Viņi ārstēja ne tikai no tuberkulozes, – arī no nometnēs gūtajiem kompleksiem un palīdzēja adaptēties sabiedrībā. Martuževa stāstīja, ka Kalniņi bijuši tie, ko sauc par disidentiem. Viņi

daudz darījuši citu labā – tādu, kurus vajadzēja slēpt, kuriem vajadzēja bēgt. Bijusi tajā laikā tāda *Bumbiera* grupa, kas tiesāta. Viens no tās bijis izbēdzis un slēpies pie daktera Kalniņa, kurš viņam taisījis plastisko operāciju. Un tas izdevies.

Uz mājām Bronislava Martuževa tika tikai pēc gada – 1957. gada vasarā, pa ceļam vēl iegriežoties pie kādreizējiem *Lazdiņu* kaimiņiem Lāčiem Kokneses pusē. Un top dzejas cikls “Gar Daugavu” – *Es tavā krastā. / Ūdeņi skan. / Ar debešiem galotnes tiekas. / Un miera tik daudz / Nācis dvēselē man, / Ka ciestais viss / Sapnis tik liekas.*

Maija Silmale (no labās) ciemos pie Bronislavas Martuževas Rīgas pilsētas Bīkernieku sanatorijā, 1957. gada 28. aprīlis.

Un tad atbrauca brālis Cipriāns un aizveda māsu uz mājām. Beidzot visi atkal satikās! Šī mājās pārnākšanas sajūta jau 1954. gadā bija ierakstīta dzejā, – kad uzzināja, ka mamma tiek atbrīvota: “*Pa durvīm ienākt, rokas salikt / Un Dieva vārdu izrunāt, / Tur ilgi, ilgi klusu palikt, / Tad celties / un no jauna sākt.*”

Tē ir tas ceļš, pa ko varam aizmiegtām acīm skriet

Kad visi atgriezās *Lazdiņās*, pie sienas pielika Padomju Savienības karti – lai varētu viens otram savus tālos ceļojumus parādīt – kur katrs bijis, kas kurā vietā piedzīvots. Tā karte vēl pat 1990. gados *Dārziņos* bija pie sienas. Bronislava nopirka un uzdāvināja mammai pasaules atlasu – mazu, mazu grāmatiņu krievu valodā. Viņa nemācēja rakstīt, paraksta vietā vilka trīs krustus, bet bija liela lasītāja, saprata arī krievu valodā. Sekoja līdzī pasaules notikumiem un visas vietas sameklēja atlasā: kur bija Korejas karš, Vjetnamas karš, kas notika Laosā, Kambodžā, Ķīnā. Pārzināja Baznīcas liturģisko kalendāru un garīgās dziesmas katram notikumam par godu, orientējās klasiskajā mūzikā un tautasdziesmās. Pirms aiziešanas mūžībā 1963. gadā viņa trešo reizi pārlasīja V. Igo “Nožēlojamos”.

Pēc atgriešanās Bronislavai Martuževai bija nepieciešams ilgs laiks, lai atgūtos: sadragātā veselība lika ilgu laiku pavadīt ārstniecības iestādēs – no tuberkulozes slimnīcām Rīgā uz sanatoriju Rāznā, no sanatorijas uz slimnīcu, un tā gadu gadiem. Kādu laiciņu mājās, un atkal prom. Dakteri Irmgarde un Aleksandrs Kalniņi Rīgā, Dagmāra Dukmane Madonā, Marija Karpova Rāznā kļūst ne tikai par glābējiem no

fiziskajām kaitēm, bet arī par draugiem, ar kuriem ir svarīgi sazināties arī tad, kad uz šīm iestādēm vairs nav jābrauc. Padomju iekārta bija dāsna: ko pati bija garos gados grāvusi, tagad ārstēja bez maksas.

Bet *Lazdiņas*, šis paradīzes stūris zemes virsū, vēl bija. Trīs Martuževi (māte, māsa, brālis) jau pēc 1949. gada deportācijām un pirms apcietināšanas bija kļuvuši par kolhoza “Gaišā dzīvē” biedriem, tagad kolhoza darbos gāja māsa Magdalēna – sākumā ganīja teļus, pēc tam – lauku brigādes darbos. Brālis aizgāja strādāt mežniecībā, mamma – pa māju.

Bronislava: *“Mamma savu māju atguva. Darbā kolhozs dzina, bet algu maksāja tikai gada beigās. Kā bija izdzīvot? Tak ne jau saliktām rokām, atpūšoties no Sibīrijas mokām, bet ar naskām kājām, čaklām rokām un darba māku. Netika iets ubagot, nepavisam. Netika arī lūgts ar asarām tas, kas pienācās. Nekas mums nenotika, ar gadiem izdevās tikt “uz zaļa zara”. Zemes spēks un Dieva palīgs!”* Pamazām vien mājas tika sakoptas, kūti barojās lopīni, dārzs atkopās, – pietika pašiem un varēja arī pārdot, un mājas budžets, kaut arī smagā darbā, bet pildījās. Bija darbdienas, bija svētki, atkal ieskanējās cītara, uzradās akordeons. “Kur biju es, tur nekad nebija garlaicīgi,” teica Bronislava. Uz *Lazdiņām* brauca Bronislavas draugi: Maija Silmale, Ārija Blumberga (prec. Helšteine) ar ģimeni, Milda Grīnfelde, bija plaša sarakste ar nometņu draugiem, slimnīcu un sanatoriju ārstiem, pacientiem, radiem...

Māte Helēna Martuževa,
20. gs. 60. gadu sākums.

Māsa Magdalēna – kolhoza govju gane, 20. gs. 60. gadi.

Bronislava algotu darbu nav strādājusi nevienu dienu. Viņa palīdzēja mātai ganīt kolhoza teļus, savu spēju robežās darīja ikdienas mājas darbus, šuva savām dzimtas sievietēm kleitas un blūzes un bija laimīga par atgriešanos, priecājās par katru jaunu dienu, jaunu pavasari savā dzimtajā Lazdukaktā. Un rakstīja. Bet to viņa neuzskatīja par

darbu. "Dzejolis ir Dieva dāvana, tas nokrīt no gaisa," tā viņa teica. Zināmu atbalstu sniedza iespēja, ko sagādāja draugi: Maija Silmale deva atdzejojumu parindeņus, Broņislava tos pārvērta dzejā un pēc publicēšanas vai izskanējušā radoraidījuma saņēma arī honorāra tiesu, kaut arī viņas vārds turpināja būt pagrīdē; Jānis Žīgurs deva tulkot, publicēja ar savu vārdu, un arī tas deva kādu grasi pie iztikas minimuma.

Jāņu svinības Lazdiņās, centrā ar citaru Broņislava Martuževa, 20. gs. 60. gadi.

Lazdiņās elektrības nebija. Muzicēja paši, bet pasaules priekus atnesa radio, kas darbojās ar baterijām.

No dienasgrāmatas 17.07.1960.:

Karsta saule, debess gluži bālganas aiz tveices. Mamma šķin liepu ziedus tējai, smaržo visas istabas, un bites skrien pa logiem iekšā. Jaunās liepas kambarpriekšā tā dūc, it kā tajās būtu baznīca. Sēdu uz soliņa, govīs pieskatīdama, klausos bišu dziesmā. Cik sen vēl, kad Midīte šīs liepas stādīja! Es jau gāju skolā. Nu galotnes jumtam pāri. Kā man gribētos atgriezties savā pagalmā pēc simtpiecdesmit gadiem! Kā tad te viss izskatītos?

Varbūt mana tēva sāktais darbs – šo purva zemi par ārisku padarīt – ap to laiku būs atsākts un novests galā? Vecainītes ziedēs āboliņā, visa zeme būs nodrenēta, izkultivēta, kūpēs rudzos un zvanīs auzu skarās, bet mežs, izcirtumos no jauna saaudzis, būs

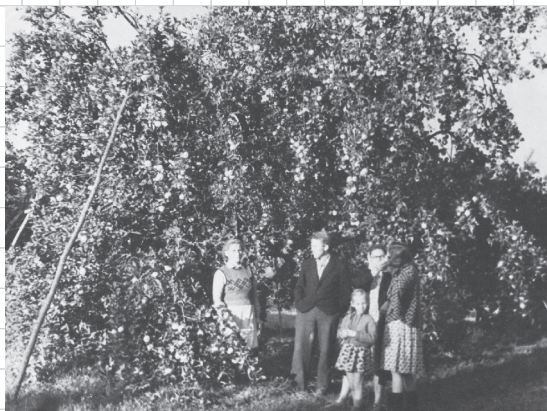
izkopts, tīrs un ēnains kā dārzs? Ābeles jau būs citas. Arī māja būs pārmainījusies – kas zina, kā? Bet liepas būs vecajā vietā, cels pār pagalmu ziedu pilnus vainagus kā sirmus padebešus, un es pēc to smaržas pazišu gada laiku un tēva sētu.

Citi ļaudis te būs, citi prieki un bēdas. Dodi, Dievs, lai tie runātu latviski, lai prastu dziedāt "Pūt, vējiņi", lai zinātu un apzinātos, kur dzīvo un kādēļ atrodas

Broņislava Martuževa un Ārija Helšteine Lazdiņās, fonā pie mājas – mamma, 20. gs. 60. gadi.

pasaulē. Laiks ir juceklīgs, un dzīve grozās; un es nezinu, vai varu cerēt, ka pēc tik ilga laika te jau nebūs kādas pavisam citas, jaunas tautas dzīves robežas. Pat ūdens un akmens, saules mūža dzīvotāji, vairs nestāv savās vietās. Un tomēr alkstu ticēt, ka tauta ir sīkstāka pat par tiem. Maz vairs paliek, kur tās īpatnībām paglābties, divdesmitais gadsimts iekaro un aiznes sīkumtirgū visu, par lēcu virumu tirgo ar pirmdzimtibām. Un tomēr!

Pie Lazdiņu ābeles: Magdalēna, Cipriāns, Bronislava, Ārija Helšteine un priekšplānā viņas meitiņa Daina, 20. gs. 60. gadi.

Un ja, pēc simts gadiem šeit ienākot es redzēšu piepildītus visus Pētera sapņus, ja virs jumtiem griezīsies rotors un iedegs lampās debesu zibeņus, ja pelēko, kara sacaurumoto sienu un jumtu vietās pret debesīm lepodamies celsies nams – pils, nekas mani tomēr nepriecinās, ja šenes iedzīvotāju raizēs un priekos nebūs jūtamas manu tagadējo raižu un prieku atbalsis. Mana tēva asinīm nebij lemts ritēt tālāk caur nākamajām paaudzēm, bet neba nu asinis jau ir viss.

Bet varbūt toreiz te šalks mežs, no dzīves, no cilvēka senajiem pūliņiem nebūs vairs ne zīmes palicis, no neapzināmām malām sabraukuši vieglas peļņas tīkotāji gāzīs kokus un sasauksies neradniecīgās, man nesaprotamās mēlēs: “Sarauj, sarauj! Kas par nolādētu purvu! Ļaunāk kā Sibīrijā – no kustoņas ne atkauties...” Un man, starp viņiem kļīstot, uznāks ilgās pēc aizsaules.

Jā, kas to gan zina. Bet viens vēl paliek: nomirt šeit un gulēt. Tā zeme, kurā guli, ir tava uz mūžiem. Tikai gadījuma pēc esmu pie tās atgriezies, tikai gadījuma pēc nenokļuvi starp tiem simtu simtiem, kuru miesas apsēja nolīstos paugurus Sibīrijas zemē. Vai viņu kauli priecājas par iegūto zemi, – par to, kas pieder tagad viņiem uz mūžiem?

Ak jā, mana dārgā, mana vienīgā... Es nomiršu un tapšu par tavu daļu, – tīri fiziski sajūtu tavus ūdeņus savās dzīslās tekam. Aiviekstes lēnais tecējums virza manu gauso mūžu. Un Daugava pulsē manos deniņos.

No dienasgrāmatas 23.11.1961.:

/../ Vecos apsveikumos rakājoties, uzgāju Daugavas skatu karšu sēriju: Kokneses pilsdrupas, Liepavots, Staburags, Daugavas senleja. Gluži kā dzīvi, kā radi un līdzgaitnieki acu priekšā pavid Jancis ar Marču, noslīd gar acīm Pumpura Staburadze. Kopš vienpadsmit gadu vecuma, kad Pēteris, pārnākdams no karadienesta, pārnesa Pumpura rakstu grezno, sarkanzeltīto sējumu, kurā bija arī Lāčplēsis, – pasakaini

greznā Dievu sapulce, mirdzoši zilganās Staburadzes pils ainās, Burtnieku ezera dziļu krēslība, – no tā paša laika Daugava, neredzētā un nepazītā, kļuva par manu īpašumu, par manas dzīves sastāvdaļu. Iztēlē es to redzēju tik ķēnišķīgi varenu, ka neviens cēliens ganos nebija par garu: no lapiem acis novērsusi, es redzēju, kā Staburadze “sēdēja, vērpdama miglu, naktī uz Stabraga klints. Jau spole pietinās pilna...” Un kad rītos saule lēca miglaini sarkana, man allaž šķita, ka tā brien šurp pie manis, raudama Staburadzes vērpumu.

Tad nāca skolas gadi, Brigaderes himnas Latvijas māmuļai, strēlnieku dvēseļu upei, visas zemes sirdsasinstecei; nāca Skalbes Daugavas vilņi, kas šūpo “pāri paša visdziļākām bēdām”, un līdz ar katru rindu par Daugavu nāca kaut kāda jausma par tēvzemi – par kaut ko lielāku, svētāku nekā parastā dzīves zināšana. Kas par to, ka īstenībā ieraudzīt Daugavu man izdevās tikai atgriežoties no Krievijas, kas par to, ka pie Liepavota un Staburaga neesmu bijusi vēl līdz šim laikam, – Daugava ir bijusi un paliek daļa no pilnas dzīves, – īstenībā vēl skaistāka nekā jaunības sapņos bijusi, dvēseļu upe, savas zemes slava, gar kuras krastu ikviens vietas nosaukums saistīts ar teiku.

Un nu nāk barbari un kultūras vārdā iznīcina Daugavas senleju, nogremdē zem ūdens Kokneses pilsdrupas, Pērses krāces, krāšņos ličus, pie kuru sērmūksām reiz Ulda laiva stāvējusi, nogremdē Staburagu un Liepavotu, iznīcina kokus un stādus, kuru sēklas te reiz atveduši tālu ceļu braucēji. Pie Aizkraukles ceļ spēkstaciju. Pie Aizkraukles, ne sprīdi augstāk. Un visas inteliģentās Latvijas protesti presē, sapulcēs un kur vien iespējams izsacīties, ir kā zirņi pret sienu. Vācieši aiziedami spridzināja Staburagu. Tagad to pašu izdara kultūras un materiālās labklājības centienu aizsegā. Tādi ir paņēmieni 20. gadsimta otrajā pusē, un neviens neko nespēj darīt, lai paglābtu zemes sirdsasinsteces krāšņos krastus.

Bronislava Martuževa Rīgas pilsētas Biķernieku sanatorijas tuvumā, 1961. gada aprīlis.
Otrā pusē uzraksts – “Šeit es rakstu dzejoli par Sibīrijas dziļu rūdām”.

No dienasgrāmatas 23.02.1963.:

Sals. Zaķim acis sprāgst no pieres ārā. Bet augšā debesis jau zviļo pilnīgs gaismas pavasaris. Lazda mežmalā stāv sniegā līdz jostas vietai, bet resno pumpuru gali jau apmetušies sarkani. Taisni brīnums.

Bet toreiz? Toreiz Pēteris izkala vijoli no alkšņa pagales, salieca lociņu no sarkanā niedres pātagkāta. Un tēvs atveda šim "dabas brīnumam", šai vijolei, sudraba stīgas.

Cik bezgala skaista bija šī pati Solveigas dziesma, kad Ģendris to burtoja no kaut kur Rēzeknē vai Cesvainē samedītām notīm, spēlēdams ar intonācijas kļūdām un aplamām pauzēm! Katra frāze bija lieliska, jo – iekarota. Tagad piespied pogu un tā noskan. Un nav vaļas ne vajadzības atcerēties, iegaumēt, dziedāt. Ak, es negribētu to iespēju šaurību, kas reiz bija; es gribētu gan to gara rosību, to interešu plašumu, to vēlēšanos visu darīt līdz pašam, ko ērtības noslāpē un pazemina līdz nullei.

Ak, Čaikovski, ak, Grīg! Lai pazītu un saprastu jūsu mūziku, vajag lodāt pa vaivariņiem un aizmiegot dzirdēt, kā aiz sienas sašalcas egles; vajag, lai troļļi no mums nebēgtu, lai ar bezmiegu sirgstošs ezis nebītos no mūsu soļiem, vajag apkārt tik dziļa un liela klusuma, lai uznāktu ilgās pārraut to ar dziesmu, kas sākusi burbuļot kaut kur iekšienē. Tagad mums nav vaļas sevī klausīties: mēs klausāmies radio.

Ko isteie nādi: „Pānārt mājā”?
Mums visam vienu, māmuli.
Šo sūna noķurmes nājās
Ar eļļa aukstam norraht,

Ko aras pasmelt ūdens spaini,
Cik vien širdi nāro, atdzerties
Tad oco diveli vitēt no sāmas
Un marģātes, ar, marģātes.

Pa dūvām ienuārt, rokas salint
Un Diera vāderi iķerūāt.
Tur ilgi, ilgi rēlēs palint,
Tad šēltes
un no jama sāt.

1954.

Teva sēta.
"Lazdīns."

Pa aizarguņu ceļu gāju,
Kas grūstus stādī nā pavadēns,
Pie koplaucis jūnā stāju,
Tā mājas netu societāji,
Kas sen raris nestāigā nevens.

Tas šķaī ceris jore aras,
Kopī gadim aizbeurēns ciet
Un vīdas stumbens, arīti blāns,
Bez svānta mēles - grūb no snēt,
Kaut vienkājs, grūb cētes, iet.

Bet pāri ābeli šķe greana
Kāpj, garu galu aizsmēdgot,
Tā pāsam šķeram vēti nētū,
Ka augļu pāpītība gleenā
Puzemes spēti pabarot.

Es nobiecos šim roram evētām
Kas nabags rējots nar, re grūps,
Un snāiti lūgšāni par sētām,
Par risēm nēpostītām sētām,
Kas saute cūktējasas reiz.

6. sept. 2003.

"Lazdinais"

Je ir tas celi, pa no varam
Atmiegtām deim snriet.
Cāviņ' mūkam visgarām
Cēteru vārstes vied.

Leptaina nokagu noad,
Prieāu un smēnu vējš,
Sveļmaina pusdruvas gose,
Bēzru ērģeles.

Dieņa. Tikuma aiz sētas -
Rokām pārkantā smilti.
Savā saņrietas pēdijas
Palolo mūrīta silts...

Izrauts ar visām saņiem,
Nidējams ianiet,
Jantān jūts pa saņiem
Rožu mūms, apstms,

Izplestām rokām ābele,
Raudamās, traundamās...
Kā tu šm Hgi ietuei le
Dieņa, bez šnans, mās?

Jei Mūsīgais, kas savā saulē saucis,
Kas nāzēts pat lapsu birstošo,
Tēl pēdēd man, ka cīstam pēus
Bet es Jev cīstest nevare, nēno.
Kad tās nā tēst saucis manis audzi
Da otram vējem nāro, iasēto,
Tad nedusmo: ma, nosu. O, pē sēra.
Bet nās bij doks, to mīlējant tēra
mēra.

Kais, tūnoms, vajāgnas nenomētas
Jau pēdēimstot bi lēki bīrtas mēms.
To dēkās ell, pēdēimst tēra pat sēstas,
Un tās nāra tēra par nāstu tās nāgnoms.
Sīst mēra mēra gadēimta nētas,
Ed gūy oas tā lēra mēra tēms.
Dad tēdēl lēra mēra Jev pēroti
No sīds
Jev dēro cīstēbas dēroti!

"Dēdēnās". Oktobris 1961.

Iesiluša laukstrādnieka monologs *

Bronislava Martuževa

Aldis Kise

The musical score is written in 2/4 time and consists of four staves. The first staff is a piano introduction with chords F, C, and G. The second staff begins the vocal melody with a first ending (1.) and a second ending (2.). The lyrics are written below the notes. The chords for the vocal line are C, Dm7, C°7, C7, G, C, F, C, G, C, Dm7, C°7, C7, F, C, Dm7, C°7, C7.

1. Cī - ru - lī - ti, del - ve - rī - ti, kļā - vu su - lu ķel - ne - rī - ti,
 2. Cī - ru - lī - ti, del - ve - rī - ti, kļā - vu su - lu ķel - ne - rī - ti,
 ku - mel - pē - das al - da - rī - ti, kū - las ci - ņa nam - da - rī - ti, kas tev lē - mis, brā - līt ma - nu,
 tā - du zel - ta dzī - vo - ša - nu, tā - du zel - ta dzī - vo - ša - nu kas tev lē - mis brā - līt ma - nu?

Ne tev zeme rentējama,
 Ne tev īre maksājama,
 Ne par mājas paju bēdas,
 Ne par tāliem jurgiņiem ēdas:
 Vecainē bez skaita ciņu,
 Ved, kur gribi, vedekliņu.

Ne tev garo rindu bodēs -
 Mušas pašas mutē dodas;
 Ne ir autodrudzis skāris -
 Savs ik bērnam spārnu pāris,
 Slēpj no vārns katra vāga,
 Bērnodārza nevajaga.

Ne tev taujā šķiru, klasi,
 Ne tev vajag mainīt pasi,
 Ne uz rudens talkām raida,
 Ne ar atvilkumiem baida
 Gaiss un zeme viss tavs nams!
 Skrien pret sauli dziedādams!

* Dzeja no krājuma "Rakstītāja".

Melodija sacerēta 2019. gadā grupas "Baltie lāči" koncertprogrammai
 "Pamet skumjas, pamet nievas".

Vecupes salā *

Broņislava Martuževa

Aldis Kise

Musical score for 'Vecupes salā' in 12/8 time. The score consists of six staves of music with lyrics in Latvian. The chords are indicated above the notes. The lyrics are: Pur - va strazds Vec - u - pes sa - lā dzied rīt - aus - mai lūg - ša - nu par ligz - di - ņu sku - jo - tā za - rā, par pum - pu - ru tūk - ša - nu. Par ligz - di - ņu sku - jo - tā za - rā, par pum - pu - ru tūk - ša - nu pur - va strazds Vec - u - pes sa - lā dzied rīt - aus - mai lūg - ša - nu.

Dziedātu arī cilvēks,
Nav tikai jaudas tam:
Sirds kā melns podiņš pilna
Raizēm un klapatām.

Kam tas dos mannu no zara,
Vīnu no pumpuriem?
Skriet tikai, steigties, karot
Ar dienīškiem rūpestiem.

Kareivīgs cirvis rokā,
Sirds aizkūst kapājot.
Dieva putniņ kokā,
Palīdzī atelpot!

* Dzeja no krājuma "Ceļteku vāļītes zied".

Melodija sacerēta 2019. gadā grupas "Baltie lāči" koncertprogrammai
"Pamet skumjas, pamet nievas".

5. nodaļa

Viss lūdzas un viss vēlē: -
ak, svētī jel tā!

Vēsturiskais konteksts

Atmoda un neatkarības atgūšana. Atjaunotās demokrātijas periods

Gadu desmitiem samilzušās ekonomiskās un politiskās problēmas Padomju Savienībā kļuva aizvien pamanāmākas. 1985. gadā par PSRS vadītāju kļuva Mihails Gorbačovs (1931), kurš ar t. s. perestroikas un atklātības (*glasnostj*) politiku uzsāka mēģinājumu “restartēt” iesīkstējušo totalitāro valsts sistēmu. Tomēr ilggadējā problēmu nerisināšana un stagnējošā padomju iekārta izrādījās negatava jaunajām vēsmām, tā rezultātā aizsākās pakāpenisks PSRS sabrukums. Šis pārmaiņas un izveidojusies “plaisa” padomju iekārtā pavēra ceļu arī daudzām PSRS sastāvā esošajām republikām, tostarp Baltijas valstīm, uz savas neatkarības atgūšanu.

1986. gada 10. jūlijā Liepājā izveidoja Latvijas cilvēktiesību aizstāvības grupu “Helsinki-86”, kuras pamatmērķis bija cīnīties par Latvijas neatkarību (latviešu valodas valstisko statusu, ekonomiskajām pārmaiņām u. c.). Tieši šīs apvienības pārstāvji rīkoja vienu no pirmajām atmodas perioda akcijām. Tas notika 1987. gada 14. jūnijā, kad vairāki cilvēki piedalījās ziedu nolikšanā pie Brīvības pieminekļa, tādējādi pieminot 1941. gada 14. jūnijā deportētos Latvijas iedzīvotājus. Šis notikums izraisīja rezonansi Latvijas sabiedrībā. Pakāpeniski modās Latvijas iedzīvotāju neatkarības centieni un līdz ar to arī Atmodas laiks.

Pieaugot Latvijas inteliģences aktivitātēm un sabiedrības atbalstam, 1988. gada 9. oktobrī Rīgā nodibināja Latvijas Tautas fronti (LTF). Tā kļuva par galveno Latvijas neatkarības un pašnoteikšanās idejas iniciatoru. Par šīs kustības pirmo vadītāju ievēlēja žurnālistu Daini Īvānu (1955). Tāpat LTF darbojās politiķe Sandra Kalniete (1952), māksliniece Džemma Skulme (1925–2019), akadēmiķis Jānis Stradiņš (1933–2019), rakstnieks Jānis Peters (1939) u. c. LTF darbību rezultātā notika dažādi mītiņi un politiskas iniciatīvas, kas sekmēja Latvijas neatkarības atgūšanas procesu. Zīmīgi, ka dienu pirms LTF kongresa Mežaparka estrādē Rīgā notika vērienīga tautas manifestācija ar devīzi “Par tiesisku valsti”, kurā piedalījās vairāk nekā 100 tūkstoši cilvēku. Lai gan laika gaitā LTF kustību atbalstīja aizvien vairāk cilvēku, tomēr tās darbībai bija arī pretinieki, kuri nevēlējās pārmaiņas esošajā sistēmā un atbalstīja Latvijas palikšanu PSRS sastāvā. Šīs sabiedrības grupas pārstāvji 1989. gada janvārī kā atbildi LTF izveidoja Interfronti, tomēr tās atbalstīju skaits nebija tik masveidīgs, kā valsts demokrātiskā ceļa piekritēju.

Jau pēc nepilna gada – 23. augustā Latvijas Tautas fronte kopā ar saviem idejiskajiem domubiedriem un aktīvistiem Igaunijā un Lietuvā rīkoja vienu no pazīstamākajām atmodas sākuma demonstrācijām – “Baltijas ceļu”. Šīs nevardarbīgās akcijas laikā vairāk nekā divi miljoni Baltijas valstu iedzīvotāju sadevās rokās un izveidoja dzīvo ķēdi 675 kilometru garumā no Lietuvas galvaspilsētas Viļņas līdz Igaunijas galvaspilsētai Tallinai. Pasākums notika, atceroties un pieminot 50. gadadienu kopš nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības noslēgtā Molotova – Ribetropa pakta, kura slepenie papildprotokoli paredzēja arī visu triju Baltijas valstu neatkarības likvidēšanu un to nokļūšanu padomju okupācijā.

*“Baltijas ceļa” dalībnieki Rīgā, 1989. gada 23. augusts.
Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.*

Vispārējās demokrātiskās pārmaiņas bija jūtamas ne tikai Rīgā, bet arī citos Latvijas reģionos, tajās iesaistījās aizvien vairāk cilvēku. Būtiska loma šajos demokrātizācijas procesos bija arī medijiem. Lielu popularitāti atmodas periodā ieguva raidījums “Labvakar”, kurā tika atspoguļotas aktuālākās problēmas un notikumi. Tāpat dažādu manifestāciju iespaidā notika padomju varas simbolu (pieminekļu) demontāža, kā arī pirmsokupācijas perioda monumentu atjaunošana. Par vienu no tādiem kļuva arī Latgales vienotības un Latvijas neatkarības simbola – pieminekļa “Vienoti Latvijai” atjaunošana. Tamlīdzīgas iniciatīvas tika realizētas ar plašiem ziedojumiem no sabiedrības puses.

Tautas Frontes aktīvā darbība un sabiedrības aktivizēšanās rezultātā 1990. gada februārī atjaunoja starpkaru Latvijas oficiālo sarkanbaltsarkano karogu, himnu un ģerboni. Savukārt pēc mēneša notikušajās Augstākās padomes vēlēšanās Tautas frontes pārstāvji ieguva absolūto vairākumu (2/3 vietu), kas pavēra aizvien plašākas iespējas uz Latvijas neatkarību.

1990. gada 4. maijā notika ilgi gaidītais vēsturiskais notikums – Latvijas Augstākā padome pieņēma deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Šis nozīmīgais dokuments atzina par nelikumīgu 1940. gadā notikušo Latvijas iekļaušanu PSRS, kā arī noteica pārējas periodu līdz oficiālajai valsts neatkarības pasludināšanai. Šāds notikumu ritējums neapmierināja brūkošās Padomju Savienības pārstāvjus un sākās pretdarbība Latvijas demokrātizācijas centieniem.

1991. gada janvārī situācija strauji saasinājās. Padomju varas iestādes ar militāru spēku centās atjaunot savu ietekmi Baltijas valstīs. 13. janvārī Lietuvas galvaspilsētā Viļņā padomju armija ar brutālu spēku centās apspiest miermīlīgo cilvēku demonstrāciju. Šo sadursmju rezultātā bojā gāja 14 cilvēki un vairāk nekā simts guva ievainojumus. Šie traģiskie notikumi mobilizēja arī Latvijas iedzīvotājus, kuri pēc LTF aicinājuma nākamajā dienā piedalījās vērienīgā manisfestācijā 11. Novembra krastmalā. Pēc tās tūkstošiem cilvēku Rīgā uzsāka barikāžu būvniecību ap nozīmīgākajiem objektiem (televīzijas torni, Augstākās padomes ēku u. c.) ar mērķi nepieļaut to nonākšanu padomju varas struktūru kontrolē. Turpmākajās dienās dažādās padomju varas iestāžu (OMON specvienību) izraisītajās provokācijās gāja bojā vairāki cilvēki (gan kārtībsargi, gan civiliedzīvotāji). Viņu vidū kinooperatori Andris Slapiņš (1949–1991) un Gvido Zvaigzne (1958–1991), šoferis Roberts Mūrnieks (1952–1991) u. c. Barikāžu notikumi savā ziņā paātrināja PSRS sabrukumu, vienlaikus arī saliedēja Latvijas iedzīvotājus un vairoja viņu apziņu par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu.

1991. gada 19.–21. augustā Krievijas iekšpolitiskās krīzes apstākļos norisinājās t. s. Augusta pučs, kad atsevišķas PSRS amatpersonas valsts apvērsuma ceļā centās reanimēt grūstošo padomju režīmu un pārņemt varu savās rokās, tomēr tas neizdevās un rezultāts izrādījās diametrāli pretējs. Neveiksmīga puča rezultātā jau 21. augustā Latvijas Augstākā padome pieņēma likumu “Par Latvijas Republikas valstisko statusu”, kas paredzēja pilnīgu valsts neatkarības atjaunošanu, tostarp 1922. gada valsts konstitūcijas – Satversmes darbības atjaunošanu. Drīz vien sākās Latvijas neatkarības starptautiska atzīšana (pirmā 22. augustā to paveica Islande).

Neatkarības atjaunošana nozīmēja atgriešanos pie demokrātiskas valsts pārvaldes modeļa. Pirmo atjaunoto Latvijas parlamentu – Saeimu ievēlēja 1993. gada 5.–6. jūnijā. Neilgi pēc tam – 7. jūlijā jaunievēlētā Saeima Latvijas Valsts prezidenta amatu uzticēja Guntim Ulmanim (1939), savukārt 1999. gadā šajā amatā ievēlēja vienu no ievērojamākajām valsts politiskās dzīves veidotājām – Vairu Viķi-Freibergu (1937).

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas sabiedrību gaidīja dažādu politisko, ekonomisko, sociālo u. c. problēmjaūtājumu risināšana. Viens no būtiskākajiem aspektiem bija izešana no PSRS stagnējošās plānveida ekonomikas uz demokrātisko

brīvā tirgus sistēmu. Tas nozīmēja arī pakāpenisku tirdzniecības pārorientāciju – no bijušajām PSRS republikām uz Rietumvalstīm. Svarīgs aspekts bija arī naudas reformai: Latvijas teritorijā PSRS rubli vispirms nomainīja Latvijas rublis, bet 1993. gada martā apgrozībā tika laista arī nacionālā valūta – lats. Tāpat Latvijas politiķi nopietni risināja jautājumus par padomju karaspēka vienību izvešanu, kā arī vairāku militāro objektu turpmāko apsaimniekošanu (reorganizāciju, slēgšanu u. c.).

Ekonomisko izmaiņu periodā radās milzīga inflācija, daudzi rūpniecības uzņēmumi nespēja pārorientēties uz jauno tirgus ekonomikas modeli un bankrotēja. Nereti tam par iemeslu kļuva arī Latvijā saražotās preces kvalitāte, kas bieži vien nespēja konkurēt ar Rietumeiropā tapušo produkciju. Vienu no lielākajiem ekonomis-kajiem satricinājumiem Latvija piedzīvoja 1995. gadā, kad bankrotēja Baltijas lielākā finanšu iestāde – “Banka Baltija”. Tūkstošiem cilvēku un uzņēmumu zaudēja savus finanšu uzkrājumus.

Šos procesus ietekmēja arī pāreja no rūpniecības un agrārās saimniekošanas sistēmas uz pakalpojumu sniegšanu, kā arī atgriešanās pie privātīpašuma. Tā rezultātā Latvijā notika strauja privatizācijas kampaņa (valsts uzņēmumi un tās īpašumi nonāca privātpersonu pārraudzībā).

Būtiska problēma bija t. s. nepilsoņu jautājums, jo pēc neatkarības atgūšanas vairāk nekā pusmiljons Latvijas iedzīvotāju bija bez jebkādas pilsonības. Šis jautājums kļuva par “klupšanas akmeni” arī nākamajos parlamentārās demokrātijas gados.

Jau kopš neatkarības atgūšanas Latvija uzsāka integrēšanās ceļu dažādās pasaules un Eiropas mēroga ekonomiskajās, kolektīvās drošības un miera u. c. organizācijās. 1991. gadā Latvija kļuva par Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) biedru. Valsts turpināja pakāpenisku virzību uz savu mērķi – pilnvērtīgu integrāciju Rietumvalstu demokrātiskajā modelī. Laika gaitā šie centieni deva rezultātus, un 2004. gada 29. martā Latviju uzņēma NATO, savukārt tā paša gada 1. maijā – Eiropas Savienībā (ES), tādējādi tā kļuva par pasaules kolektīvās drošības un ekonomiskās sistēmas neatņemamu sastāvdaļu. Integrācija turpinājās, un 2014. gadā Latvija pievienojās Eirozonai un kā oficiālo maksāšanas līdzekli ieviesa eiro. Pēdējās desmitgadēs Latvija kļuvusi arī par vairāku starptautisku politisko, ekonomisko, kultūras u. c. pasākumu vietu (piemēram, 1993. gada septembrī Latviju apmeklēja Romas pāvests Jānis Pāvils II, 2006. gadā Rīgā notika NATO dalībvalstvalstu samits, savukārt 2014. gadā Rīga kļuva par Eiropas kultūras galvaspilsētu u. c.).

Gandrīz 30 gadus Latvija ir pilnvērtīga Eiropas un visas pasaules brīvās un demokrātiskās sabiedrības daļa. Tomēr ārkārtīgi mainīgajā pasaules notikumu virpulī mūsu sabiedrību nākotnē sagaida aizvien jauni globāli izaicinājumi un pārmaiņas.

Liktengaitas

*Bet nu man Liedes tīcos mājas,
neko sirds vairāk nekāro*

Lazdiņas. Kaut arī tik lēti nenīkst tie, ko zeme savus zina, šo paradīzi zemes virsū Martuževiem nācās atstāt. Tajā apvidū, kuru sauca par Upļusalu, un kur savulaik, pēc Bronislavas Martuževas teiktā, bijušas 23 mājsaimniecības, iemītnieku kļuva arvien mazāk. Romantiskais dzīvesveids ar zirgu vilksmes satiksmi bez zirga, petrolejas lampu, ogļu gludekli un 18 kilometriem līdz Lubānas centram, kur baznīca, veikals, pasts, aptieka, ārsti un citas ikdienas dzīves uzturēšanai svarīgas lietas, kļuva par arvien smagāku nastu. Un 1974. gadā Martuževi nopirka *Dārziņus* – 2 kilometru attālumā no Lubānas centra, lielceļš līdzās, elektriskā apgaismošana, tuvumā Aiviekstes pieteka Liede, pati Aiviekste. Viņiem visiem – Bronislavai, Magdalēnai, Ciprianam – šī vieta ļoti iepatikās, kaut arī remonts te bija vajadzīgi pamatīgi, pat akā ūdens ne dzerams – to sākumā vadāja no Liedes, pirms akai ielika jaunus grodus. Ūdeņi, ozoli, daba visapkārt iedvesmoja, Gars Radītājs darbojās, dzejniece cēlās ar rīta sauli un aizstaigāja līdz ūdeņiem – ziemā un vasarā – un pārnāca ar jaunām dzejas rindām. Bet turpat līdzās dzīvoja arī skumjas par atstātajām tēva mājām. 1976. gadā pēc insulta nomira brālis Cipriāns, nu palika tikai *div' māsiņas*.

Bronislava Martuževa Dārziņos, 1975. gads.

No dienasgrāmatas 27.06.1975.:

Kazenājs un mežapāinis traucē gaitu, pinas kājās, kad es laižos Liedes lejā augšpus šosejai un tiltam skaidra ūdens smelt.

Akā ielaists dzesēt pieniņš, tur tas stāv par ledu aukstāks. Tikai dzert no akas netik: ūdens sārts kā mālu duļķe – glāzē nepasmelt.

Un no upes mājup ejot, jauki soļot pretī vējam, pretī ļaudīm, kas brauc zvejoj, noskatās un pamāj rokām, it kā pazīstot. /../

Viscaur garām Liedes līčiem ozolos guļ tumšas tūces, bet aiz Aiviekstes tai malā, pašā baznīctorņa galā tīra debess vīd.

Vai es sapņos noredzēju šādus ličus, šādu vēju, krastus, kur caur alkšņu ceriem ziedošs pļavu zaļums veras, vilinādams gaiss?

Vai reiz gana lauzīt kājas, brienot purvus, atvasājus? Vai, kad spēks uz mazu sliecas, meža ceļš pret āri tiecas, augu dien' pa celmiem skrējis, ozolājā iztecējis pašā vakarā?

Labi kaut vai tā. /../

Nē, vēl arvien nespēju mierīgi domāt par to visu. Nespēju. Un kaut te simtreiz būtu ārs un tur simtreiz purvs! Kas aizstājās priekšā, kas iznīcināja mana tēva un mātes nodomu “purva zemi par ārisku padarīt”? Ar roku uz sirds varam sacīt – tā nebija mūsu vaina. Un labi, ka mūsu mimsīts to neredzēja. Ka viņa aizbrauca savā smilšu kalniņā pāri tām pašām celmaitēm, pa to pašu purvaino līniju. Viņa vismaz nepieredzēja mūsu šodienas ērto un laimīgo dzīvošanu, kas spriežas kaklā, tiklīdz kaut drusku, drusku par to padomā. /../

Dārza malā nostājusies, bez domām raugos Liedes liču panorāmā. Tur un te tie izskatās jauki vasaras zaļajā krāšņumā. Un baznīcas tornis pār Mēnesslīča koku puduriem izskatās kā jaunas un slaidas rokas, lūgšanā pacēlušās, tik viegla un augšuptiecīga ir to kontūra.

*Svētībai paceltā roka
lai mūsu liktenus loka*

Ne tikai laiks ir veidojis Martuževu, bet arī viņa ir veicinājusi laikmeta gaitu, majestātiskā mierā uzņemot likteņa lēmumus un cildeni nesot nolemto sāpju krustu, svētā apziņā – “cik cēli to, tas pacels tevi”, paļāvībā uz Dieva sargājošo roku un ticībā savas zemnieku tautas mūžīgajām tiesībām uz savu brīvgrāmatu. Dieva un Dievmātes klātbūtne. *Tā gaismas lāse dīvainā, / Kas bargā mūža stundā nāk / Caur gaisiem satumsušiem, / Ir stars no citas brīvības, / Kas notriektam tev ieplaiksnās / Aiz tiltiem nogruvušiem. / Tu tausties. Celies. Tālāk ej. / Dievs pieskāries ir dvēselei.*

1979. gada 15. augustā dzejniece pirmo reizi bija Aglonā:

Kur zeme un debesis kopā tādā pirmatnīgā tīrībā, tur nav iespējama bojāeja. Visur klāt ir debesis aizejošās Dievmātes labvēlība. Kas tur ko nesaprast? /.. / Vajadzēja vēlreiz paklanīties Aglonas Dievmātei, šai tumšajai sejai zeltā un purpurā, kuras vaibstus savā vājredzībā neizšķiru. Bet varbūt vienkārši aizkustinājuma asaru dēļ, jo tas tomēr bija noticis – es biju nodzīvojusi līdz šai dienai. Un Dievmāte pasmaidīja no altāra...

Un gandrīz pēc pus gada, 1980. gada 2. februārī, Bronislava pa aizsnigušiem ceļiem atkal aizstaigā pie Liedes, kura ir aizsalusi, bet atsevišķos lāsmēnos *ūdens dzidr*s kā tikko nokristīta bērna asara. Dienasgrāmatā top jauns ieraksts:

Viss labākais iegūstams tikai ar galējo piepūli. Cik reizes man tās dzīvē pietrūcis, Tev vienam zināt, Dievs. Tu esi žēlsirdīgs, Tu esi atlaidis šodien mani mierā. Elpa dziļa un bez sāpēm, sirds gaita atguvusi mēru. Dievmātes ūbeles pārlidojušas pār manu galvu, gaisā mirdzums, un krūtīs ieplūst vīraks un mirres. Kā Aglonas svētkos. Elpo un priecājies, kā atpestīts. Kaut dziedī!

Un – tālāk seko dzejolis *Lūgšana Aglonas Dievmātei* – visi seši panti, ar dažiem labojumiem. Vēlāk ērgēlnieks Mamerts Celminskis uzraksta mūziku, un tagad šī dziesma ar savu izcili vienkāršo un gudro vārdu skaidrību un himnisko melodiju ir iesakņojusies tautā, *to mazi un jauni un veci* dzied Aglonā, baznīcās, koros, ansambļos un ikdienā, sirdi remdinot un lūdzot: *Svētībai paceltā roka lai mūsu likteņus loka, / Mūžam uz labu lai loka, brīnišķā Aglonas māt!*

Dzimst dziesmas tautā, dzimst. Un nelasītas zūd

No Sibīrijas nometnēm Bronislava Martuževa atgriezās vienā laikā ar Maiju Silmali un Mildu Grīnfeldi, kuras diezgan drīz tika pie sava vārda, varēja tulkot un publicēties. Publicējās arī citi: Elza Stērste, Aleksandrs Pelēcis... Martuževas mēģinājumi publicēties bija nesekmīgi, visbiežāk viņai vienkārši neatbildēja. Turklāt – viņa bija tālu no centriem, viņa arī sevi tā īpaši “nepiedāvāja”. Bet dzejoļi turpināja sevi pieteikt, tos vajadzēja tikai pierakstīt.

Un notika tā, ka Bronislavas brālēns Pēteris Mārtužs apprecēja jauno, topošo dzejnieci Evu Mārtužu, un dzejoļi no Bronislavas atvilktnēm laikā no 1980. līdz 1989. gadam aizceļoja pie Evas, un divas pirmās Bronislavas Martuževas dzejoļu grāmatas ir izdotas ar Evas Mārtužas vārdu: *Balta puķe ezerā* (1981) un *Rakstītāja* (1987). Pašlaik, no šodienas skatupunkta raugoties, var tikai pabrīnīties, kā šajos krājumos padomju cenzūras kritērijiem par spīti ir ievietoti daudzi gan pagrīdē, gan Sibīrijā rakstīti dzejoļi. Šai dzejai vajadzēja nākt no pūra laukā, tikt pie lasītāja, palīdzēt

veidot jaunu domāšanu, tuvināt jaunu laiku. Un Eva Mārtuža, ar savu vārdu izdodot Bronislavas dzeju, palīdzēja tam notikt.

Gandrīz 20 gadus Zigurds Vidiņš mēģināja tvert dzejnieces personības šķautnes ar kinokameru. 1987. gadā uzņemtajā filmā “Daži stāsti bez epiloga” Martuževa pārkāpa klusēšanas barjeru un atklāti runāja par komunistu okupācijā piedzīvotajām represijām, pirmoreiz pašas lasījumā izskanēja arī viņas dzeja. Un, kaut arī kā dzejniece Martuževa bija “persona non grata”, būtiskākais bija noticis – dzejas vārds izskanēja tautā un ieņēma savu vietu brīvību nesošo vārdu kopkorī arī ar filmas starpniecību. 2005. gadā tapa Zigurda Vidiņa filma par Bronislavu Martuževu – *Gaismas lāse*.

Bet pūra lādē bija arī dziesmas. *Lai neskan dziesmas, dzīvas tās var būt!* Bez īstās autore vārda tautās gāja ne tikai dzeja, bet arī dziesmas. 1980. gadu vidū sāka braukt folkloristi, viņa tiem iedziedāja ne tikai īstās tautas dziesmas, bet arī pati savējās, pašsacerētās. Tagad jau daļa no tām patiesi ir folklorizējušās. Dziesmas ar Martuževas sacerētām melodijām (gan pašas, gan citu dzejnieku vārdiem) dzied grupa *Baltie lāči*, – 2019. gadā tika izveidota programma *Pamet skumjas, pamet nievas*. Tās ir dziedājis Miķelis Gruzītis, Ingus Pētersons, Evita Pehlaka, Zane Gudrā, Ieva Parša, Raimonds Celms, Latvijas Radio koris... Viņas dzeju pārrada dziesmās citi komponisti: Imants Kalniņš, Mārtiņš Brauns, Valts Pūce, Jānis Lūsēns, Aldis Kise, Valdis Zilveris... Sigvards Kļava un Latvijas Radio koris kā veltījumu dzejnieces 90. dzimšanas dienai izveidoja koncertuzvedumu *Rakstītāja*, tas tika atskaņots Lubānā, Latgales vēstniecībā GORS, Mūzikas namā *Daile*, Cēsu koncertzālē, bija skatāms Latvijas televīzijā, ir izdots kompaktdiskā. 2004. gadā izdevniecība *Lauska izdeva kompaktdiskā*: “... un viss kļūst dziesma beigās. Dzeja, dziesmas, sarunas.” Pūra lādei vāks ir vaļā! *Kā pulki rezervē tās nedragātu spēku sevī glabā.*

Karoga pacelšana. Laužu Airiekšte pludo

Atmoda. Runāt par Martuževu nozīmē runāt ne tikai par literatūru, bet arī par pēckara Nacionālās pretošanās kustību un nacionālajiem partizāniem, kā arī cilvēkiem, kas gāja to ceļu, lai viņus atbalstītu. Godināt Martuževu nozīmē godināt arī šo kustību un laiku, kad nebija iespējams izvēlēties ne tikai dzīvi, bet arī nāvi, jo nāvi uzspieda. Glāba ne likums, bet Liktenis. Lasīt Martuževu nozīmē mācīties vēsturi un mācīties spēju pastāvēt par savām vērtībām, kas allaž ir bijušas nozīmīgākas par lietu cenu. Mūža gaitā ir apliecināta gatavība maksāt visbargāko cenu, jo spēle ir daudzkārt bijusi arī *uz visu banku*. Bet – *Dievs zina, cik no cilvēka var prasīt*. 80. gadi – trauksmainā atmoda. Martuževai nebija jāatmostas, viņa bija izredzētā – viņas vērtību

sistēma nebija mainījusies. Tagad tikai šīs vērtības atkal tika godā celtas. Bija sācies arī Martuževas laiks.

Dievs, dziedāt vēli tā, kā putni zied... – tātad brīvi! Visdārgākais – brīvība no bailēm par savu dvēseli. Lai tā ir apskaidrota un gatava nākamajam – vienalga kādam, lai dvēsele piepildīta miera, kas augstāks par cilvēka saprašanu un skan unisonā ar debesīm.

Dieva dzirnu rats griežas un dzīve rit intensīvi un daudzkrāsaini. Kā īstiem zemes rūķiem – sava gotiņa, no kuras tiek piens arī kopējam labumam un saņemts savs rublis pie skopās pensijas, savs dārzs un sava saimniecība. Dzeja – tā jau tāda izprieca, pārējais ir smags darbs, par kuru arī savs prieks. Un pārliecība – *var valsts bez zemnieka iet bojā, / bet zemnieks izdzīvos bez valsts!*

Karoga atdzimšana... *Nāciet, kas Madonas augstienēs, / Kas Lubānas mežos rakti, / Dzīvajiem līdzās – karogu nest, / Ausekli pacelt pār nakti!*

Himna, Tautas fronte... barikādes... pučs – tam visam tiek intensīvi sekots – no attāluma. Un paralēli rit pašas dzīve – nu kā dzeņa vēders, patiesi!

80. gadu vidus – sākas folkloras ēra. Ne tikai pie viņas brauc, nu jau arī Martuževa tiek aicināta uz Rīgu, uz Barona dienām Zinātņu akadēmijā, Zigurds Vidiņš seko līdzī ar kameru...

1990. gada žurnāla *Karogs* 1. numurā Māra Zālīte sagatavo publikāciju, kurā tiek atklāts, ka krājumu *Balta puķe ezerā* un *Rakstītāja* īstā autore ir Bronislava Martuževa, un publicēta dzejoļu kopa *No dienasgrāmatas*. Lieki bilst, ka tas rada lielu viņošanās literārajā sabiedrībā. Un ne tikai. Bet laiks ir labākais tiesnesis, tas visu sakārto skaisti.

1990. gada 25. novembris. Martuževa var ierakstīt dienasgrāmatā: *“Ceļu krusti” ir iznākuši! Mans Tēvs debesīs, Tu esi atļāvis man sagaidīt!*” Ir iznācis pirmais dzejoļu krājums ar pašas vārdu! Beidzot viņas pagrīde ir beigusies pa īstam! Pēc dažām dienām Rīgā notiek autorvakars, kuru vada Māra Zālīte, dzeju runā Rolands Zagorskis, Olga Dreģe, dzied Lubānas folkloristi, ir vēl citi dalībnieki, un, protams, arī Martuževa runā. Ir daudz sveicēju, daudz labu vārdu. Un visbeidzot pēc visiem lieliem satraukumiem viņa kautri atzīst, *ka... es pati sāku ticēt, ka mana dzeja kaut kam der.*

1990. gada 31. decembris. Saslimst māsa Magdalēna. Midīte. Tiek paralizēta ķermeņa kreisā puse. Seko laiks, kad *katra diena ir neliela cīņa ar pašas nespēku*. No šī brīža māsa ir Bronislavas dzīves pamatvērtība, kura tiek aprūpēta 24 stundas dienā un naktī 14 gadus! Vēlākos gados ir palīgi – sociālie darbinieki, bet galvenās rūpes ir pašas Bronislavas ziņā. Midīte saglabā aprīņojami skaidru galvu, skatās televizoru, klausās radio, seko notikumiem tuvu un tālu, no savas guļvietas organizē un vada Dārziņu praktisko dzīvi. Nevaimanā, negaužas, neapraud savu skumjo likteni. Uzlabo omu atnācējiem ciemiņiem, pat priesteriem, kuri atnāk ar svētajām dāvanām. Pie Dieviņa pārceļas tieši pēc 14 gadiem – 2004. gada 31. decembrī.

1991. gada 31. janvāris. Bronislava Martuževa tiek uzņemta Rakstnieku savienībā. Bez pašas piedalīšanās, piedalās tikai grāmatas.

1991. gada 11. novembris. Trešdiena. *Dārziņos* tiek pieslēgts telefons! Prieki! Pirmais Bronislavas zvans ir kaimiņam Ģirtam Aumelim uz Lubānu ar jautājumu, kāds numurs pašarniekiem un ātrajai palīdzībai.

Ātros jau izsauca ceturtdienas rītā. Uznāca tahikardijas lēkme, nu jau ilgi nebijusi, un es pirmo reizi dabūju nopriecāties, cik ātri sasau-cama palīdzība. Cik labi būtu, ja ar to būtu pieticis! Vakarā, iedzērusi tazepamu, sakopu Midīti naktij... Ne pusstunda nebija pagājusi, kad modos nepamozdamās no Midītes saucieniem un dīvainiem blīkšķiem. Istaba bija pilna sarkanas blāzmas

Bronislava ar māsu Magdalēnu, 1994. gads.

no mūsu pagalma. Jeb no meža? Ak Dievs – nē! Mūsu šķūnis lāpo no apakšas uz augšu un kūts jumtam plīst šiferis. Pirmais bija paraut tālrūni tajā pašā sarkanajā gaismā un piegriezti to pašu vakar iegaumēto 001... Bet man Midīte!... Vispirms ģērbt Midīti! Un pēkšņi – tanī vietā, lai to darītu, esmu ielēkusi vadmalas zābaciņos un izgājusi pagalmā... Gāžas šķūņa spāres, bet gaiss tīrs, viegli elpot... Lielais vējš no dienvidvakariem rauj plēnes un dzirkstis ceļa virzienā... Bet man azbesta miers. Iegāju pie Midītes, ziņoju, ka briesmas nedraud. Un sev pašai neticu un neticēšu, bet man bija tāda pārliecība un pašāvēība, ka viņai nekas nevar draudēt, ka es pat nesāku viņu ģērbt un aut! Es taču skaidri redzu – uguns iet no mājas prom ar lielu vēju... nometusies ceļos Midītes gultas galā skaitu “Tēvs mūsu” un “Zem Tava patvēruma”, mēs abas to darām, pateikdamās Dievam par lielu žēlastību. Dzīvas paliksim. Jumts virs galvas paliks... vēja virziena dēļ. Vējš, tu mana cerība vislabā... no kurienes šī nesamanīgā jaunības rinda? ... Visu, kam reiz paiet dvēslē, dabā, Aizskalos tavs nerimtīgais vilns...

1994. gads. Dzejas krājums – izlase *Gaismas lāse*.

1994. gada 9. novembris. Ata Skalberga zvans atnes ziņu, ka piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis. Uz Rīgu, svinīgo ordeņa pasniegšanas ceremoniju Nacionālajā teātrī dzejniece neaizbrauca. Saista māsa, un – kur viņai ņemt to samta kleitu, zamša kurpes? Ar Zelta zvaigznīti smērēju Midītei kājas un domāju, ka nebūt nav sliktākais nenokļūt tur, kur vēlies. Lai mūžam dzīva paliktu Mūžīgo Pakalnu Ilgošanās.

1994. gada 22. novembris. Prezidents Guntis Ulmanis atbrauc uz *Dārziņiem* un istabā pie māsas gultas pasniedz ordeni. Svinīgi, sirsnīgi, skaisti. *Par ordeni...* Tā ir mijiedarbība, – ne tikai cilvēki rada ordeņus, bet ordeņi veido cilvēkus. Esmu daudz

Prezidents Guntis Ulmanis Dārziņos pasniedz Bronislavai Martuževai Triju Zvaigžņu ordeni, 1994. gada 22. novembris.

milzīgo ticību; mātai, brāļiem, mammai, kas izdzēra visas šausmas. Lai Dievs aizmaksā ar mūžīgām mantām tiem, kas jau tur, Mūžībā. Tas ir visiem tiem, kas bija, kas ir un kas būs – lai Dievs stāv mums visiem klāt!

1996. gads. Dzejas krājums *Ceļteku vāļītes zied.*

1999. gads. Dzejas krājums *Nopūtas*. Rakstnieku savienības Gada balva par šo krājumu. Tā tiek pasniegta dzejniecei veltītā pasākumā Lubānas klubā.

2003. gads. Dzejas izlase *Lirika*.

2004. gads. Dzejas krājums *Kā putni dzied*. Kultūras fonda Spīdolas balva par to. Tā tiek pasniegta *Dārziņos*. Te daudz dzejoļu arī no pagrides laika. Pagrides žurnālā *Dzimtene* 1950. gadā viņa rakstīja: *Jo šis laiks un tava tauta tajā ir bēdu kalns uz tavas sirds, bet lielu nastu nesējus Dievs algo ar lielu vieglumu reiz. Topi tā cienīgs!*

2004. gads. Kopotas dzejas. Tajās apkopoti visi līdzšinējie krājumi.

2005. gads. Dzejas krājums *Trejdeviņas jāņuzāles*.

2007. gads. Dzejas krājums *Laba oma*.

2008. gads. Izlase / romantiska lirika *Zelta zīmogs*.

2011. gads. Dzejas krājums *Deg uguntiņa*.

lasījusi, kā cilvēki saņem ordeņus – kā viņiem sirds salecās, elpa aizraujas... Man nav, bet kad es padomāju par saviem vecākiem, tad man šķiet, ka mans tēvs ar māti debesīs noteikti smaida. Man vairs nav spēka priecāties, bet gandarījums ir. Tas nav man vienai, tas ir viņiem visiem. Tā manis lolojamā saime / ap gariem smilšu galdiem sēd... Viņiem visiem šodien piešķirts. Par to, ka mēs nepadevāmies, par visu to: upuriem, zaudējumiem, pašizliedzību un

Bronislava Martuževa ar Zigurdu Vidiņu Dārziņos, 2004. gads.
Foto: A. Egliena.

2003. gadā kļūmīgas veselības kaites rezultātā dzejniece iepazinās ar dakteri Māri Sedlenieku, un no 2005. gada līdz mūža pēdējām dienām viņus vienoja sirsnīga draudzība un savstarpēja uzticēšanās. Ar Māri Sedlenieku viņa jutās aizvējā, šajos gados dzejniecei tika dāvāta iespēja doties tuvākos un tālākos braucienos pa Latviju. Apceļot Latviju dzīvē bija sanācis ļoti maz, to viņa pazina no rakstiem, skatu kartēm un

Bronīslava Martuževa Lubānas sociālās aprūpes centrā, 2011. gads. Foto: A. Egliena.

ģeogrāfiskām kartēm (pie sienas *Dārziņos* vienmēr bija lielā Latvijas karte), tāpēc katrs šāds ceļojums – Litene, Lestene, Liezēre, Tērvete, Sprīdiši, Dobele, Braki,

Ērgļi, Gaiziņš, Kolnasāta, Viešūrs, Daugavas krasti, Visagala kapi, Liepsalas, Slavīti, Bērzpils un vēl, un vēl – deva jaunu iedvesmu, Gars Radītājs redzēto un justo pārvērtā dzejā un dzeja sakārtojās pēdējos četros krājumos. Bez šīs draudzības un bez šiem ceļojumiem krājumi būtu daudz citādāki un dzejnieces dienas arī būtu krietni skumjākas.

2008. gada rudenī dzejniece pakrita, bija laužts gūžas kauls, dr. Stradiņš Madonas slimnīcā operēja, bet turpināt patstāvīgu dzīvi *Dārziņos* viņa vairs nespēja. No 2009. gada savas dienas vadīja Lubānas sociālās aprūpes centra aizvējā, bet 2012. gada 13. februārī Madonas slimnīcā dzejnieces grāmatā Dievs izdarija pēdējo ierakstu un aizsauca dzejnieci Mūžībā no zemes, ko viņa bija padarījusi bagātāku ar savu esību...

Bronīslava Martuževa Abrenes tautastērpā *Dārziņos* pirms došanās uz savas 80. dzimšanas dienas svinībām, 2004. gads. Foto: Z. Vidiņš.

No dienasgrāmatas 03.10.1974. (gatavojoties no *Lazdiņām* pārcelties uz *Dārziņiem*):
Ari mūsu Lazdiņās varētu dibināt muzeju. Juku laiku notikumiem. Bezcerīgiem izmisuma cīņiņiem ar gadsimtu. Dzīvu cilvēku cīņiņiem ar dogmu necilvēcību. Zaudēt tādā cīņiņā nenozīmē kļūt sakautam. Ir jāiet laikam. Tikai tas izšķir.

Muzeja nav, bet *Dārziņos* vecās klētiņas vietā ir iekārtota *Bronislavas Martuževas dzejas klēts*. Veltījums Latvijas tīrradnim dzejniecei Bronislavai Martuževai un izmisuma cīņiņiem ar gadsimtu.

Dārziņi, 2019. gads. Foto: A. Lebedis.

*Dažs labs ar pirkstu parāda –
Es dzīvojot uz parāda.
Tād nopūšos un saku tiem:
– Pie Dieva, ne pie cilvēkiem.*

Latoijas vārds.

Vārds gaismā daudzināts,
caur tēmām iemaldējies,
Ar lūgumu nopā nār
No tālas raidītaejas,
Kā brālis, naros spirts,
Vēl duruts sveins, nār ieris.

Un celos norisē siods
Kā Dievagalda prienis.

Dzīvēt dzīvības sūtlā. Dzīvēt
un nelasītas sūtlā.

Un kas par to? Kas mīlēt, lai sūtlā.

Dzīvēt bērni cēlmes. Mīlēt,

skatīt un gar sūtlēm pūcprānti tērd —
vai domāst — tie sūtlā?

Lai nāson dzīvības —
dēvēn vai tās būt.

Nā pūlri rezervē
tās nedzīvālu spēru sūtlā glabā
un nāspēlas / nēzēlābā.

Mu rītāj sūtlēs nēzēlābā dēn,
cā pūlriem cēn nāzētlā cēlā nāzētlā gētlā
tās bāzē nēzēlābā nēzētlā sūtlā.

Jūlijs 1973. gads.

Pēē gader rindas nevēlgas,
Kad nokritis
ne utens uten mats,
No jauna darot repātrās,
No jauna svaigāndis tēdas
~~stāsts~~

Kā brūnms
nājas celas vāgh
un krūtis elpā meistris
un tōla mērsina un smiecl
un medus blāsmā apvārsn,

It nē sun slēpres,
vēt arstener
Kāds mēter, sōkup vltinot,
un akal pār tē
Arera dīner
Nān mērsā bagāthēas
dot.

svin svētkus upe manas,
svin svētkus smeni.
stāj straumes aizlīgšana
Pret ledus asmeni,
Un asmens mirdzi iegūst,
Un top par mēģināmu,
Un tīrīmojādu viesus
Koks savi reāģi nem.
Nāk silpni, nāk zilas,
Par notīm nārtajas,
Spriās anochs, kuābjos īnloes,
Sviren gaisos sātajas.
Un sienātām ūdens spēte,
Jas norim priekalvo.
Viss lūdžas un vss oētē:
— Ah, svēts jel to! —

Lūgšana Aglonas Dievmātei

Piedod, vissvētākā, piedod, nedienas svermu dziedot,
Atnesamūdiis Ter dziedot, celis pie altāra slāt.
Cēl pār mums vēlīgas nokas, pārsvēts laimes un rocu
Laimīgas apvērsumā tonus,
brīnīnā Aglonas māt.

Māci un jauni un veci nebeidā ar tādām seēt,
Tēvi eel' bērnu un pleetm, sevā nēs altārim slāt
Tādā jū mūnīgā kēstus, dārdim arlības sēstos,
Dārdības arētes sēstos nomagā, Aglonas māt!

Stipri sirdis mums bēdās, mūs lej' vainās un rētās,
Arī Jānās svaidītās pēdās jām fia dēvi labprāt
Pasargi cēl' rēvi sēti, mūjas ar sēthēu pēdi,
Pasūtē salītoos sēdi, brīnīnā Aglonas māt!

Acs, kas pār pavardēm stāro, - rimtības sēti, kas nāro.
Ar savā lēnīgo rāvi rārdēm un nārdēm lēe slāt!
Lēm Jānā elona slautai gmenē, tēvīnā, kūtāi -
Uzplāunst un atēptot lauj' tēi, brīnīnā Aglonas māt!

Māci mūs šēlot un pēdot, sevī pār sūvānēm dziedot,
Dievīgo padomes iēdot - mantas oin mūnīgā rēt
Arsvēstot Jossauls loģem arlīgā visaugstajam soģim
Jānā ar bēnu un nokām, brīnīnā Aglonas māt!

Augstā brīdīgā garmā parēdies dēkū plārmā
Sērtāi, kas vērīgi tēisnā nānusi pagodīnāt
Sēthēai pacēttā nokā lai mūs lītēkus loka,
Mūnām un labu lai loka, brīnīnā Aglonas māt!

Lakstīgalu muzikants*

Bronislava Martuževa

Aldis Kise

The musical score is written in G major and 4/4 time. It consists of six staves of music. The first staff starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody begins with a quarter rest, followed by eighth and sixteenth notes. Chords G, C, G, and D are indicated above the staff. The second staff continues the melody with a quarter rest and eighth notes. Chords G, C, and D are indicated. The third staff features a more complex melody with triplets and eighth notes. Chords G, D, and G are indicated. The fourth staff is the start of the vocal line, marked 'Inégalité' and 'D'. The lyrics are: 'Ko tu klu-sē mik-lā aus-mā, lak-stī-ga-lu mu-zi-kant, kam ne-vie-nu pār-ju'. The fifth staff continues the vocal line with lyrics: 'sau-ju ne-met šo-rit lo-gā man? Ko tu klu-sē mik-lā aus-mā,'. The sixth staff concludes the piece with lyrics: 'laks-tī-ga-lu mu-zi-kant, kam ne-vie-nu pār-ju' and 'sau-ju ne-met šo-rit lo-gā man?'. Chords G, D, and G are indicated above the staff.

Laikam lietus samērcējis
Svārkus tavai daiļavai,
Nu tu sargā to no vēja,
Siltu spārnu pārsedz tai?

Jāpaciešas, draugs. Ko darīt?
Lielceļš kūp jau, lauki žūst.
Dieviņš sūta pavasari,
Bagātus grib darīt mūs.

Saplauks visi vārtu stabi -
Nāc mums sēju sazīlēt,
Laidieties - ar kundzi abi -
Mūsu ķiršos gavilēt!

* Dzeja no krājuma "Nopūtas".

Melodija sacerēta 2019. gadā grupas "Baltie lāči" koncertprogrammai
"Pamet skumjas, pamet nievas".

Manā dzimtajā pusē*

Broņislava Martuževa

Aldis Kise

Pants 1

Te me-lo - dis - kāk_ tē - vu mē - le skan,___ te skai - drā-ka par

6

ū - de ņiem aust die - na, te dvē - se-le___ trī - cēt_ mā - cī-ju sies

11

___ man kā_ vē-ja kok - le- no ik pie-skā - rie - na.

16 Pants 2

No tor-ņu smai- lēm_ aug-šup- snieg - ša - nās.___ No vel - vju ai-lēm

21

dzies-mas daudz bal - sī- ba, No cep - ļu_ gai - lēm. dzī-ļup-tiek-ša

26

- nās, no_ nied-rēm kai - lām- bries-mās no - tu - rī - ba.

30

Ai, tē - vu no-vads, pā - ri no - va diem,___ zelts

35

vār-po-jošs un cie - mu lo - gu_ kā - a - vi.___ Kā mon-stran-ce uz_ ro

40

- kām_ pries - te - riem.___ Uz sa-viem cē - liem

44

pa - kal - niem_ tu stā - vi. Ai,

* Dzeja no krājuma "Gaismas lāse".

Melodija sacerēta 2019. gadā grupas "Baltie lāči" koncertprogrammai "Pamet skumjas, pamet nievas".